

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)



**Δρ Πέτρος Στυλιανού**

Να μου επιτραπεί να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Μαϊμάρη για τα καλά του λόγια για μένα.

Ταυτόχρονα πρέπει να υπογραμμίσω πως για λόγους συστοιχίας με τα περιορισμένα χρονικά πλαίσια, θα διατρίψουμε σε τρεις άξονες. Σε μια σύντομη ιστορική αναφορά για τους λόγους που οδήγησαν στην ανάληψη της διακυβέρνησης της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία, σε μια σύντομη μνεία των γεγονότων που διαδραματίστηκαν λίγους μήνες πριν από την έκρηξη του κινήματος και σε μια μόνο περιγραφή – με βάση τις επίσημες “strictly confidential”, όπως οι ίδιοι τις χαρακτηρίζουν βρετανικές πηγές – των γεγονότων στο Κυβερνείο και, φυσικά, στην παράθεση κάποιων συμπερασμάτων.

### **Α) ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Η Μεγάλη Βρετανία, με την τεράστια αποικιοκρατική υποδομή, στοχοθετούσε στην ανάληψη της διακατοχής / διακυβέρνησης της Κύπρου αποβλέποντας στη διασφάλιση των τεράστιων συμφερόντων της στην Εγγύς όσο και στη Μ. Ανατολή αλλά και στη διασφάλιση της κατοχής της ινδικής χερσονήσου.

Είναι γνωστό πως το 1800 μ.Χ. έφτασαν στην Ινδία οι Ευρωπαίοι, που σχημάτισαν την «Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών» και εγκαθίδρυσαν την πρώτη εμπορική αποικία στη Βομβάη. Με πολύ έξυπνο τρόπο η Εταιρεία κατάφερε τελικά να θέσει σε λει-

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

τουργία σύστημα διοίκησης των Ινδιών και εκμεταλλεύεται τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας. Η πρακτική αυτή συνεχίζεται ως το 1857, οπότε οι Άγγλοι καταλαμβάνουν και τυπικά την Ινδία, ενώ στα 1857 η βασίλισσα Βικτώρια ανακηρύσσεται αυτοκράτειρα των Ινδιών και οι Ινδίες καθίστανται κτήση του βρετανικού στέμματος.

Έτσι, η Κύπρος από τη β' μισό του ΙΘ' αιώνα αρχίζει να αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη βρετανική αυτοκρατορική πολιτική, που στοχοθετεί στην κατάληψη του νησιού.

Η ευκαιρία θα δοθεί σε λίγο, όταν η Τουρκία θα ηττηθεί κατά κράτος στον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο το 1878 – που η Ρωσία κηρύσσει κατά της Τουρκίας λόγω των εκτεταμένων σφαγών που η τελευταία διενεργεί σε βάρος των επαναστατημένων κατά της τουρκικής κατοχής Βουλγάρων – με τον ρωσικό στρατό να κατακτά τεράστιες εκτάσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η Τουρκία θα απευθυνθεί προς τη μεγάλη δύναμη της εποχής, την Αγγλία, επιζητώντας:

α) Τη βοήθειά της – με το συνέδριο του 1878 στο Βερολίνο – για ανάκτηση των εδαφών που απώλεσε στον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο και με τη διπλωματική στήριξη της Βρετανίας.

β) Τη διασφάλισή της με τη στρατιωτική στήριξη της βρετανικής αυτοκρατορίας, από ενδεχόμενες γενικές επιθέσεις του ρωσικού στρατού.

Η Βρετανία, φυσικά, δεν έχασε την ευκαιρία που της παρουσιαζόταν. Ζήτησε, όμως ως αντάλλαγμα να της παρασχεθεί γειτνιάζουσα προς την Τουρκία (τη Μ. Ασία, συγκεκριμένα, και τη Συρία) βάση ναυτική, προκειμένου να διαφυλάξει την επαιλούμενη ακεραιότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Και σαν τέτοια βάση ναυτική, η Βρετανία ζήτησε να της παρασχεθεί η Κύπρος, πράγμα που τελικά η Τουρκία αποδέχεται, όπως αποδέχεται και τη βρετανική πρόταση να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις που θα γίνονταν προς όφελος των Χριστιανών και των άλλων υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

## 2. Οι όροι της Αγγλοτουρκικής αμυντικής συνθήκης του 1878

Τελικά, η σχετική συνθήκη υπογράφεται στο προάστιο της Κωνσταντινούπολης,

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Άγιος Στέφανος στις 4 Ιουνίου 1878, ανάμεσα στον Άγγλο Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, Layard, και τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Saffet Πασά.

Η συνθήκη ολοκληρώθηκε με πρόσθετη διάταξη που υπογράφηκε την 1<sup>η</sup> Ιουλίου 1878 μεταξύ των δύο δυνάμεων, που μεταξύ άλλων περιλάμβανε:

α) Το μουσουλμανικό θρησκευτικό δικαστήριο θα εξακολουθήσει να λειτουργεί στην Κύπρο. Το δικαστήριο αυτό θα εκδίκαζε αποκλειστικά θρησκευτικές υποθέσεις που αφορούσαν το μουσουλμανικό στοιχείο του νησιού.

β) Ένα μουσουλμανικό συμβούλιο θα εγκαθιδρυθεί από το συμβούλιο των θρησκευτικών ιδρυμάτων στην Τουρκία, το Ενκaf, που στόχος του θα είναι η εποπτεία, σε συνεργασία με ένα σώμα που θα υποδεικνυόταν από τις βρετανικές αρχές του νησιού, για διοίκηση της περιουσίας, του κεφαλαίου και των κτημάτων που ανήκαν στα τεμένη, στα κοιμητήρια, στα μουσουλμανικά σχολεία κι άλλα μουσουλμανικά θρησκευτικά καθιδρύματα που λειτουργούσαν στην Κύπρο.

γ) Η Αγγλία θα κατέβαλλε ετησίως προς την Πύλη οποιοδήποτε πλεόνασμα του προϋπολογισμού της Κύπρου με βάση τον μέσο όρο των πέντε τελευταίων χρόνων της τουρκικής διακυβέρνησης του νησιού.

δ) Η Πύλη θα είναι ελεύθερη να πωλεί και να ενοικιάζει γη και άλλη περιουσία που βρίσκεται στην Κύπρο και που ανήκει στην οθωμανική Κυβέρνηση.

ε) Σε περίπτωση κατά την οποία η Βρετανία θα εγκατέλειπε την Κύπρο, η Βρετανία δεν θα απαιτούσε από την Πύλη οποιαδήποτε αποζημίωση για έργα δημόσιας ωφέλειας ή βελτιωτικά έργα τα οποία εξετελέσθησαν ή βρίσκονταν υπό εκτέλεση από τη Βρετανία κατά τη διάρκεια της κατοχής της Κύπρου.

στ) Εάν η Ρωσία επιστρέψει στην Τουρκία το Κάρς, το Αστραχάν και το Βατούμι και τις άλλες περιοχές που κατέλαβαν τα ρωσικά στρατεύματα στην Αρμενία κατά τον τελευταίο πόλεμο, η Βρετανία θα εγκαταλείψει την Κύπρο και η συνθήκη της 4<sup>ης</sup> Ιουνίου θα τερματιζόταν.

### 3. Η στάση των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων απέναντι στη Βρετανική κατοχή

Δικαιολογημένο ήταν το κύμα ενθουσιασμού που συνεπήρε τον Ελληνοκυπριακό

πληθυσμό από την πολιτειακή μεταβολή που σημειώνεται, για πλείστους λόγους, μερικοί από τους οποίους ήσαν κι οι πιο κάτω:

α) Οι νέοι κυρίαρχοι (Βρετανοί) της Κύπρου ήταν ομόθρησκοι, μολονότι όχι κι ομόδοξοι με του Ελληνοκυπρίου, και δεδομένης της πολύχρονης διακυβέρνησης της Κύπρου από τους Τούρκους Ισλαμιστές, γνωστούς για τον υπέρμετρο θρησκευτικό φανατισμό τους, που σε συνάρτηση με τον άκρατο σοβινισμό τους – αιχμή του δόρατος του πανισλαμισμού/παντουρκισμού ήταν τότες, οι Οθωμανοί Τούρκοι· μετά από μια ολόκληρη 50ετία ο Κεμάλ Ατατούρκ θα εισαγάγει στην ισλαμική Τουρκία κάποια ευρωπαϊκά πρότυπα-λειτουργούσαν με αφόρητη εθνικοθρησκευτική υπεροπτική συμπεριφορά απέναντι στους αυτόχθονες κατοίκους του νησιού, τους Ελληνοκυπρίους. Οι τελευταίοι, για τούτο, είδαν την πολιτειακή μεταλλαγή ως εξαιρετική εύνοια της τύχης.

β) Με την ανάληψη της Διακυβέρνησης της Κύπρου από τους Άγγλους έβλεπαν ακόμη ένα θετικό παράγοντα: Την απομάκρυνση μιας κατεξοχήν ασιατικής διακυβέρνησης - άρα με όλα τα χαρακτηριστικά της: την οπισθοδρομικότητα, την αυταρχικότητα κ.ά. και την υποκατάστασή της με μια πανίσχυρη, ανεπτυγμένη, ευρωπαϊκή δύναμη.

γ) Η προϊούσα βρετανική αποικιοκρατική διεύρυνση προσέδιδε το αίσθημα της ασφάλειας, της σταθερότητας και της ειρηνικής διακυβέρνησης, για τα πρώτα τουλάχιστον στάδια της βρετανικής διακατοχής του νησιού, μέχρι την επίτευξη της εθνικής αποκατάστασης της Κύπρου, που δεν νοείτο άλλη από την ένωση της Κύπρου με τον ελεύθερο μητροπολιτικό ελληνισμό.

δ) Οι Κύπριοι δεν είχαν σε καμιάν απολύτως περίπτωση αντιπαραταχθεί στρατιωτικά με τους Άγγλους, με εξαίρεση την αμφιλεγόμενης σκοπιμότητας αναμέτρηση του τότε διοικητή του νησιού, Ισαάκιου Κομνηνού, που από αψυχολόγητους κι επιπόλαιους αυτοσχεδιασμούς ήρθε – ως μη όφειλε – σε μετωπική στρατιωτική αντιπαράθεση με τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο στα 1191, με αποτέλεσμα την πολυαίωνη δούλωση της Κύπρου και την αιχμαλωσία του Ισαάκιου και τον εγκλεισμό του στο φρούριο του Μαρκάππου της Συρίας όπου και απέθανε. Από τότες όμως είχαν περάσει σχεδόν 700 χρόνια – 686, για την ακρίβεια – στα οποία καμιά εμπλοκή στρατιωτική ή έστω πολιτική αντιπαράθεση με την Αγγλία δεν σημειώθηκε.

*Αντίθετα με τους Τούρκους είχαμε:*

α) Τη σφαγή 20 χιλιάδων Ελληνοκυπρίων και Βενετσιάνων (μάχμων κι αμάχων) μετά την κατάληψη (τον Σεπτέμβριο του 1570) της Λευκωσίας.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)



β) Την αιχμαλωσία, τον Σεπτέμβριο και πάλι του 1570, εκατοντάδων νέων και νεανίδων που προορίζονταν για το σουλτανικό χαρέμι, καθώς και τα χαρέμια πολιτικο-στρατιωτικών ηγετών της Κωνσταντινούπολης. Γνωστό το δραματικό τέλος στην αιχμαλωσία τους με την ανατίναξη από την Ελληνοκύπρια Μαρία Συγκλητική της τουρκικής ναυαρχίδας που ναυλοχούσε στην Αμμόχωστο, με αποτέλεσμα τον θάνατο των αιχμαλώτων μαζί με τους Τούρκους στρατιωτικούς που τους φρουρούσαν.

γ) Στην επικοηρωική πολιορκία της Αμμοχώστου (1570-1571) που μαζί με τους Βενετσιάνους υπερασπιστές της πόλης που αποδεκατίστηκαν (διασώθηκαν 800 μόνο από τους 3.700), πολέμησαν επίσης ηρωικά και 4000 Ελληνοκύπριοι που κατέβαλαν σημαντικότερο τίμημα: σκοτώθηκαν 2000 συνολικά Ελληνοκύπριοι μαχητές προξενούντες όμως – μαζί με τους Βενετσιάνους και τους 300 Αλβανούς/Βορειοηπειρώτες ιππείς – τεράστιες απώλειες στους Τούρκους πολιορκητές: 80.000 συνολικά, κατά τις αποκαλύψεις του ίδιου του αρχηγού του τουρκικού πολιορκητικού στρατού, Λαλά Μουσταφά Πασά, νεκρούς, τους καλύτερους που διέθετε ο τουρκικός πολιορκητικός στρατός. Η παρασπονδία του Τούρκου πασά, οι εν ψυχρώ σφαγές των Ενετών αξιωματικών της Αμμοχώστου, όταν πήγαν να παραδώσουν στον πασά τα κλειδιά της πόλης, η εκδορά του ηρωικού Μαρκαντώνιου Μπραγαδίνου, η ζώγρωση των αμάχων Βενετών πολιτών της Αμμοχώστου, ήταν στοιχεία που παρέμεναν εγχάρακτα στις μνήμες των Ελληνοκυπρίων για αιώνες.

δ) Τα συνεχή επαναστατικά κινήματα/επαναστατικές διεργασίες των Κυπρίων κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια της τουρκικής κατοχής με δυναμικότερη την εξέγερση του Πέτρου Αβεντάνιου στα 1609 που στοίχισε τη ζωή σε τρεις και περισσότερες χιλιάδες Τούρκων, τα φοβερά αντίποινα των Τούρκων σε βάρος των Ελληνοκυπρίων αμάχων (σφαγές, εξανδραποδισμοί, ανασκολοπισμοί, βίαιοι εξισλαμισμοί, παιδομαζώματα κ.ά.), παρέμεναν απαράγραφα στις μνήμες των Ελλήνων της Κύπρου.

ε) Οι εκτεταμένες, απρόκλητες τουρκικές σφαγές της 9<sup>ης</sup> Ιουλίου 1821 – με πρώτα και σημαντικότερα θύματα τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό, του τρεις μητροπολίτες, ηγουμένους, προκρίτους κ.ά. σε βάρος των Κυπρίων, ήταν στοιχείο που οδηγούσε σε διάσταση τις σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Τούρκων κατακτητών.

Εξάλλου, τα πολυάριθμα κυπριακά εθελοντικά σώματα που συμμετείχαν στην επανάσταση του 1821 στον Μωριά και στη Ρούμελη, βάραινε αναμφίβολα τις σχέσεις των δύο στοιχείων.

στ) Οι μετεπαναστατικές εξεγέρσεις του καλόγηρου Ιωαννίκιου στην Καρπασία και του Γκασούρ Ιμάμ, στην Πάφο, με τις αναπόδραστες απώλειες και τους απάνθρωπους τουρκικούς ανασκολοπισμούς, εκτελέσεις κ.ά. βανυσότητες, βάραινε αρνητικά στην πλάστιγγα των μεταξύ τους σχέσεων.

ζ) Οικονομικά εύρωστη η Βρετανία, σ' αντίθεση με την καχεκτική οικονομικά οθωμανική αυτοκρατορία: ο κρημαϊκός πόλεμος π.χ. ανάγκασε την Τουρκία να συνάψει δάνειο από Άγγλους και Γάλλους ομολογιούχους, που δεν μπορούσε ν' ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της και σταμάτησε την καταβολή των δόσεων, μ' αποτέλεσμα οι Άγγλοι ν' αποκόψουν την καταβολή του υπεσχημένου «πλεονάσματος» του κυπριακού προϋπολογισμού και να το παροχετεύσουν προς το βρετανικό θησαυροφυλάκιο. Εξάλλου, απλήρωτοι για μήνες ήταν οι Τούρκοι επαρχιακοί διοικητές της Κύπρου, συμπεριλαμβανομένου και του Τούρκου πασά/Κυβερνήτη της Κύπρου κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, ήταν στοιχεία που παρείχαν στους Ελληνοκυπρίους το αίσθημα της σιγουριάς και της σταθερότητας της νέας κατοχικής δύναμης.

η) Η τεχνογνωσία/τεχνολογία βρισκόταν σε νηπιώδη κατάσταση – διακινείται σ' επίπεδα νανισμού, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας – σ' αντίθεση με τον τεχνολογικό γιγαντισμό με τα μέτρα της εποχής που χαρακτήριζε τη Δυτική Ευρώπη και κατ' εξοχήν τη Βρετανία.

θ) Η τουρκική διοικητική μηχανή χώλανε αφάνταστα: ανείσπρακτοι φόροι, επιβολή δεκάτης, παντοειδείς αυθαιρέσεις διοικητικών αξιωματούχων κ.ά. Αντίθετα, σύγ-



## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

χρονη, ευέλικτη, οργανωμένη σ' ευρωπαϊκά επίπεδα η αγγλική παρείχε εχέγγυα λαμπρής διοικητικής πολιτικής.

ι) Το σπουδαιότερο όμως στοιχείο που βάραινε υπέρ της έκρηξης των αισθημάτων του ενθουσιασμού που κατέλαβε τους Κυπρίους για τη σημειωθείσα μεταβολή ήταν η πεποίθηση πως η Βρετανία θα εκχωρούσε την Κύπρο στην Ελλάδα.

Άλλωστε, δεκατέσσερα μόλις χρόνια είχαν περάσει από τότε που η Βρετανία «εκχωρούσε», εκούσα άκουσα, τα Επτάνησα στη φυσική τους δικαιοῦχο, την Ελλάδα, διακηρύσσοντας πως η εκχώρηση γινόταν με την ευκαιρία της καθόδου – μετά την έξωση του Όθωνος – του Γεωργίου του Α' στην Ελλάδα και την ανάληψη της βασιλείας της Ελλάδας από μέρους του. Μνημειώδεις όμως ήταν οι αγώνες του επανησιακού λαού για την αποφυγή του Βρετανικού ζυγού και πολλά ήταν τα θύματα μεταξύ των Επτανησίων αγωνιστών/πατριωτών.

Στην Ελλάδα, άλλωστε, λειτουργούσε η Μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού, που συνίστατο στη συνένωση κάτω από τον ελεύθερο ελληνικό μητροπολιτικό κορμό του αλύτρωτου ελληνισμού, που διεκδικούσε τα πολύ μεγαλύτερα τμήματα του δουλωμένου ελληνισμού σε σχέση με το απελεύθερο τμήμα του:

Ήπειρος, Θράκη, Μακεδονία, Β. Ήπειρος, Δωδεκάνησα, Ιωνία, Κρήτη, νησιά του Αιγαίου, Κύπρος κ.ά. Και τον ενθουσιασμό του ελληνισμού υπέθαλπε κι επέτεινε η σταδιακή διερεύνηση της ελεύθερης Ελλάδας: Πελοπόννησος, Στερεά, Κυκλάδες 1830, Θεσσαλία 1850, Επτάνησα 1864, χωρίς δημογραφικές ή άλλες απώλειες εκ μέρους της Ελλάδας.

### 4. Η οδυνηρή προσγείωση / Η τραγική απογοήτευση

Σταδιακά, όμως μα σταθερά οι σχέσεις αρχόντων-αρχομένων χειροτερεύουν. Βασικό στοιχείο στην όξυνση / αντιπαράθεση ήταν η εμμονή παντί σθένει της Βρετανίας να διατηρήσει την κυριαρχία της στην Κύπρο.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν τη Βρετανική κατοχή είναι τα πιο κάτω:

α) Η Τουρκία, με τη βεβαιότητα ότι νικήτριες του Α' Παγκόσμιου Πολέμου (1914-1918) θα 'ναι οι δυνάμεις της Κεντρικής Συμμαχίας (Γερμανία, Αυστρία, Βουλγαρία, Ουγγαρία) προσχωρεί στον άξονα που δημιουργείται κατά της Αντάντ (Αγγλογάλλων). Η Αγγλία, με αφορμή την εξέλιξη αυτή, προσκτά την Κύπρο (1914), αποσπώντας την από την τουρκική κυριαρχία.

β) Η Αγγλία, μπροστά στον κίνδυνο που αντιμετωπίζει από την Κεντρική Συμμαχία, προτείνει στην Ελλάδα την εμπλοκή της στον πόλεμο υπέρ της Αντάντ ή τουλάχιστον την παραχώρηση ναυτικής βάσης στ' Αργοστόλι (Κεφαλονιάς) στη Μ. Βρετανία, με αντάλλαγμα την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα. Όμως η Ελλάδα, με τον φιλοβασιλικό πρωθυπουργό Α. Ζαΐμη – εκτελώντας τη βασιλική επιταγή περί ουδετερότητας της Ελλάδας, ο βασιλιάς της Ελλάδας είναι γαμπρός επ' αδελφή (της Σοφίας) του Κάιζερ – δεν αποδέχεται την προσφορά προφασισόμενη την ανάγκη τήρησης αυστηρής ουδετερότητας. Η αγγλική Κυβέρνηση, σε συνεννόηση με τον Βενιζέλο, είχε κρυφά διευθετήσει ώστε κατά τον χρόνο της προσφοράς και κατά το λιγοήμερο διάστημα ισχύος της να βρεθεί στην Αθήνα κυπριακή αποστολή, με επί κεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο, που με την παρουσία της και τις εκδηλώσεις του ελληνικού λαού (συλλαλητήρια, κωδωνοκρουσίες κ.ά.) να πειθαναγκαστεί, θέλοντας και μη, η Ελληνική Κυβέρνηση ν' αποδεκτεί την πρόταση. Φαίνεται όμως ότι υπήρξε εν προκειμένω πλήρης ασυνεννοησία μεταξύ των καθ' ύλην αρμοδίων και του (Βρετανού) Κυβερνήτη του νησιού – όπως από εκθέσεις του προκύπτει: δεν υπήρχε πλοίο που να εκτελεί το δρομολόγιο Κύπρου – Πειραιά στα καθορισμένα χρονικά πλαίσια. Εξάλλου, ούτε και το βρετανικό Υπουργείο του Ναυτικού ή Πολέμου αποφάσισε ν' αποστείλει ή προνόησε για τη διάθεση ενός καταδρομικού π.χ. για την έγκαιρη μετάβαση της αντιπροσωπείας στην Αθήνα (δεν αποκλείεται, μάλιστα, κατά πολλούς, να τορπιλίστηκε από τους (Βρετανούς) στρατιωτικούς η όλη προσπάθεια). Έτσι, με την άρνηση της ελληνικής φιλοβασιλικής Κυβέρνησης της Αθήνας ν' αποδεκτεί τη βρετανική πρόταση, καμιά αντίδραση στην ελληνική πρωτεύουσα δεν σημειώθηκε – η πρόταση, άλλωστε, κρατήθηκε μυστική όταν, λίγα κοστετετράωρα μετά, γνώστηκε το περιεχόμενό της στην Κύπρο, ο λαός, με τις κωδωνοκρουσίες, ξεχύθηκε στους δρόμους ζητώντας ένωση, αλλά η προσφορά είχε ήδη ανακληθεί – μ' αποτέλεσμα η λαμπρότερη ευκαιρία για ένωση που παρουσιάστηκε ποτέ, σ' όλο το φάσμα της βρετανικής διακατοχής της Κύπρου, να ενταφιαστεί για πάντα.

γ) Η Τουρκία, με τη συνθήκη της Λωζάνης στα 1923 παραιτήθηκε κάθε δικαϊκότητάς της επί της Κύπρου.

δ) Η Αγγλία στα 1925 ανακήρυξε την Κύπρο αποικία του Στέμματος. Έτσι οι Κύπριοι, 47 χρόνια μετά την κατάληψη της Κύπρου από τους Άγγλους βλέπουν το προαίτιο όραμα της ειρηνικής προσφοράς της ένωσης να απομακρύνεται οριστικά και τελεσίδικα... Κι αυτό οδηγεί στην όξυνση των σχέσεων αρχόντων – αρχομένων.

ε) Η Βρετανία σταδιακά, μα συστηματικά και μεθοδικά, αναβαθμίζει την αγγλική γλώσσα και κατ' ακολουθίαν υποβαθμίζει την ελληνική. Με τις κυβερνητικές διατάξεις, απαιτείται αρχικά η επιτυχής εξέταση στις «συνήθειες» (ordinary) στην



Αγγλική και στη συνέχεια η «επί διακρίσει» (distinction), επιτυχία, για να προσληφθεί κάποιος στη δημόσια υπηρεσία και στο Διδασκαλικό Κολλέγιο.

Η γλώσσα, έτσι, του πανάρχαιου λαού, η Ελληνική, σταδιακά συρρικνείται, ενώ εξοβελίζεται παντελώς από τη δημόσια υπηρεσία που κι η επίσημη αλληλογραφία της διεξάγεται μόνο στην Αγγλική.

στ) Η Ελληνική παιδεία του τόπου (Στοιχειώδης και Μέση) βρίσκεται στο στόχα-στρο της επίσημης βρετανικής πολιτικής. Έτσι, εκμεταλλευόμενη την αποχή σε κάποια εκλογική περίοδο των Ελλήνων από τις Βουλευτικές εκλογές – και τη συνακόλουθη «εκλογή» ανθρώπων υποτακτικών στα βρετανικά κελεύσματα – αναλαμβάνει τη στοιχειώδη εκπαίδευση υπό την απόλυτή της κηδεμόνευση. Οι δάσκαλοι παύουν, έτσι, να νοιώθουν τη μεγάλη εθνική τους αποστολή και μετατρέπονται – εκόντες / άκοντες – σε απλούς εκτελεστές της βρετανικής πολιτικής. Βέβαια, βαριές ευθύνες φέρουν και κάποιοι (Ελληνοκύπριοι) μεγαλόσχημοι σχολειοέφοροι των πόλεων ή και των χωρικών αρχών που με την πολιτική τους οδηγούσαν σε πολυσχέδεις απογοητεύσεις – που δεν είναι του παρόντος να σημειθούν, ακροθιγώς έστω – τον διδασκαλικό κόσμο. Τέλος θα πρέπει να υπογραμμιστεί η τεράστια μισθολογική ανισοσκέλεια που υπήρχε μεταξύ των μισθοδοτικών κλιμάκων ανάμεσα στους Τούρκους δασκάλους – που ήδη είχαν υπαχθεί στη βρετανική επικηδεμόνευση – και των Ελλήνων δασκάλων.

Προσπάθεια άλλωστε υποταγής και της Μέσης Παιδείας εκδηλώθηκε επανειλημμένα από μέρους των Άγγλων. Όμως η σθεναρή αντίδραση εκκλησίας, εφόρων και του ίδιου του ελληνοκυπριακού λαού που αγόγγυστα ανέλαβε εξ ολοκλήρου το οικονομικό βάρος της Μέσης Παιδείας του για να αποφύγει την υπαγωγή της στη βρετανική πολιτική, διαφύλαξε μέχρι τέλους της βρετανικής κατοχής ελεύθερη, και κατά συνέπεια Ελληνική, τη Μέση Παιδεία του τόπου. Βέβαια, κρούσματα μεμονωμένα, ευτυχώς – υποδούλωσης υπήρξαν. Ο κύριος όμως οργανικός κορμός των σχολείων Μέσης Παιδείας, παρέμεινε στα χέρια των Ε/Κ.

#### ζ) Κοινωνικός αποχρωτισμός

Οι Άγγλοι κάτοικοι του νησιού – ανώτεροι και ανώτατοι, βασικά, κρατικοί αξιωματούχοι – λόγω πνευματικής, δημοσιονομικής, και οικονομικής ανώτερης στάθμης, αλλά και λόγω γλώσσας, δεν είχαν τη διάθεση ανάπτυξης σχέσεων με τους Κυπρίους. Εξάλλου, η έλλειψη μεταφορικών μέσων καθιστούσε, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές των απομακρυσμένων περιοχών / διαμερισμάτων: Πάφου, Λεμεσού, Αμμοχώστου, Λάρνακας, Κερύνειας αλλά και της Λευκωσίας αρκετά προβληματική

την επικοινωνία αρχόντων – αρχομένων. Γεγονός γι' αυτό, εθεωρείτο και η απλή παρουσία Άγγλων (Κυβερνητικών αξιωματούχων) σε κάποια κοινότητα για αντιμετώπιση / συζήτηση οποιουδήποτε προβλήματος.

Πιο μορφωμένοι, κατά τεκμήριο, οι Άγγλοι, οικονομικά ανήκοντες στις ανώτερες και ανώτατες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας, δεν μπορούσαν – πώς θα μπορούσαν γλωσσικά να συνεννοηθούν, άλλωστε; - να συνάψουν κοινωνικές κι άλλες σχέσεις με τους Ελληνοκυπρίους κι ιδιαίτερα τους αγρότες.

η) Το ετερόδοξο των δυο στοιχείων (Διαμαρτυρόμενου του αγγλικού και Ορθόδοξου του ελληνικού στοιχείου) απέτρεπε κι αυτόν τον απλό κοινό εκκλησιασμό Βρετανών και Ελληνοκυπρίων.

θ) Η ανισοσκέλεια στη βαθμολογική κλίμακα Άγγλων-Ελληνοκυπρίων, ήταν στοιχείο ανασταλτικό στην αναβάθμιση των σχέσεων των δύο κοινοτήτων. Με τις ανώτερες κι ανώτατες ιεραρχικά θέσεις της δημόσιας υπηρεσίας στα χέρια των Άγγλων, ήταν φυσικό οι Κύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι – όσοι κατάφεραν να διαπεράσουν το σχετικά υψηλό επίπεδο των εξετάσεων γνώσεως της Αγγλικής, γεγονός, πάντως που τους καθιστούσε σχετικά προνομούχους, εν όψει του αποπνικτικά περιορισμένου των εμπορικών / οικονομικών δραστηριοτήτων του τόπου – να θεωρούν τους εαυτούς τους υποβαθμισμένους σε σχέση με τους Άγγλους συναδέλφους τους.

ι) Η οικονομική ανισότητα αρχόντων-αρχομένων ήταν σε βαθμό ορκούντως αρνητικό έκδηλη στον μισθό Κυπρίων και Άγγλων.

Με μηνιαίους μισθούς, συγκεκριμένα, της τάξης των £150, £180, £200 και περισσότερων λιρών οι ανώτεροι / ανώτατοι Άγγλοι αξιωματούχοι – πλην των εξόδων παραστάσεως κι άλλων ωφελημάτων που απολάμβαναν – θεωρούνταν και δικαιολογημένα, ακόμη και τηλεσκοπικά απροσπέλαστοι οι μισθοί τους για τους Κύπριους εργαζομένους. Ο μισθός, συγκεκριμένα, ενός Κύπριου εργάτη ανερχόταν, ακόμα και στα μέσα της βρετανικής διακυβέρνησης στα 10-15 σεντ (2-3 σελίνια) ημερήσια. Έτσι, για να συστοιχήσει ο μηνιαίος μισθός ενός Κύπριου εργάτη – που αποτελούσε τον είλωτα της Κυπριακής κοινωνίας, εργαζόμενος εξαντλητικά από τη γέννηση έως τη δύση του ήλιου – με τον μηνιαίο μισθό ενός Άγγλου ανώτερου αξιωματούχου – έπρεπε ο Κύπριος να εργαστεί 2,5 και 3 ολόκληρα τουλάχιστον χρόνια!

ια) Οι Άγγλοι από τον πρώτο κίολας χρόνο της άφιξής τους στην Κύπρο, αναθεώρησαν τη συλλογική με την Τουρκία σύμβαση με βάση την οποία ήταν υπόχρεοι να της παραχωρούν το «πλεόνασμα» (κάπου £92.000 και κάτι) του μέσου όρου των

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

πέντε τελευταίων (προ της Αγγλικής κατοχής του 1878) χρόνων του κυπριακού προϋπολογισμού, επικαλούμενοι το ανεξόφλητο χρέος της Τουρκίας κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, προς Αγγλογάλους ομολογιούχους. Όμως, οι 92.000 αυτές λίρες του κυπριακού προϋπολογισμού έτσι κι αλλιώς χάνονταν για την Κύπρο: Αντί, συγκεκριμένα, να παραμένουν στο νησί για την εκτέλεση βασικών αναπτυξιακών έργων (π.χ. αρδευτικών, εγχειοβελτιωτικών, λιμανιών, δρόμων, νοσοκομείων, σχολείων κ.τ.λ.), όπως διαλαμβάνεται σε κάθε προϋπολογισμό οποιουδήποτε κράτους, αποστέλλονταν στη Μεγάλη Βρετανία! Έτσι, για χρόνια η Κύπρος παρέμενε υποανάπτυκτη κι οι κάτοικοί της δυστυχούσαν.

ιβ) Οι Κύπριοι είδαν τους Τούρκους να κατέχουν / οικειοποιούνται και τα θρησκευτικά τους καθιδρύματα – με βάση τη γνωστή αγγλοτουρκική αμυντική συνθήκη – και μετά τη σημειωθείσα πολιτειακή μεταβολή. Κι αυτό συνιστούσε πηγή πικρίας κι απογοήτευσης.

ιγ) Η «βάπτιση» από μέρους των Άγγλων των Ε/Κ και των άλλων – πλην των Τούρκων – κατοίκων, (Αρμενίων, Λατίνων, Μαρωνιτών κ.τ.λ.) ως «μη Μωαμεθανών» ήταν οδυνηρό κι απαράδεκτο, ιδιαίτερα για τον Ελληνοκυπριακό λαό, γηγενή και αυτόχθονα, με λαμπρή πολιτιστική παράδοση χιλιετιδών.

ιδ) Ο αποδεχθείς από τους Άγγλους και τελικά συνομολογηθείς με την Αγγλοτουρκική συνθήκη, διαχωρισμός Ε/Κ και Τ/Κ στις περιπτώσεις βουλευτικών και κοινοτικών εκλογών και σε άλλες περιπτώσεις (ακόμα και σε μικτές κοινότητες με τουρκοκυπριακό πληθυσμό μετρούμενο στα δάκτυλα των δύο χεριών, έπρεπε να υπάρχει και Τούρκος κοινοτάρχης), συνιστούσε στοιχείο που δυσχέραινε την επαναπροσέγγιση των δύο κοινοτήτων (Ε/Κ και Τ/Κ) και ήταν αρνητικός παράγοντας στην ανάπτυξη των σχέσεων Βρετανών και Ελληνοκυπρίων.

ιε) Το ψευδεπίγραφο και νόθο του εκχωρηθέντος συστήματος διακυβερνήσεως (Νομοθετικού και Εκτελεστικού), ήταν κάτι που δεν μπορούσε εύκολα να παρέλθει από τους Κυπρίους απαρατήρητο. Έτσι είχαμε τις πιο κάτω εξελίξεις -στο Νομοθετικό Συμβούλιο:

Από το 1878-1882 τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου (από 4-8) διορίζονταν από τον Άγγλο Κυβερνήτη. Σε όλες όμως τις περιπτώσεις την πλειοψηφία των – διορισμένων – μελών του, αποτελούσαν Άγγλοι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι. Έτσι, τα 82% του ελληνικού λαού είχαν ένα ή το πολύ δυο εκπροσώπους στο Νομοθετικό Συμβούλιο!

Από το 1882-1925 τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου αυξήθηκαν σε 18: 9 Ε/Κ (εκλεγόμενοι ανά τρεις στις εκλογικές περιφέρειες: Λευκωσίας-Κερύνειας, Λεμεσού-Πάφου, Λάρνακας-Αμμοχώστου), τρεις Τουρκοκύπριοι εκλεγόμενοι ανά ένας στις τρεις πιο πάνω περιφέρειες και έξι επίσημοι ανώτεροι κρατικοί λειτουργοί διορισμένοι από τον Κυβερνήτη. Όμως και στην προκειμένη περίπτωση η θέληση του 82% του λαού στο εθνικό θέμα και πάλι καταστρατηγόταν, μιας κι οι ενωμένοι τουρκοαγγλικοί ψήφοι μαζί με τη νικώσα του Αρμοστή/Κυβερνήτη σε περίπτωση ισοψηφίας – υπερακόντιζαν τη θέληση της συντριπτικής πλειοψηφίας του Κυπριακού λαού. Όποιο, για παράδειγμα, πολιτικό ψήφισμα κατέθεταν τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού Σώματος για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, όχι μόνο καταψηφιζόταν από την ενωμένη τουρκοαγγλική αντιδραστική ψήφο, μα και με τη νικώσα του Αρμοστή/Κυβερνήτη περνούσε και το ψήφισμα που κατέθεταν σε αντίστοιχες περιπτώσεις οι τρεις Τούρκοι βουλευτές σύμφωνα με το οποίο, σε περίπτωση αποχώρησης από την Κύπρο της Αγγλίας το νησί έπρεπε να αποδοθεί στη «φυσική του δικαιούχο» και συγκεκριμένα στην προηγούμενη κατόχό του, την Τουρκία.

Αλλά κι όταν μετά το 1925 (με την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία του Βρετανικού στέμματος, και για να χρυσώσουν το χάπι στους Ελληνοκυπρίους) και μέχρι το 1931 οι Άγγλοι προχώρησαν στην αύξηση του αριθμού των Ελληνοκυπρίων βουλευτών από εννέα σε δώδεκα, κλείνοντας όμως πονηρά το μάτι στους Τούρκους που διαμαρτύρονταν για το αναύξητο των βουλευτών τους, προχώρησαν στην αναβάθμιση και του αριθμού των επίσημων Άγγλων εκπροσώπων στο Νομοθετικό Συμβούλιο από 6 σε 9! Έτσι, και πάλιν η θέληση της συντριπτικής πλειοψηφίας του κυπριακού λαού καταπνιγόταν. Στάχτη στα μάτια, λοιπόν και των Κυπρίων αλλά και της ανθρωπότητας προσπαθούσε να ρίξει η βρετανική πολιτική με τη δημοκρατική, τάχατες, δομή της παρεχόμενης από μέρους της στην Κύπρο διακυβέρνησης.

Ανάλογη και χειρότερη ήταν η κατάσταση στο Εκτελεστικό Συμβούλιο (Υπουργικό Συμβούλιο) που το ολιγομελές του σώματός του αποτελείτο σχεδόν εξ ολοκλήρου (με εξαίρεση ενός Ελληνοκυπριακού μέλους του Ε.Ε.) από Άγγλους επισήμους διοριζόμενους από τον Αρμοστή/Κυβερνήτη και προεδρευόμενο από τον ίδιο!

Το αποκορύφωμα όμως της Βρετανικής αντιδημοκρατικής συνταγματικής λειτουργίας ήταν το ολιγομελές συμβούλιο / ανακτοβούλιο που λειτουργούσε στα ανάκτορα του Balmoral στο Λονδίνο και που είχε δικαίωμα να επιψηφίζει ή καταψηφίζει, οποιοδήποτε νόμο που υποδείκνυε η βρετανική Κυβέρνηση! Έτσι, ουσιαστικά το Κυπριακό Νομοθετικό Συμβούλιο, συνιστούσε εξάθυρμα στα χέρια της επίσημης βρετανικής πολιτικής.

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο η επίσημη βρετανική πολιτική, πέρασε τον νόμο περί τελωνειακού δασμολογίου, όταν οι Ε/Κ βουλευτές στα 1931 – με την έμμεση βοήθεια των Τούρκων συναδέλφων τους: είχαν αποχωρήσει κατά τη διάρκεια της απογευματινής συνεδρίας του Νομοθετικού Συμβουλίου οι δυο Τούρκοι βουλευτές, ο τρίτος βρισκόταν στο εξωτερικό, με αποτέλεσμα το τελωνειακό δασμολόγιο να συναντήσει τις 11 αρνητικές ψήφους των Ελληνοκύπριων βουλευτών, η θέση του 12<sup>ου</sup> Ελληνοκύπριου βουλευτή παρέμενε κενή – τον καταλήφισαν.

Το δασμολόγιο, που ψηφίστηκε από το ανακτοβούλιο του Balmoral, ήταν η σταγόνα που ξεχείλισε, κατά τον ποιητή, το ποτήρι της πίκρας κι έσυρε ουσιαστικά τους Ελληνοκυπρίους στην αιματηρή μα τόσο οδυνηρή για τους ίδιους εξέγερση, τον Οκτώβρη του 1931.

Η Βρετανική πολιτική αντιμετώπισε με διαφορετικό τρόπο τον εθναρχικό ρόλο που η Τουρκία απέδωσε στην Κυπριακή εκκλησία, συρρικνώνοντας και περιορίζοντάς τον στα απόλυτα εκκλησιαστικά καθήκοντα. Ιερείς-οφειλέτες προσάγονται στα δικαστήρια και – στα πρώτα, τουλάχιστον, χρόνια της Αγγλοκρατίας, και σ' ορισμένες περιπτώσεις – φυλακίζονται. Και τούτο προκαλεί το θρησκευτικό αίσθημα και γίνεται πρόξενος αντιδράσεως.

Αντίθετα με τους Ε/Κ, οι Τ/Κ βλέπουν την αποχώρηση της «μητέρας πατρίδας», της Τουρκίας, με αισθήματα απογοήτευσης και λύπης. Με το σύνδρομο του αέρα του επικυρίαρχου, που ακόμα τους διακατέχει επιτίθενται, μάλιστα, εναντίον Ε/Κ που ζητωκραυγάζουν με ενθουσιασμό ή/και εκδηλώνουν έντονα τα αισθήματα αυτά του ενθουσιασμού τους από τη σημειωθείσα πολιτειακή μεταβολή, σε στιγμές που υποστέλλεται η τουρκική κι ανυψώνεται η αγγλική σημαία. Ένας – πολύ μικρός όμως – αριθμός Τ/Κ φεύγει τις πρώτες μέρες της αγγλικής κατοχής για την Τουρκία. Έτσι, τα διαθρυλούμενα από την Τ/Κ ηγεσία ότι υπάρχουν στη Μικρασία εκατοντάδες χιλιάδες Τ/Κ – απόγονοι φυγάδων του 1878 – είναι αποκνήματα φαντασίας νοσηρής, με προεκτάσεις πολιτικές πονηρές. Άλλωστε, οι Τ/Κ, μετά το πρώτο (μικρό, επανατονίζεται, από λίγες εκατοντάδες άτομα) κύμα φυγής, δεν έκαμαν χρήση της εξαγγελίας της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου να επιτρέψει και διευκολύνει – σε Τ/Κ, σε τακτή προθεσμία – τη μετακίνησή τους στην Τουρκία.

## Ι) Η Διοικητική, Πολιτική και Εκπαιδευτική καταπίεση των Κυπρίων (1878-1931)

Όπως είναι γνωστό η Κύπρος με βάση την αγγλοτουρκική αμυντική συνθήκη της 4<sup>ης</sup> Ιουνίου 1878 περιήλθε κάτω από τη βρετανική διακυβέρνηση. Έτσι μια μακρά τουρκική κατοχή από το 1571 – με αλλεπάλληλες εξεγέρσεις και επαναστατικές διεργασίες εκ μέρους του υπόδουλου κυπριακού λαού – τερματίστηκε.

Τα πολιτικοστρατιωτικά όμως γεγονότα εξελίχθηκαν ραγδαία μετά την κήρυξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στα 1914. Ο πόλεμος αυτός φαινόταν πως θα επέφερε σημαντικές και ριζικές μεταβολές στην τύχη του νησιού, δεδομένου πως η Τουρκία προσχώρησε στο γερμανικό στρατόπεδο κι ήλθε έτσι σε άμεση ρήξη με τη Βρετανία.

Έτσι, στις 5 του Νοέμβρη του 1914 με βασιλικό διάταγμα η Βρετανία ακύρωσε τη συνθήκη του 1878 και η Κύπρος προσαρτήθηκε στη Βρετανική επικράτεια, «ίνα η πρέπουσα γένηται πρόνοια διά την διακυβέρνησιν και προστασίαν αυτής», όπως διαλάμβανε το σχετικό διάταγμα<sup>1</sup>.

Τα γεγονότα του Οκτώβρη του 1931 είχαν σαν αποτέλεσμα τον εμπρησμό του Κυβερνείου, τον φόνο από τις βρετανικές κατοχικές αρχές δεκαεπτά Ελληνοκυπρίων και τον τραυματισμό δεκάδων άλλων, την καταδίκη εκατοντάδων προσώπων σε μακρόχρονες φυλακίσεις, την εξορία των πολιτικών ηγετών του κυπριακού λαού και την αναστολή της πολιτικής ανέλιξης του τόπου, που ξεκίνησε από τα πρώτα χρόνια της αγγλικής κατοχής<sup>2</sup>. Τα γεγονότα αυτά νομίζω ότι πρέπει να αντικρουσθούν και να ερμηνευθούν κάτω από το πρίσμα της αποτυχίας της βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο.

Αν θελήσουμε να συνοψίσουμε σε αδρές γραμμές τους λόγους αποτυχίας της βρετανικής πολιτικής θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τους πιο κάτω:

Πέρα και έξω από το αίτημα για εθνική ελευθερία<sup>3</sup>, που συνίστατο στην οργανική ένταξη της Κύπρου στον ελληνικό χώρο, πρέπει να μνημονεύσουμε και βασικά

<sup>1</sup> Κύπρος, σ. 81

<sup>2</sup> Η Βρετανική αποικιοκρατική παρουσία στην Κύπρο διάρκεσε 82 χρόνια (1878-1960)

<sup>3</sup> Το αίτημα για ένωση της Κύπρου με τον ελληνικό κορμό εκφράζεται εντονότατα στον κυπριακό τύπο σ' όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, που αρθρογραφικά υπογραμμίζει το αίτημα με πολλή δυναμισμό και με ύφος πολλές φορές καυστικό.



## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

σφάλματα της βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο<sup>1</sup>, που οδήγησαν στην επίταση των αντιθέσεων και στην έκρηξη του κινήματος του 1931.

1α) Πρώτιστος λόγος αντίδρασης ήταν η καταστρατήγηση των πολιτικών δικαιωμάτων του Ελληνοκυπριακού λαού μέσα στο λεγόμενο Νομοθετικό Συμβούλιο. Συγκεκριμένα, σε καμιά περίπτωση τα Ελληνοκυπριακά μέλη στο Νομοθετικό Συμβούλιο δεν είχαν εκπροσώπηση τέτοια, με την οποία θα μπορούσαν να επιβάλουν τις απόψεις τους στο σώμα. Αντίθετα, τα επίσημα μέλη οι διοριζόμενοι Άγγλοι, δηλαδή Κυβερνητικοί υπάλληλοι, σαν μέλη του σώματος είχαν με τα Τουρκοκυπριακά εκλεγόμενα μέλη την ίδια αριθμητική σύνθεση με τα Ελληνοκυπριακά εκλεγόμενα μέλη του Νομοθετικού σώματος. Με τη νικώσα ψήφο, μάλιστα, του Αρμοστή η ενωμένη πτέρυγα των Τουρκοαγγλικών μελών διατηρούσε την πλειοψηφία. Με τον τρόπο αυτό και αυτή η απλή διατύπωση ψηφισμάτων από μέρους του Νομοθετικού σώματος πάνω σε καίρια πολιτικά προβλήματα γινόταν ανέφικτη με ελάχιστες μόνο εξαιρέσεις, που οφείλονταν σε συμπτωματικούς και περιστασιακούς παράγοντες.

Οι πολιτικές δηλαδή απόψεις και θέσεις της συντριπτικής πλειοψηφίας του Ελληνοκυπριακού πληθυσμού, που ανερχόταν σε ποσοστό πάνω από 80%, καταβαρυνόταν και εξανεμίζονταν με τον αδιανόητο και αντιδημοκρατικό τρόπο σύνθεσης του Νομοθετικού σώματος<sup>2</sup>.

β) Παράλληλα, σε περίπτωση κατά την οποία τα Ελληνοκυπριακά και τα Τουρκοκυπριακά μέλη του Νομοθετικού σώματος ταυτίζονταν πάνω σε θέματα οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής<sup>3</sup>, που είχαν σε πολλές περιπτώσεις σαν αποτέλεσμα την καταψήφιση προτάσεων νόμου, που κατατίθενταν από το καθαρά αγγλοκρατούμενο Εκτελεστικό συμβούλιο, οι Άγγλοι αποικιοκράτες είχαν το δικαίωμα αναπομπής της απόφασης του Νομοθετικού σώματος σε ειδικό συμβούλιο. Το τελευταίο

<sup>1</sup> Σφάλματα της βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο, που καλύπτουν την περίοδο των 50 πρώτων χρόνων της διακυβέρνησης του νησιού από τους Άγγλους, εξετάζονται στην υπό εκτύπωση εργασία του Πέτρου Στυλιανού: Συντελεστές αποτυχίας της Βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο στα πρώτα πενήντα χρόνια της Διακυβέρνησης του νησιού. Επίσης στον ίδιο, Main facts and factors which led to the failure of the British policy in Cyprus during the first 50 years of its administration, σ. 1-250.

<sup>2</sup> Βλ. Σχετική αρθρογραφία κυπριακού τύπου, ο π. Βλ. Επίσης αρθρογραφία Μητροπολίτη Κιτίου Νικοδήμου Μυλωνά, «Διατί πρέπει να φύγει η Αγγλία από την Κύπρο», εφημ. Ν.Ι., έτος 1<sup>ο</sup>, αρ. 1, 5/9/1931· του ιδίου: «Αυτή είναι η μοίρα των σκλάβων», εφημ. Ν.Ι., έτος 1<sup>ο</sup>, αρ. 2, 12/9/1931 του ιδίου «Διατί πρέπει να φύγει η Αγγλία από την Κύπρο», εφημ. Ν.Ι., έτος 1<sup>ο</sup>, αρ. 4, 26/9/1931 του ιδίου «Να παρατηθούν, ή να μην παρατηθούν», εφημ. Ν.Ι., έτος 1<sup>ο</sup>, αρ. 5, 3/10/1931 και εφημ. Ν.Ι., έτος 1<sup>ο</sup>, αρ. 6, 10/10/1931 του ιδίου «Προσοχή η επίσημος δημοκοπία άρχεται», εφημ. Ν.Ι., έτος 1<sup>ο</sup>, αρ. 8, 24/10/1931.

<sup>3</sup> Για την αφαίμαξη της οικονομίας της Κύπρου από τους Άγγλους βλ. Μεταξύ άλλων: Σάββας Λοϊζίδης, «Η οικονομία της Κύπρου υπό τους Άγγλους», Ελληνική Κύπρος, 3 (1951), 30, 223 και 233.

εξέδιδε «διάταγμα εν συμβουλίῳ», με το οποίο επέβαλλε τις θέσεις του Εκτελεστικού συμβουλίου, ανεξάρτητα από τη θέση και τη βούληση του συνόλου των κατοίκων του τόπου. Έτσι, το Νομοθετικό συμβούλιο στην τελευταία ανάλυση αποδεικνύεται στην ουσία ένας ουσιαστικός τραγέλαφος, γεγονός που επέτεινε τη σοβούσα βαθιά πολιτική κρίση<sup>1</sup>.

γ) Το γεγονός πως το σύνταγμα ήταν δοτό και ο ίδιος ο λαός δεν είχε δικαίωμα μετατροπής του, ήταν ένας ακόμα λόγος, ο σημαντικότερος ίσως, για τον οποίο ο Κυπριακός λαός δεν μπορούσε να αισθάνεται καθόλου ευτυχής.

2) Η διαδικασία που ακολουθείτο στην πλήρωση ανωτέρων και ανωτάτων κυβερνητικών θέσεων τιμηταρχών, διευθυντών κ.λ.π., και που γινόταν από Άγγλους πολίτες του Ηνωμένου Βασιλείου και όχι από Ελληνοκυπρίους ή Τουρκοκυπρίους, προσλάμβανε στη συνείδηση του κυπριακού πληθυσμού διαστάσεις πελώριου σκανδάλου, που επέτεινε το χάσμα και το ρήγμα μεταξύ αρχόντων και αρχομένων.

3) Η υποχρέωση του κυπριακού λαού για πολλές δεκαετίες να καταβάλλει, ουσιαστικά από το υστέρημά του, τον φόρο υποτελείας, που ανευχόταν στο πολύ σημαντικό για την εποχή του ύψος των 90.000 περίπου λιρών ετησίως – ποσό που εκαρπούτο τελικά το βρετανικό θησαυροφυλάκιο – συντελούσε στην πάρα πέρα απίσχναση της ήδη κάπισης οικονομικής ζωής του τόπου<sup>2</sup>.

4) Η σύληση των κυπριακών αρχαιοτήτων και η μεταφορά τους στο βρετανικό μουσείο από τις επίσημες βρετανικές αρχαιολογικές αποστολές, που εκτελούσαν ανασκαφικά έργα στο νησί, ήταν γεγονός που οδηγούσε τον κυπριακό λαό σε έντονες αντιδράσεις κατά της απαράδεκτης και αδιανόητης αυτής βρετανικής τακτικής.

<sup>1</sup> Βλ. Σάββας Λοϊζίδης, *The Cyprus question: its evolution and present aspect after the plebiscite of January 1950*, second edition, Athens 1951, ιδιαίτερα στις σ. 4-6, βλ. Επίσης Πέτρος Στυλιανού, «1931, η αποθέωσις του πνεύματος της παθητικής αντιστάσεως της Κύπρου», *Κυπρ. Λογ.*, I (1969), 5, 262-266. (Μεταδόθηκε και από το E.I.P. 24 X 1954) βλ. Επίσης Ν. Κλ. Λανίτης, *Η ψυχή της Κύπρου* (Το λαϊκό τραγούδι, τα δίστιχα, ήθη, έθιμα, θρύλοι και παραδόσεις 40 αιώνων, ιστορικά μελετήματα), Αθήναι, 1946 του ιδίου, *Η δούλη Ελλάς του Νότου*, Αθήναι, 1954 του ιδίου, *Ο ακρίτας του Ελληνικού Νότου*, Αθήναι 1945.

<sup>2</sup> Για τον φόρο υποτελείας βλ.: G.S. Georgiallides, "The commutation of Cyprus' Payment of Turkish debt charge", ανάπτυπο από την Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, τ.4, 1970-1971, σ. 379-415, Λευκωσία 1971, βλ. Ακόμη: «Αγόρευσις Μητροπολίτου Κιτίου βουλευτού διά το 8<sup>ον</sup> εκλογικόν διαμέρισμα εν τω Νομοθετικῷ Συμβουλίῳ ἐπὶ τῆς ετησίᾳς ἐπαφῶνσεως ἐκ £92,799. 11.3. κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 30<sup>ης</sup> Μαρτίου 1926», Λάονακα 1926 βλ. επίσης: Αλέξη Α. Κύρου, «*Ονειρα και πραγματικότητες*», Αθήναι 1972, ιδιαίτερα στη σ. 82, βλ. Επίσης του ιδίου, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήναι 1955, σ. 420, Sir Ronald Storrs, *Orientalism*, Λονδίνο 1937, σ. 543. Ομολογίες για την αφαίμαξη της κυπριακής οικονομίας με τον φόρο υποτελείας βλ. Επίσης στις εκδόσεις των Αγγλων συγγραφέων: Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, Cambridge, 1952, σ. 170-172 και 299 και 473-487 και C.W. Orr, *Cyprus under British Rule*, London, 1918, σ. 46-64 (κεφ. Iv The tribute).

5) Η προσπάθεια αλώσεως της Κυπριακής Παιδείας του τόπου από τους αποικιοκράτες, με την τάση αλλοτρίωσης του γλωσσικού αισθήματος του πληθυσμού με τη συνεχή και συστηματική ενίσχυση της αγγλικής γλώσσας, σε βάρος της ελληνικής και τουρκικής, αντιστοίχως, και γενικά η αφαίρεση της διακυβερνήσεως των ελληνοκυπριακών και τουρκοκυπριακών σχολείων από τα χέρια των ίδιων των Κοινοτήτων τους, ήταν στοιχεία που οδηγούσαν σε βίαιες εκρήξεις και αντιδράσεις του κυπριακού λαού και ιδιαίτερα του ελληνοκυπριακού πληθυσμού ενάντια στη βρετανική εξουσία<sup>1</sup>.

6) Η ικανότητα της αγγλικής διοικητικής μηχανής να εισπράττει και τον τελευταίο φόρο που υφίστατο – σε αντίθεση με την οργανική αδυναμία της τουρκικής μηχανής και ιδιαίτερα των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής κατοχής να θέσει σε εφαρμογή τον σχετικό νόμο – είχε σαν αποτέλεσμα τη λαϊκή αντίδραση, λόγω των δύσκολων οικονομικών συνθηκών μέσα στις οποίες διεκινείτο ο κυπριακός πληθυσμός.

Κάτω απ' αυτές τις προϋποθέσεις δεν χρειαζόταν παρά ένας απλός σπινθήρας για να οδηγήσει στη ρήξη μεταξύ αρχόντων και αρχομένων. Και ο σπινθήρας, όπως θ' αναπτυχθεί στη συνέχεια, βρέθηκε, για να οδηγηθούμε στα γεγονότα του Οκτώβρη του 1931, που άφησαν ανεξίτηλη τη σφραγίδα τους στην πολιτική ιστορία του νησιού.

Για να δώσουμε κάποια χαρακτηριστική εικόνα της έντασης που επικρατούσε κατά τα τελευταία δυο-τρία χρόνια πριν από την έκρηξη των γεγονότων του 1931, θα αναφερθούμε σ' ορισμένα γεγονότα.

Στις 3 του Δεκέμβρη του 1928 οι Έλληνες βουλευτές αποχώρησαν από τη συνεδρία του Νομοθετικού σώματος, όταν απέτυχε προσπάθειά τους να συμπράξουν με τους Τούρκους συναδέλφους τους, προκειμένου να επιτύχουν απόρριψη του νομοσχεδίου για τον προϋπολογισμό.

Στην αποχώρησή τους οι Έλληνες βουλευτές τόνισαν πως άφηναν ακέραιη την ευθύνη στους Τούρκους συναδέλφους τους και στους Άγγλους επισήμους. Στη συνέχεια, εξέδωσαν προκήρυξη στον Κυπριακό λαό, με την οποία επεξηγούσαν τους λόγους της αποχώρησής τους από το σώμα.

<sup>1</sup> Βλ. Κ. Σπυριδάκι, «Η εκπαιδευτική πολιτική της εν Κύπρω Αγγλικής Κυβερνήσεως (1878-1952)», περιοδικό *Ελληνική Κύπρος*, 4 (1952), 41, 142-144 και 145, βλ. Επίσης και 4 (1952), 42, 164-166 και 176. Πέτρος Στυλιανού, *Main Facts and Factors which led to the failure of the British Policy in Cyprus during the first 50 years of its administration* (υπό έκδοση) και ιδιαίτερα στο κεφάλαιο "The british Policy in accordance with the Cyprus education", σ. 193-202. Βλ. Επίσης Κλεόβουλος Μυριανθόπουλος, *Η παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας 1878-1946, Λεμεσός 1946*.

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Νέα ένταση στις σχέσεις σημειώθηκε όταν στις 8 του Μάρτη του 1929 ο αποικιακός γραμματέας Nicolson που εκτελούσε καθήκοντα αρμοστή, απέστειλε έγγραφο προς το μέλος του Νομοθετικού και Εκτελεστικού σώματος Σταύρο Σταυρινάκη.

Σ' αυτό υπογράμμισε πως οι κοινές πολιτικές βλέψεις και στόχοι, που είχε με τα υπόλοιπα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού συμβουλίου, ήταν στοιχεία ασυμβίβαστα με την πλήρη και αδέσμευτη εκπλήρωση των καθηκόντων του. Πρόσθετε ακόμη ο Nicolson πως η δυσκολία που δημιουργήθηκε μπορούσε να λυθεί μόνο με την παραίτηση του Σταυρινάκη από το Εκτελεστικό συμβούλιο.

Ύστερα απ' αυτή την εξέλιξη ο Σταυρινάκης υπέβαλε την παραίτησή του ως μέλος του Εκτελεστικού, υπογραμμίζοντας στη σχετική επιστολή του πως ούτε ο ίδιος ούτε οι άλλοι Έλληνες συνάδελφοί του στο Νομοθετικό συμβούλιο, ούτε ο ίδιος ο λαός θα μετέβαλλαν τους πολιτικούς τους στόχους· τόνιζε επίσης πως κάτω από τις παρούσες συνθήκες και ως τη στιγμή της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, μόνη εναλλακτική λύση παρέμενε η αυτοδιοίκηση.

Ο κυπριακός λαός έβλεπε κατάπληκτος την αυταρχικότητα και την ωριμότητα με την οποία οποιαδήποτε ελεύθερη προσπάθεια έκφρασης των τελικών στόχων βαλλόταν στη γένεσή της από τον Κυβερνήτη Storrs. Στην προκειμένη περίπτωση εξιλαστήριο θύμα γινόταν ο Σταυρινάκης, που είχε τεράστιο κύρος ανάμεσα στον κυπριακό λαό για τη θαρραλέα πολιτική που ακολουθούσε. Έτσι ο Storrs νόμιζε πως απομόνωνε πολιτικά και υποστάθμιζε την πολιτική δραστηριότητά του, εκδικούμενος τον Ελληνοκύπριο πολιτικό, ο οποίος εξέφραζε ανοικτά τους παλμούς και τους στόχους του κυπριακού λαού και ευθυγραμμίζονταν με τους άλλους Έλληνες συναδέλφους του στο Νομοθετικό σώμα.

Άλλη μια έκφραση εκνευρισμού της Κυβέρνησης σε αντιδιαστολή με την αξιοπρεπή συμπεριφορά και την ευθαρσή τακτική που ακολουθούσαν τα μέλη του Νομοθετικού σώματος φαίνεται και από το πιο κάτω επεισόδιο:

Όταν στις 15 Μαρτίου 1929 ένδεκα από τα δώδεκα μέλη του Νομοθετικού σώματος καταψήφισαν το Νομοσχέδιο για τις συντάξεις, ο Nicolson, που εκτελούσε χρέη Προέδρου του Νομοθετικού, γεμάτος οργή για την καταψήφιση αυτή, τόνιζε πως η Κυβέρνηση δεν μπορούσε να εργασθεί λόγω της καταψήφισης νόμιμων μέτρων για λόγους καθαρά πολιτικούς. Κι όταν πήρε την απάντηση πως κανένας πολιτικός λόγος δεν υπήρχε για την καταψήφιση αυτή, εντελώς αυθαίρετα ο Nicolson (αντί να συναισθανθεί το λάθος που είχε διαπράξει) προχώρησε σε νέο σφάλμα, μεγαλύτερο από το πρώτο: διέκοψε τις πάρα πέρα εργασίες του Νομοθετικού, τονίζοντας πως δεν θα καλούσε ξανά το Συμβούλιο ως ότου βεβαιωνόταν – όπως ενδεικτικά ανέφερε

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

– πως τα μέλη του σώματος έμαθαν να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τους κανονισμούς του συμβουλίου. Τα ελληνικά μέλη απάντησαν στις αιτιάσεις αυτές και τους απαράδεκτους χαρακτηρισμούς του Nicolson με έγγραφό τους, ανατρέποντας τους ισχυρισμούς του Nicolson και επεξηγώντας τη στάση τους.

Άλλη αφορμή για όξυνση στις σχέσεις μεταξύ λαού και Κυβέρνησης ήταν η απόφαση που πάρθηκε από την Ελλάδα να γιορτάσει με επισημότητα μέσα στο 1930 την εκατονταετηρίδα από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Την απόφαση αυτή της Ελληνικής Κυβέρνησης ενστερνίστηκε κι η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Κύπρου, γεγονός που οδήγησε στη συμμετοχή της Κύπρου στις εκδηλώσεις που διοργανώνονταν με αποτέλεσμα να προκληθούν επεισόδια μεταξύ του λαού και των αστυνομικών και διοικητικών οργάνων.

Για τον σκοπό αυτό αποφασίστηκε η ανέγερση στη Λευκωσία μανσωλείου για τα θύματα του 1821<sup>1</sup> και η έκδοση αναμνηστικού λευκώματος<sup>2</sup>.

Στο μεταξύ η ανάληψη της Διακυβέρνησης της Μεγάλης Βρετανίας από τους εργατικούς αύξησε τις ελπίδες των Κυπρίων για την εθνική τους αποκατάσταση. Ο κυπριακός λαός, ύστερα από τις νέες εξελίξεις, αποφάσισε να κινηθεί προς δύο κατευθύνσεις.

Από τη μια να διαβιβάσει υπόμνημα και από την άλλη να στείλει Πρεσβεία στο Λονδίνο για να παρουσιάσει τις θέσεις στην προκειμένη περίπτωση του κυπριακού λαού και να ζητήσει τη συμπαράσταση της νέας βρετανικής Κυβέρνησης για ολοκλήρωσή τους.

Το υπόμνημα των Ελλήνων μελών του Νομοθετικού σώματος, που συντάχθηκε στις 20 Ιουλίου 1929, είναι μακροσκελέστατο, εμπεριστατωμένο, εξετάζει όλες τις πλευρές του κυπριακού προβλήματος και αποτελείται από 25 περίπου σελίδες<sup>3</sup>.

Σε συντομία το υπόμνημα αυτό διελάμβανε την έκφραση της βαθιάς θλίψης του κυπριακού λαού «διότι παρά παν θεϊόν και ανθρώπινον δίκαιον κρατείται μακράν της Ελλάδος».

<sup>1</sup> Το μανσωλείο το ανήγειραν τελικά στον περίβολο του Ιερού Ναού Φανερωμένης Λευκωσίας.

<sup>2</sup> Το λεύκωμα εκδόθηκε από το Φίλιο Ζαννέτο, Αθήνα 1930 και τιτλοφορείται: *Η Κύπρος κατά τον αιώνα της παλιγγενεσίας 1921-1930*.

<sup>3</sup> Βλ. Πέτρος Στυλιανού, «Δεδομένα Αγγλοτουρκικής Συνεργασίας κατά της ενωτικής κινήσεως του κυπριακού λαού βάσει τουρκικών ιστορικών εγγράφων» Κυπρ. Λογ. 5 (1973), 29-30, 183-190 και ειδικότερα σ. 185. Βλ. Επίσης Πέτρος Στυλιανού, *Ιστορικά στοιχεία, Πρακτικά Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ.3, Λευκωσία, 1973, σ. 335-354 και ειδικότερα σελ. 335.

Στο υπόμνημα αναφερόταν πως, με το πρόσχημα προστασίας της μειονότητας, η Μεγάλη Βρετανία εξασκεί «πίεσιν και αδικίαν επί την μεγάλην πλειονότητα». Εκφραζόταν ακόμη η απογοήτευση γιατί η Μεγάλη Βρετανία με την άρνησή της να απονεμίει δικαιοσύνη, με την εκχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα και την πραγματοποίηση έτσι της Ένωσης, δεν έστερξε να πράξει κάτι, έστω, δικαιότερο, πάνω σ' όλα τ' άλλα σημεία. Η βρετανική πολιτική στο Κυπριακό είναι καθαρά ιμπεριαλιστική και υπογραμμίζονταν τα τρωτά του Νομοθετικού συμβουλίου, καθώς και τα πλήγματα που υπέστη πρόσφατα το Νομοθετικό συμβούλιο με Νομοθετικά διατάγματα. Εξάλλου, ο Κυβερνήτης του νησιού λογοδοτούσε μόνο ενώπιον του Υπουργού ενώ, αντίθετα, καμιά ευθύνη για λογοδοσία δεν είχε μπροστά στο Νομοθετικό συμβούλιο. Αναφερόταν επίσης πως η διαφορετική σύνθεση του Εκτελεστικού συμβουλίου από το Νομοθετικό συμβούλιο, επέφερε προστριβές ανάμεσα στο Νομοθετικό και τον Κυβερνήτη με αποτέλεσμα την αυθαίρετη παρέμβαση του στέμματος.

Αναφορικά με τη φορολογία, τονιζόταν πως ήταν βαρύτερη για ένα υποανάπτυκτο λαό, με το ν' ανέρχεται στο 20 έως 25% πάνω στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν. Μεγάλο μέρος άλλωστε από τον προϋπολογισμό διετίθετο κατά τρόπο απρογραμμάτιστο και ασυλλόγιστο για να καλύψει τις ανάγκες του υπεράριθμου και, επομένως, αργόμισθου δημοσιοϋπαλλήλικού προσωπικού. Σε σχέση με το θέμα του πλεονάσματος του κυπριακού προϋπολογισμού του γνωστού φόρου υποτελείας μνημονεύονταν οι αδικίες που έγιναν από τη βρετανική Κυβέρνηση και εξητείτο η επίλυσή του.

Για μερική αντιμετώπιση της κατάστασης ζητήθηκε η παροχή προς τον λαό ευρείας αυτοδιοίκησης, που λεπτομέρειες και στοιχεία της αναγράφονταν. Τέλος, οι υπομνηματογράφοι ζήτησαν να κατεβεί στην Κύπρο αρμόδια βασιλική επιτροπή για να εγκύψει από κοντά πάνω στην όλη τραγική, όπως χαρακτηριζόταν, κατάσταση. Περισσότερα και πιο τεκμηριωμένα στοιχεία για το υπόμνημα αντλούνται από σπανιότατο έγγραφο (memorandum) που βρέθηκε κατά τη διάρκεια των ταραχών του 1964, σε σπίτι Τουρκοκυπρίου της Λευκωσίας<sup>1</sup>. Λόγω ακριβώς της σπανιότητας και της ση-

<sup>1</sup> Στυλιανού, *Ιστορικά αρχεία*, σ. 335-336 και 342-345

Η φωτοτυπία της πρώτης σελίδας του υπομνήματος, βλ. Κυπρ. Λογ. 5 (1973), 29-30, 189, όπου διαφαίνεται και η ένδειξη: "Torn in half by the president" (=σχίστηκε στα δυο από τον Πρόεδρο), πάνω από τον τίτλο του Memorandum.

Η ένδειξη αποδίδεται από Ελληνοκύπριους γραφολόγους στον τότε ηγέτη των Τουρκοκυπρίων Munir. Μ' όλες τις σχετικές προσπάθειές μας δεν μπορέσαμε να ανακαλύψουμε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες γράφτηκε η σημείωση στο υπόμνημα. Αναφέρω, πάντως, πως υπάρχει στο προσωπικό μου αρχείο, είναι πραγματικά σχισμένο στο μέσο, και συγγολλήθηκε, ίσως, από τον Munir, με γραμματόσημο της εποχής.



μαντικότητας του εγγράφου το παραθέτουμε σε μετάφραση από το αγγλικό κείμενο. Στο εισαγωγικό σημείωμά του το υπόμνημα τόνιζε: «Τα εκλεγμένα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού Σώματος της Κύπρου, εκπροσωπούσαν πολύ πέραν των 4/5 του πληθυσμού, έχουν υποβάλει δι' ενός υπομνήματος προς την Κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας τα αιτήματά των, άτινα δύνανται να συνοψισθούν ως ακολούθως: επιζητείται εκ μέρους των Ελλήνων κατοίκων της νήσου όπως η Μεγάλη Βρετανία συνανέσει να ικανοποιήσει μίαν νόμιμον και δικαίαν επιθυμίαν, εγκρίνουσα την πολιτικήν των ενώσιν με την μητέρα Ελλάδα, μετά της οποίας η νήσος συνδέεται διά των ιερών δεσμών της θρησκείας, της γλώσσης, μακράς ιστορικής παραδόσεως και εθνικής συνειδήσεως.

»Η επιχειρηματολογία, ήτις προβάλλεται προς καταπολέμησιν του ως άνω αιτήματος, ήτοι η ύπαρξις εν τη νήσω μιας μικράς κοινότητος, κατάλοιπον εισβολικής κατακτήσεως προ 300 ετών είναι αβάσιμος. Η πολιτική ένωσις της νήσου μετά της Ελλάδος ουδέποτε θα επιφέρει οιονδήποτε κίνδυνον διά την τουρκικήν μειονότητα, της οποίας τα δικαιώματα θα ηδύναντο να διασφαλισθούν εξ ειδικών συμβάσεων. »Εξάλλου ακαθόριστον και αόριστον θα ηδύνατο να θεωρηθεί το επιχείρημα ότι η νήσος ενέχει οιανδήποτε στρατιωτικήν και ναυτικήν σημασίαν διά την Μεγάλην Βρετανίαν. Πενήντα έτη βρετανικής κατοχής έχουν αποδείξει το αντίθετον».

Στο υπόμνημα αναφέρονταν επίσης τα πιο κάτω:

Α. Το σύνταγμα του 1925, παρόμοιο σχεδόν προς το προηγούμενο, δεν παρέχει στον λαό δικαίωμα συμμετοχής στη διοίκηση. Μόλο που ο λαός εκλέγει αντιπροσώπους στο νομοθετικό, η σύνθεση του Νομοθετικού είναι τέτοια, ώστε η πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού να μετατρέπεται σε μειοψηφία (χωρίς τουλάχιστον να έχει τα προνόμια της μειοψηφίας) με τη σύμπραξη των τουρκικών μελών με τα επίσημα βρετανικά και τη «νικώσα» του Κυβερνήτη, πράγμα που δημιούργησε διαρκή προστριβή της Κυβέρνησης προς τον λαό γενικά και ειδικά προς τον ελληνικό λαό.

Δεν είναι μικρό πράγμα – αναφερόταν στο υπόμνημα – οι Έλληνες της Κύπρου να διοικούνται με τον ίδιο, όπως πριν από πενήντα χρόνια αυταρχικό τρόπο, σε χρόνο που άλλες αποικίες, με πολιτισμό όχι ανώτερο του Κυπριακού, έτυχαν αυτοδιοίκησης.

Παρόλη την πενήντάχρονη βρετανική διοίκηση, η γεωργία βρισκόταν σε αρχέγονη κατάσταση, η Παιδεία ελάχιστα βοηθήθηκε και η συγκοινωνία τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική ήταν ανεπαρκής, και δίδονταν παραδείγματα, από τα οποία φαινόταν πού και πώς διασπαθίζονταν οι πρόσοδοι του νησιού.

Β. Ως δεύτερος λόγος για την κακοδαμονία της Κύπρου προβαλλόταν το επιχείρημα πως στη διάρκεια της βρετανικής κατοχής αφαιρέθηκε από το νησί το ποσό των δυο εκατομμυρίων εξακόσιων χιλιάδων λιρών ως υποτελικός φόρος και επεξηγούνταν οι διάφορες φάσεις και το άδικο του φόρου αυτού, ενώ παράλληλα υπογραμμίζόταν η ανάγκη για την τελική του κατάργηση με τις επιφυλάξεις του βουλευτικού σώματος πως έπρεπε να επιστραφεί στο νησί το ποσό των δύο εκατομμυρίων εξακόσιων χιλιάδων λιρών που πάρθηκε από την Κύπρο χωρίς καμιά υποχρέωση από τον κυπριακό λαό, ή τουλάχιστον θα έπρεπε να επιστραφεί το ποσό των 1.008,00 λιρών, ως εξής:

α) 452 χιλιάδες λίρες, ποσό που προερχόταν από το ετήσιο εισόδημα των 11.000 λιρών· αυτές είχαν κατατεθεί μέχρι το 1914 και κρατιόνταν σε χωριστό λογαριασμό της τράπεζας της Αγγλίας.

β) 556 χιλιάδες λίρες, ποσό που πληρώθηκε από την προσάρτηση της Κύπρου. Το υπόμνημα κατέληγε ως εξής: «Οι αντιπρόσωποι της Κύπρου προσπάθησαν διά του παρόντος να φέρουν εις γνώσιν της βρετανικής Κυβερνήσεως την κατάσταση της νήσου, με την ζωηράν πεποίθησιν ότι η παρούσα κατάσταση δεν θα επιτραπή να εξακολουθήσει και ότι η αυτοκρατορική Κυβέρνησις θα θεωρήσει αναγκαίον και σκόπιμον να διορίση εξεταστικήν επιτροπήν διά την Κύπρον».

Από μερίδα του τύπου και του λαού σχολιάστηκε δυσμενώς το γεγονός πως το υπόμνημα αναφερόταν μόνο στην εκχώρηση αυτοδιοίκησης, ενώ παραγνωρίστηκε το αίτημα γι' αυτοδιάθεση. Ο κυπριακός λαός άρχισε να συνειδητοποιεί και πάλι πως ούτε στον τομέα της αυτοδιοίκησης ήταν δυνατό να περιμένει μεγάλες αλλαγές και ανακατατάξεις στη βρετανική πολιτική, γι' αυτό και επανάρχισε τη στροφή για ολοκλήρωση των εθνικών του στόχων.

Εξάλλου οι βρετανικές συνηγορίες για τα δίκαια της Αιγύπτου και συναφείς φράσεις που ακούστηκαν πως «οφείλομεν να παραχωρήσωμεν εις τους Αιγυπτίους την ελευθερίαν την οποίαν ημείς απολάβομεν... ότι ελευθερία εις τους παλαιούς αυτούς λαούς (τους ήδη αφυπνισθέντας) πρέπει να παρέχεται προθύμως και οικειοθελώς...», δημιούργησε βάσιμες ελπίδες πως η βρετανική πολιτική δυνατό να είχε διαφοροποιηθεί και στην περίπτωση της Κύπρου<sup>1</sup>.

Μέσα σ' αυτές τις αντιλήψεις και στο κύμα του ενθουσιασμού που επικράτησε στο

<sup>1</sup> Συνηγορία McDonald στη Γενεύη υπέρ της Αιγύπτου, Κύπρος, σ. 113

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

νησί, στάληκε η Πρεσβεία στη Μεγάλη Βρετανία· την αποτελούσαν ο βουλευτής και μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς και ο Σταύρος Γ. Σταυρινάκης, βουλευτής, καθώς και ο Ζήνων Γ. Ρωσσίδης, γραμματέας της Πρεσβείας<sup>1</sup>.

Ο κυπριακός λαός, που κατευόδωσε μέσα σε ενθουσιώδεις εκδηλώσεις την Πρεσβεία του, υπογράμμισε την αξίωσή του για διεκδίκηση μόνο της Ένωσης και όχι αυτοδιοίκησης. Τούτο ανάγκασε την κυπριακή Πρεσβεία να συμμορφωθεί προς τη λαϊκή απαίτηση και να συντάξει μόλις έφθασε στο Λονδίνο νέο, ενωτικό, υπόμνημα, που διέφερε ουσιαστικά από το πρώτο, γιατί υπογράμιζε κατεξοχήν το αίτημα για ένωση του κυπριακού λαού και διαφοροποιόταν από το πρώτο. Έτσι το υπόμνημα αυτό νομάστηκε δεύτερο, σ' αντίθεση προς το πρώτο, που υποβλήθηκε προς τον Βρετανό υπουργό τον Ιούλη του ίδιου χρόνου.

Το υπόμνημα, με ημερομηνία 7 Οκτωβρίου 1929, επιδόθηκε στις 11 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου στον Υφυπουργό John Shuckburgh στη σχετική συνάντηση που είχε η αντιπροσωπεία μαζί του στο υπουργείο. Τελικά η συνάντηση της αντιπροσωπείας με τον Υπουργό Αποικιών λόρδο Passfield πραγματοποιήθηκε στις 25 του Οκτώβρη του 1929<sup>2</sup>.

Επειδή το κείμενο αποτελεί σφαιρικό διάγραμμα των εθνικών στόχων και βλέψεων του κυπριακού λαού το παραθέτουμε ολόκληρο.

*«Λονδίνον, 7 Οκτωβρίου 1929*

*Κύριε,*

*Οι ευσεβάστως υπογεγραμμένοι, αποτελούντες Πρεσβείαν ρητώς ενταταμένην παρά του Ελληνικού λαού όπως θέση προ της Κυβερνήσεως της Α. Βρετανικής Μεγαλειότητος διά της Υμετέρας Ευγενείας τας ενθέρμους αυτού αξιώσεις, ταπεινώς λαμβάνομεν την τιμήν όπως υποβάλωμεν τα κάτωθι, θερμώς εξαιτούμενοι την Υμετέραν φιλόφρονα και ευμενή προσοχήν.*

<sup>1</sup> Πέτρος Στυλιανού, «Δεδομένα αγγλοτουρκικής συνεργασίας κατά της ενωτικής κινήσεως του κυπριακού λαού βάσει τουρκικών ιστορικών εγγράφων», Κυπρ. Λογ., 5, (1973), 29-30, 185, του ιδίου *Ιστορικά στοιχεία*, σ. 35.

<sup>2</sup> Εφημ. Ελευθερία, 30/10/1929

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

2. Ο Ελληνικός λαός της Κύπρου, αποτελών ως έγγιστα τα 5/6 του πληθυσμού, μετ' ευγνωμοσύνης προ 50 ετών υπεδέχθη την κατοχήν της πατρίδος αυτού υπό της Μεγάλης Βρετανίας, το μεν ότι απήλλαξεν αυτόν από του δυσβαστάκτου Τουρκικού ζυγού, το δε ότι εθεώρει αυτήν ως μεταβατικόν στάδιον, όπερ βαθμηδόν θα ήγεν εις την μόνην νόμιμον και οριστικήν πολιτικήν αποκατάστασιν, την ένωσιν, δηλονότι, μετά της Μητρος Ελλάδος.

3. Αυτή υπήρξεν αείποτε η αένναος επιθυμία του Ελληνικού λαού της Κύπρου και αυτός ούτος ο άξων της πολιτικής αυτού ζωής ως ευσταθώς, νομιμοφρόνως δε εξεδηλούτο εκάστοτε.

Πάντοτε ανωμολογήσαμεν τας αγαθάς διαθέσεις της Βρετανικής Κυβερνήσεως απέναντι της ημετέρας Πατρίδος, εν τούτοις ως Έλληνες με βαθέως ερριζωμένας και αμεταβλήτους εθνικάς πεποιθήσεις διακαώς ποθούμεν όπως ενωθώμεν μετά της ημετέρας Μητρος ακραδάντως πιστεύοντες ότι μόνον εθνική αποκατάστασις θα εξεπλήρου τους εθνικούς πόθους του λαού και edίδου εις την Νήσον την ευκαιρίαν αποτελεσματικωτέρας προόδου.

4. Ούτος ο τα μάλιστα εύλογος πόθος καίτοι κατά διαφόρους περιστάσεις ανεγνωρίσθη υπό διακεκριμένων Βρετανών πολιτικών και υπό της Βρετανικής Κυβερνήσεως, παραμένει εισέτι ανεκπλήρωτος.

Όθεν και τώρα διά της Πρεσβείας ταύτης ο Ελληνικός λαός της Κύπρου, άπαξ έτι ποιείται έκκλησιν εις το αίσθημα της δικαιοσύνης της Βρετανικής Κυβερνήσεως και, υπολογίζων επί των ευρέως φιλανθρωπων αντιλήψεων του Βρετανικού Έθνους ζητεί την εθνικήν αυτού ανεξαρτησίαν εν τω τύπω της πολιτικής αυτού ενώσεως μετά της Ελλάδος.

Ειλικρινώς πιστεύομεν ότι επέστη η στιγμή όπως η Μεγάλη Βρετανία ακολουθήσῃ το μεγαλόφρονον αυτής προηγούμενον το σχετιζόμενον με τας Ιονίους Νήσους δημιουργούσα ούτω δεσμούς αιωνίου ευγνωμοσύνης των Κυπρίων και του όλου Ελληνικού κόσμου.

5. Μετά πεποιθήσεως δύναται να δηλωθή ότι αι φιλικαί σχέσεις αι υφιστάμεναι μεταξύ των Κυβερνήσεων Βρετανικής και Ελληνικής αποτελούν εδραϊάν εγγύησιν προς ικανοποιητικήν διευθέτησιν οιοιδήποτε

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

*τεχνικών ζητημάτων ενδεχομένως παρεμπιπτόντων εις τον οριστικόν καθορισμόν της μελλούσης τύχης της Νήσου.*

*6. Η Κυπριακή Πρεσβεία επιθυμεί να περάνη την έκκλησιν ταύτην προς την Βρετανικήν δικαιοσύνην μετά της στερεάς πίστεως ότι οι πόθοι του Ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου θα τύχωσι της ευνοϊκής μελέτης της Κυβερνήσεως της Α. Μεγαλειότητος.*

*Έχομεν την τιμήν να ήμεθα,  
Κύριε,  
της Υμετέρας Ευγενείας  
ευπειθείς θεράποντες  
Η Κυπριακή Πρεσβεία  
ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ Μητροπολίτης Κιτίου  
Σ.Γ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗΣ  
ΖΗΝΩΝ ΡΩΣΣΙΔΗΣ (Γραμματεύς).*

*Τω Εντιμοτάτω Λόρδω Πάσφιλντ  
Υπουργώ της Αυτού Μεγαλειότητος  
Επί των Αποικιών και των Κτήσεων  
Υπουργείον Αποικιών  
Downing Street, S.W<sup>1</sup>.*

Η συνοδευτική επιστολή της Πρεσβείας, που υπογραφόταν από τον Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο, τον Σταύρο Σταυρινάκη, και τον γραμματέα της Πρεσβείας Ζήνωνα Ρωσσίδα (Νοέμβριος του 1929) βεβαίωνε ανάμεσα στα άλλα πως, αν γινόταν δημοψήφισμα, θα καταφαινόταν η έκταση του ενωτικού αισθήματος του κυπριακού λαού και υπογράμμιζε πως ο ενωτικός πόθος δεν προερχόταν από εχθρικά αισθήματα προς τη Μεγάλη Βρετανία, μα οφειλόταν στον φυσικό πόθο ενός πολιτισμένου λαού να συνδεθεί με το έθνος, με το οποίο συνδεόταν με ισχυρούς δεσμούς, φυλής, αίματος, γλώσσας, θρησκείας και παραδόσεων<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Ο.π.

<sup>2</sup> Το υπόμνημα (Memorandum) – που γράφτηκε στα αγγλικά μεταφράστηκε από το σ. – βλ. Στυλιανού, «Δεδομένα αγγλοτουρκικής συνεργασίας κατά της ενωτικής κινήσεως του κυπριακού λαού βάσει Τουρκικών ιστορικών εγγράφων», Κυπρ. Λογ., 5 (1973), 29-30, 186.

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Η στάση και η συμπεριφορά της κυπριακής μειονότητας προς την απεγνωσμένη προσπάθεια του κυπριακού λαού να επιτύχει απαλλαγή της αγγλικής δεσποτείας από το νησί, φαίνεται και από το υπόμνημα που και τα τρία τουρκοκυπριακά μέλη του Νομοθετικού σώματος, οι Munir, Djelaleddin και Dr Mousa υπέβαλαν στις 10 του Σεπτεμβρίου του 1929 προς τον Υπουργό Αποικιών στην Downing Street στο Λονδίνο. Το καθολικό αίτημα του ελληνικού κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση αντιστρατεύονταν με πάθος η ηγεσία της τουρκοκυπριακής μειονότητας με τα μέλη της στο Νομοθετικό σώμα, στοχεύοντας όχι μόνο να μην ενωθεί με την Ελλάδα, η Κύπρος, αλλά ούτε καν να ανεξαρτοποιηθεί, για να παραμείνει έτσι στο διηνεκές αποικία της Μ. Βρετανίας<sup>1</sup>.

Επειδή πιστεύουμε πως το έγγραφο αυτό αποτελεί τον καθρέφτη των αντιδράσεων των Τουρκοκυπρίων και πως συμβάλλει στην πλήρη και αντικειμενική απεικόνιση των θέσεων τους στο όλο κυπριακό πρόβλημα, παραθέτουμε σε μετάφραση το σχετικό τουρκοκυπριακό έγγραφο:

*«Προς τον Έντιμο Υπουργόν Αποικιών  
Ντάουνγκ Στρη, Λονδίνο.*

*Λευκωσία, 10 Σεπτεμβρίου 1929*

*Έντιμε Κύριε,*

*Έχομεν την τιμήν να υποβάλωμεν εκ μέρους της Μωαμεθανικής Κοινοότητας αυτής της αποικίας την πλέον έντονον αντίδρασίν μας κατά των προβαλλομένων παραπόνων και των ούτω καλουμένων αιτημάτων, άτινα έχουν διατυπωθεί εις το έντυπον υπόμνημα υπό ημερ. 20 Ιουλίου 1929 και υπεβλήθησαν προς την εξοχότητά σας υπό των μη Μωαμεθανών εκκληλεγμένων μελών του Νομοθετικού Σώματος και τα οποία ενέταξεν τούτο εις το στερεοτυπικόν πολιτικόν μοτίβον και πρόγραμμα ταραχών, ήτοι την ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα, με ενδιάμεσον την αυτονομίαν.*

<sup>1</sup> Το κείμενο δημοσιεύτηκε αρχικά από τον Πέτρο Στυλιανού, ως έγγραφο με αρ. 6 στο παράρτημα της μελέτης του, *Ιστορικά Στοιχεία* (Ο.π.)



## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

1. Μια αντιπροσωπία, αποτελούμενη υπό του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νικοδήμου Μυλωνά και του εντίμου κ. Στ.Γ. Σταυρινάκη, ευρίσκεται, ως πληροφορούμεθα, καθ' οδόν προς την Αγγλίαν προς τον σκοπόν, όπως προωθήση δι' όλων των μέσων τους ισχυρισμούς των υπομνηματογράφων.

2. Αι εσωτερικαί προσωπικαί αντιθέσεις, αίτινες ανεφύησαν κατά την συζήτησιν του υπομνήματος και αίτινες διεδόθησαν από τον τοπικόν ελληνικόν τύπον, θα έδει να σκιαγραφήσουν το επίπεδον της ιδεολογίας (sic) των υπομνηματογράφων, την αμοιβαίαν δυσπιστίαν, ήτις επικρατεί μεταξύ των και την απόλυτον έλλειψιν πεποιθήσεως εις την περὶ πτωσιν, που διά πασιφανείς σκοπούς ανέλαβαν να προωθήσουν.

3. Η αγανάκτησις και η ανησυχία μεταξύ του Μωαμεθανικού πληθυσμού και των άλλων μη ελληνικών χριστιανικών στοιχείων της νήσου επί παρομοίων εκρήξεων σωβινισμού και σταυροφορίας διαστροφής κατά τα πρόσφατα χρόνια έχει εγεσθεί εις τα υπομνήματά μας της 10<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 1925 και της 3<sup>ης</sup> Ιουνίου 1928 εις τον έντιμον Υπουργόν Αποικιών, τον οποίον παρακαλούμεν να δώση την δέουσαν προσοχήν.

4. Εις ουδεμίαν περίπτωσιν αντιτιθέμεθα να συνεργασθώμεν με τα έντιμα μη Μωαμεθανικά μέλη του Νομοθετικού Σώματος επί θεμάτων σχετιζομένων με την γενικήν ευτυχίαν και πρόοδον της χώρας, δεδομένου ότι αυτή θα είναι απηλλαγμένη από παράλογες πολιτικές μανούβρες και λυπηρά ιδιοτελή ενδιαφέροντα και από τον συστηματικόν ανταγωνισμόν προς την Κυβέρνησιν της Αυτού Μεγαλειότητος της οποίας η μειωμένη δραστηριότης είναι απόρροια των ταραξιών της ελληνικής ολιγαρχίας.

5. Ανίκανοι διά πνευματικής και ηθικής ανατάσεις και στερούμενοι συναισθήσεως τοιαύτης, ως θα έπρεπε να είχαν – εντός του πνεύματος συνεργασίας, όπερ απαιτεί ενιαίους τους Κυπρίους, άνεν διακρίσεως εις δόγματα και θρησκείας – ως ΒΡΕΤΑΝΟΙ ΥΠΗΚΟΟΙ και εν τω πλαίσίω των πραγματικών συμφερόντων της νήσου, υπεράνω φυλετικών προκαταλήψεων και ζηλοτυπιών και μισαλλοδοξιών εν σχέσει με τας απόψεις των άλλων κοινοτήτων και υποψιών, και πρόθυμοι να μεγαλώσουν και να διαστρεβλώσουν με την χαρακτηρίζουσαν αυτούς πανουργίαν και το τελευταίον εμπόδιον εις την πραγματοποίησιν των

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

μονόπλευρων επιδιώξεών των, τα έντιμα μη Μωαμεθανικά μέλη του Νομοθετικού Σώματος δεν μπορούν να βοηθήσουν εις την αντίκρυσιν των κυπριακών προβλημάτων, εκτός διά των φακών των βαθειά ριζωμένων αυθαιρεσιών των και της ιδιοτελούς ιδιοσυγκρασίας των.

6. Εάν αναλάβουν την διακυβέρνησιν, δεν θα διστάσουν να εγκαθιδρύνουν και να επιβάλουν εις αυτήν την αποικίαν μίαν περίοδον ανωτέρων κοινωνικών τάξεων (καστών) και ευνοιοκρατίας – με τους Έλληνες ως προνομιούχον τάξιν και τους άλλους ως παρίας – και να αναβιώσουν αι καταδιώξεις, η δουλοπαροικία και η δουλεία, τας οποίας το Βρετανικό έθνος επέτυχε, προς δόξαν του να εξαλείψη από τη Βρετανικήν αυτοκρατορίαν.

7. Εις την ακλόνητον υπακοήν και αφοσίωσίν της προς την Βρετανικήν διοίκησιν από της αγγλικής κατοχής της νήσου η Μωαμεθανική κοινότης τολμά διά των εκπροσώπων της να απευθυνθή άπαξ έτι διά προστάσιαν και βοήθειαν προς τον έντιμον Υπουργόν Αποικιών ως προς τον Κυβερνήτην σκάφους, που αντιμετώπιζεν εις το παρελθόν την «καταιγίδα».

Εξοχώτατε,

Δύνασθε να είσθε βέβαιος ότι η ένθερμος αυτή έκκλησίς μας γίνεται εναγωνίως και εκθύμως αποδεκτή υφ' όλων των μη ελληνικών στοιχείων της νήσου.

Έχομεν την τιμήν να διατελούμεν, εξοχώτατε Κύριε, οι ευπειθέστατοι και ταπεινότατοι υμών θεράποντες.

Μουνίρ  
Τζελαλεντίν  
Μουσά  
Μέλη του Νομοθετικού Σώματος

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Μια άλλη ένδειξη της νοοτροπίας, που χαρακτήριζε τους Τούρκους πολιτικούς ηγέτες της εποχής, αποτελεί και το δημοσιευμένο για πρώτη φορά (σε φωτοτυπία) έγγραφο από τον Πέτρο Στυλιανού στον Κυπρ. Λογ. 5 (1973), 29-30, 183-184· εδώ επίσης καταχωρίζεται και το ευχετήριο (με ημερομηνία 3 Ιουλίου 1929) τηλεγράφημα του Τουρκοκύπριου βουλευτή – μέλους του Νομοθετικού σώματος – Μουνίρ, που απευθυνόταν στον Άγγλο βασιλιά.

Έτσι από την παράθεση του τηλεγραφήματος προκύπτει πως η ηγεσία της τουρκοκυπριακής κοινότητας βρίσκεται σε διάσταση με τις ενέργειες της ελληνοκυπριακής πλευράς. Βασική επιδίωξη των Τουρκοκυπρίων είναι η παρακολούθηση της ενωτικής κίνησης των Ελλήνων, και η σαφής προτίμησή τους στη βρετανική παρά στην ελληνική διοίκηση.

Ως προς τα αποτελέσματα της συνάντησης με τον Άγγλο Υπουργό, έγιναν γνωστές στην Κύπρο δυο διαφορετικές εκδοχές. Η μια προερχόταν από το τηλεγράφημα, που τα μέλη της αποστολής έστειλαν στον Αρχιεπίσκοπο, με το οποίο του κοινοποιούσαν πως: «προφορικώς ανεπτύχθη το αίτημα του λαού, περί εθνικής αποκαταστάσεως... παρεπιπτόντως δε επεστήθη η προσοχή του Υπουργού επί της ανωμάλου και ουχί ευχαρίστου εσωτερικής καταστάσεως. Ο υπουργός απάντησε ότι θα θέσει το αίτημα ημών προ της Κυβερνήσεως και θα απαντήσει το δυνατόν συντομώτερον»<sup>1</sup>.

Αντίθετα ο Κυβερνήτης πληροφορήθηκε από τον Υπουργό πως είχε αναφέρει στην αποστολή ότι «ως προς μεν την ένωσιν δεν υπάρχει ελπίς, ως προς δε τα λοιπά επεφυλάσσετο να απαντήσει». Ο Κυβερνήτης κοινοποίησε το περιεχόμενο του τηλεγραφήματος του Passfield, με αποτέλεσμα να προκληθεί αντίδραση μέσα στις τάξεις του Κυπριακού λαού και να υποβληθούν στις αρμόδιες αρχές σφοδρές διαμαρτυρίες. Ύστερα από τη νέα αυτή τροπή των πραγμάτων, η μεν αποστολή επέστρεψε στην Κύπρο για να συμμετάσχει στις εργασίες του Νομοθετικού συμβουλίου, ενώ ο γραμματέας της Πρεσβείας παρέμεινε στο Λονδίνο, συνεχίζοντας τις προσπάθειές του για ευόδωση των στόχων της αποστολής.

<sup>1</sup> Κύπρος, σ. 114

Η απάντηση του Passfield στο πρώτο υπόμνημα της Κύπρου έφτασε στις 28 του Νοέμβρη του 1929<sup>1</sup>. Ο Passfield στη μεγάλη εκείνη επιστολή του υπογράμμιζε πως, για το αίτημα της εκχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα, η απάντησή του ήταν η ίδια, όπως διατυπώθηκε από προηγούμενους Υπουργούς Αποικιών στο παρελθόν. Διευκρινιζόταν δηλαδή πως η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας δεν μπορούσε να την αποδεχτεί. Πρόσθετα αναφερόταν πως το ενωτικό θέμα «έχει κλείσει οριστικά και δεν δύναται πλέον να συζητηθεί επωφελώς»<sup>2</sup>.

Στην παράγραφο 22 των Ελλήνων βουλευτών – που διελάμβανε την ανάγκη για προβληματισμό σε περίπτωση απόρριψης αιτήματος, δηλ. της ένωσης – και ειδικότερα στην υποπαράγραφο Α, σχετικά με την εκχώρηση στο νησί μεγαλύτερης μορφής αυτοκυβέρνησης, ο Passfield απάντησε πως μια τέτοια παράκληση θα έπρεπε να μελετηθεί με μεγάλη προσοχή. «Το συμπέρασμα στο οποίο έχω καταλήξει», τόνισε ο Passfield, «ουχί άνευ λύπης, είναι ότι επί του παρόντος δεν επέστη ο χρόνος διά να παρασχεθή το πλεονέκτημα εις τον λαόν της Κύπρου να προβληματισθή διά να κάμει μιαν δοκιμήν μας συνταγματικής εμπειρίας προς αυτή την κατεύθυνσιν».

Στην παράγραφο 4 της απάντησής του ο Passfield αναφερόταν στον φόρο υποτελείας, ή στην «εισφορά» όπως τον αποκαλεί. Σχετικά με τις παρατηρήσεις που διατύπωσαν τα ελληνικά μέλη και που περιέχονταν στις παραγράφους 17-20 και στην υποπαράγραφο Ε της παραγράφου 22 του υπομνήματος ο Passfield τόνιζε πως η πληρωμή του πλεονάσματος με τη συνθήκη του 1914 γινόταν σύμφωνα με την αγγλοτουρκική συνθήκη του 1878. Ο Passfield πρόσθετε πως η βρετανική Κυβέρνηση δεν μπορούσε να ασπαστεί τις απόψεις που υποβλήθηκαν από τους υπομνηματογράφους, ότι η πληρωμή του ποσού από τον κυπριακό προϋπολογισμό ήταν αντίθετη με τις πρόνοιες της συνθήκης. Παραδεχόταν πως το εδάφιο 3 της συνθήκης υποχρέωνε την Αγγλία να καταβάλλει το ποσό αυτό στην Τουρκία. Αλλά γινόταν σαφές από το ίδιο το έγγραφο, καθώς και από τους όρους της συνθήκης, πως πρόθεση ήταν πως η Αγγλία έπρεπε να καταβάλλει το ποσό από τα έσοδα της Κύπρου, ή με άλλα λόγια πως το ποσό έπρεπε να προέλθει από τις ίδιες προσόδους όπως και κατά το παρελθόν.

Το αποτέλεσμα της διευθέτησης – κατά τον Passfield – ήταν πως η Κύπρος ήταν υποχρεωμένη να καταβάλλει στη Μ. Βρετανία 92.800 λίρες τον χρόνο και

<sup>1</sup> βλ. Στυλιανού, *Ιστορικά Στοιχεία*, σ. 349-354: («Reply of the Right Honourable the Secretary of States for the colonies to the Memorial addressed to him by the Greek elected Members of the Legislative Council»), όπου για πρώτη φορά δημοσιεύεται το πρωτότυπο, από το προσωπικό αρχείο του συγγραφέα.

<sup>2</sup> Ο π., σ. 350

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

η Μ. Βρετανία ήταν υπόχρεη να καταβάλλει στην Οθωμανική αυτοκρατορία το ίδιο ποσό κάθε χρόνο. Όταν η Οθωμανική αυτοκρατορία αθέτησε το δάνειο του 1855, τους τόκους του οποίου είχαν εγγυηθεί οι κυβερνήσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας, τότε η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας, πρόσθετε ο Passfield, πήρε τη γνωμάτευση πως το κυπριακό πλεόνασμα, που αποτελούσε μέρος των προσόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μπορούσε να μην παραχωρηθεί προς την Πύλη και να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες του δανείου, ωστόσο διαρκούσε η αθέτηση της καταβολής του.

Στη συνέχεια ο Passfield πρόσθετε πως το σύνολο των χρημάτων διοχετευόταν πάντα για την εξόφληση του παθητικού, που η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε αθετήσει. Ο Passfield αναφερόταν επίσης στον ισχυρισμό των Ελλήνων βουλευτών, πως δεν υπήρχε νομική σχέση μεταξύ του δανείου του 1855 και των προσόδων της Κύπρου. Το δάνειο του 1855, όμως, πρόσθετε ο Passfield, είχε διασφαλιστεί με τις συνολικές προσόδους της οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικότερα με το υπόλοιπο του αγγυπιακού φόρου υποτελείας, καθώς και από τις τελωνειακές εισπράξεις από τη Συρία και τη Σμύρνη. Κάτω από τις προϋποθέσεις αυτές, τόνιζε ο Passfield, η βρετανική Κυβέρνηση είχε απόλυτο δικαίωμα να αξιοποιήσει για τις υπηρεσίες του δανείου την πληρωμή, γιατί η βρετανική Κυβέρνηση ήταν εγγυήτρια στην οθωμανική αυτοκρατορία με βάση την κυπριακή συνθήκη. Παράλληλα, τόνιζε πως δεν θεωρούσε αναγκαίο να υποδείξει πως η ευθύνη της Κύπρου προς τη Μ. Βρετανία για την ετήσια καταβολή του ποσού των 92,800 λιρών, στην πραγματικότητα μειώθηκε πολύ με τις εισφορές, όπως τις χαρακτήριζε, από το αυτοκρατορικό ταμείο, υπογραμμίζοντας πως, ύστερα από μια περίοδο διακυμάνσεως, «η εισφορά» της Μ. Βρετανίας καθορίστηκε το 1907 σε 50 χιλ. λίρες τον χρόνο και παρέμεινε στο ίδιο ύψος μέχρι το 1927. Στην πιο πάνω περίοδο, υπογράμμισε ο Passfield, η Κύπρος είχε γι' αυτό την υποχρέωση να συμπληρώνει «μονάχα» το ποσό των 42,800 λιρών τον χρόνο. Πρόσθετε, μάλιστα, πως με καθαρά αριθμητικούς υπολογισμούς το ποσό αυτό δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως υπερβολικό τίμημα σε αντιστάθισμα προς τα πρακτικά ωφελήματα, που προέκυψαν από την εγκαθίδρυση της βρετανικής Διακυβέρνησης.

Με τη συνθήκη της προσάρτησης του 1914, πρόσθετε ο Άγγλος Υπουργός, η συνθήκη του 1878 είχε καταστεί άκυρη και συμφωνούσε με τους Έλληνες βουλευτές πως η πληρωμή του φόρου υποτελείας έπαυσε τότε να έχει οποιαδήποτε εγκυρότητα για τον σκοπό αυτό, η σύμβαση δηλ. του 1878. Η πληρωμή όμως, κατά την άποψή του, αποτελούσε μερίδιο της Κύπρου στο γενικό δημόσιο χρέος της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επικαλείτο, μάλιστα, την άποψη πως, σύμφωνα με τη γενικά αποδεκτή

αρχή του Διεθνούς νόμου, η Κύπρος, ως διάδοχος χώρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μπορούσε νόμιμα να επιβαρυνθεί με την ευθύνη αυτή.

Ο Passfield δεχόταν σαν αληθινό τον ισχυρισμό των Ελλήνων βουλευτών πως δεν γινόταν αναφορά στη συνθήκη της Λωζάνης σχετικά με την ευθύνη της Κύπρου ως προς το δημόσιο οθωμανικό χρέος, μολονότι με το άρθρο 20 της πιο πάνω συνθήκης η Τουρκία αναγνώρισε την προσάρτηση του νησιού από τη Μ. Βρετανία. Ισχυριζόταν όμως πως ο λόγος για τον οποίο η ευθύνη της Κύπρου δεν υπογραμμίστηκε στη συνθήκη της Λωζάνης, ήταν το γεγονός πως η Κύπρος πλήρωνε ήδη το ποσό των 92,800 λιρών κάθε χρόνο, που «επιφορτίστηκε» για την κάλυψη του δανείου του 1855. Το θέμα, ανέφερε ο Passfield, μελετήθηκε προσεκτικά κατά τον πιο πάνω χρόνο και αποφασίστηκε πως η πληρωμή αυτή έπρεπε να θεωρηθεί σαν εισφορά της Κύπρου στο οθωμανικό δημόσιο χρέος. Εάν δεν επιβαλλόταν η επιβάρυνση αυτή, κατά τον Passfield, θα εκαλείτο η Κύπρος να αναλάβει το μερίδιό της για το οθωμανικό δημόσιο χρέος πάνω στην ίδια βάση με τις άλλες χώρες, που αποσπάστηκαν από την Τουρκία – ως αποτέλεσμα του πολέμου· και σε μια τέτοια περίπτωση, κατά τον Άγγλο Υπουργό, η συνεισφορά της Κύπρου θα μπορούσε να ήταν σημαντικά ψηλότερη από το ακαθόριστο προϊόν του φόρου υποτελείας.

Στα 1927, πρόσθετε ο Passfield, η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας στην επιθυμία της να επιταχύνει την πρόοδο του νησιού, αποφάσισε να αυξήσει την επιχορήγησή της – όπως και πάλι ο Passfield την αποκαλεί – προς το πιο πάνω ποσό υπό μορφή «εισφοράς» προς την Κύπρο για το δημόσιο χρέος των 92,800 λιρών τον χρόνο. Μοναδικός όρος, τονίζει, που προστέθηκε στην «υψηλή αυτή βοήθεια» από μέρους της Μ. Βρετανίας προς την Κύπρο ήταν πως η Κύπρος έπρεπε να συνεισφέρει 10 χιλ. λίρες τον χρόνο ως μερίδιό της προς την αυτοκρατορική άμυνα. Ο Passfield επεκαλείτο το γεγονός πως η αναπροσαρμογή αυτή είχε γίνει αποδεκτή και από το κυπριακό νομοθετικό σώμα.

Ο Passfield συνεχίζοντας ανέφερε πως σ' απάντηση προς την προσφορά της Κυβέρνησης της Α.Μ. (με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1927) και που είχε υπογραφεί από τα εκλεγμένα μέλη του Νομοθετικού σώματος, - και που επιδόθηκε κατά την επίσκεψη του Κυβερνήτη στη Ρόδο κατά τον ίδιο μήνα – τα εκλεγμένα μέλη του Νομοθετικού υπογράμμιζαν πως η διευθέτηση αυτή είχε ικανοποιήσει όλες τις κυπριακές φιλοδοξίες και στόχους σχετικά με το «άγχος» αυτό. Έτσι, τονίζε, η Κυβέρνηση της Α.Μ. θεωρούσε πως η διευθέτηση του 1927 είχε οριστικά κλείσει το θέμα του φόρου υποτελείας. Πρόσθετε, μάλιστα, πως το θέμα αυτό η βρετανική Κυβέρνηση δεν σκόπευε μελλοντικά να το διερευνήσει άλλο.



Ένας βασικός λόγος, κατά τον Passfield, για τον οποίο η ανάπτυξη του νησιού δεν ήταν η προσδοκώμενη, έπρεπε να αναζητηθεί στην ιδιόρρυθμη φύση του κυπριακού συντάγματος. Πρόσθετε χαρακτηριστικά, πως, κατά την άποψη υπεύθυνων παρατηρητών, αν υπήρχε στην Κύπρο Νομοθετικό συμβούλιο, που να βρισκόταν υπό τον έλεγχο επίσημων μελών, η πρόοδος της Κύπρου θα ήταν ραγδαία και – σε πλήρη ευθυγράμμιση με την αποικιακή νοοτροπία – τόνιζε πως ο χωρισμός της εξουσίας από την υπεύθυνη εκτελεστική εξουσία, σπάνια, κατά την άποψή του, συντελούσε σε αποτελεσματική διακυβέρνηση.

Για να ενισχύσει τους ισχυρισμούς του ο Passfield ανέφερε, πως, αν η εκτελεστική εξουσία είχε πλήρεις δικαιοδοσίες, μπορούσε – για παράδειγμα – να πληρώσει αυξημένη μισθοδοσία, που θα προσείλκε πολύ καταρτισμένους εμπειρογνώμονες για τις ανάγκες των τεχνικών υπηρεσιών της. Σαν απάντηση των επιχειρημάτων των Ελλήνων βουλευτών, πως οι μισθοί που καταβάλλονταν στους Βρετανούς αξιωματούχους στο νησί, ήταν ψηλοί, ο Passfield ανέφερε πως με τη νοοτροπία αυτή αποτύγχαναν να σταθμίσουν μακροπρόθεσμα τα δικά τους συμφέροντα. Ο Passfield, μάλιστα, ισχυριζόταν πως, μέχρι και πρόσφατα, οι μισθοί που καταβάλλονταν ήταν πολύ χαμηλοί. Αν, πρόσθετε, οι μισθοί προσέγγιζαν τους υφιστάμενους μισθούς για τους πιο καταρτισμένους και προσοντούχους εμπειρογνώμονες, η πρόοδος – κατά την άποψή του – του νησιού θα ήταν δυνατόν να επιταχυνθεί κι η πρόσθετη δαπάνη θα αντισταθμιζόταν από τις αδιαμφισβήτητες αυξημένες προσόδους του νησιού. Έπρεπε, τόνιζε χαρακτηριστικά, να ομολογηθεί από τους Έλληνες βουλευτές πως είχαν ακολουθήσει στην προκειμένη περίπτωση εσφαλμένη οικονομική πολιτική, που, γι' αυτόν, ήταν η μόνο υπεύθυνη για τη μικρή πρόοδο που επιτελέστηκε και για την οποία τώρα διαμαρτύρονταν.

Έπειτα ο Passfield εξέφραζε τη διαφωνία του ως προς την εικόνα της κατάστασης, που δινόταν για το νησί από τους Έλληνες βουλευτές. Κανένας, ισχυριζόταν, καλά πληροφορημένος για την επικρατούσα στο νησί κατάσταση στα 1878, δεν μπορούσε να αρνηθεί τη γρήγορη ανέλιξη που είχε επιτελεσθεί κατά τη διάρκεια της πενήνταχρονης βρετανικής διακυβέρνησης. Σαν παράδειγμα χαρακτηριστικά ανέφερε το γεγονός πως ο πληθυσμός του νησιού στα 1878 ήταν μόνο 180 χιλιάδες<sup>1</sup>, ενώ στον ίδιο χρόνο ο μόνος δρόμος που υπήρχε στο νησί ήταν ένα μονοπάτι από 26 μίλια, που ένωνε τη Λευκωσία με τη Λάρνακα, για να προσθέσει πως τότες δεν υπήρχαν ξενοδοχεία, ενώ η προστασία της δημόσιας υγείας ήταν θέμα που δεν ενδιέφερε την οθωμανική Διακυβέρνηση.

<sup>1</sup> Ο.π., σ. 352

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ



Η ανάπτυξη της γεωργίας και η προστασία των δασών, κατά τον Βρετανό αξιωματούχο, είχαν εντελώς παραμεληθεί στη διάρκεια της τουρκικής διακυβέρνησης, ενώ καμιά προσπάθεια δεν έγινε για να αξιοποιηθούν οι μεταλλευτικές πρόσοδοι του νησιού. Μιλούσε για καταχρήσεις στη φορολογία και για άλλες ατασθαλίες και κακοδιοικήσεις της τουρκικής δεσποτείας, όπως για παράδειγμα ήταν η κακή απονομή της δικαιοσύνης.

Σ' όλους αυτούς τους τομείς, τόνιζε ο Passfield, το νησί έχει επιδείξει αξιόλογη πρόοδο<sup>1</sup>. Χαρακτηριστικά ανέφερε πως ο πληθυσμός του νησιού έχει σχεδόν διπλασιασθεί, πως έχουν κατασκευασθεί – εκτός από τους δρόμους στην ύπαιθρο – χίλια οδικά μίλια, από τα οποία μπορούν να περάσουν αυτοκίνητα, ενώ οι πρόσοδοι έχουν επαυξηθεί από 176 χιλιάδες λίρες σε τρία τέταρτα σχεδόν του εκατομμυρίου και το σύνολο των χρημάτων αυτών διατίθεται για δημόσιες υπηρεσίες.

Αναφερόταν έπειτα ο Άγγλος Υπουργός στην εγκαθίδρυση του σιδηροδρομικού δικτύου και την αξιοσημείωτη βελτίωση των λιμανιών του νησιού, στην ταχυδρομική και τηλεγραφική υπηρεσία, που είχε αναπτυχθεί, στα επιστημονικά μέτρα προστασίας των δασών, που είχαν ληφθεί, στις κυβερνητικές επιχορηγήσεις για την ανάπτυξη της παιδείας – υπογράμμισε το γεγονός πως τώρα φοιτούσαν 46 χιλιάδες παιδιά, ενώ το 1881 λιγότερα από 7 χιλιάδες – στην ιδιαίτερη φροντίδα για ανάπτυξη της γεωργίας και της άρδρευσης, στην ενθάρρυνση του συνεργατικού κινήματος, στην έντιμη απονομή της δικαιοσύνης, στην εμπέδωση εσωτερικών συνθηκών ασφάλειας και τάξης,

<sup>1</sup> Ο.π., σ. 353

στην εξασφάλιση συνθηκών ειρήνης για τους κατοίκους του νησιού, ενώ γειτονικές χώρες βρίσκονταν στο προσκήνιο πολεμικών επιχειρήσεων· αντιδιέσπελλε την οικονομική εγκατάλειψη και δυσπραγία, που σημειώθηκε λόγω του πολέμου σε άλλες χώρες με την ισχυρή οικονομική κατάσταση του νησιού, για να προσθέσει πως οι κάτοικοι της Κύπρου είχαν απολαύσει μια ευρεία ελευθερία πράξεων και λόγου, η οποία δεν μπορούσε να συγκριθεί με την ελευθερία που παρεχόταν σε γειτονικές επικράτειες<sup>1</sup>.

Ο Passfield πρόσθετε την αποφυγή της αναγκαστικής στρατιωτικής θητείας από μέρους των κατοίκων και ύστερα από εκτενή αναφορά του στο φορολογικό σύστημα, επιλογικά κατέληγε, πως ήταν βέβαιος ότι:

*«κατά τα προσεχή έτη θα είναι δυνατή σημαντική βελτίωσις ως προς τον εφοδιασμό της χώρας και της αναπτύξεως των πόρων αυτής. Η Κυβέρνησις δύναται να πράξη πολλά όπως βοηθήση τον λαόν να επωφεληθῇ εκ των περιστάσεων και (...) η ειλικρινής αυτή ανταλλαγή γνώμων δύναται να συντελέσῃ εἰς το να υποθάλῃ το πνεῦμα της συνεργασίας και αμοιβαίας συνεννοήσεως ἥτις εἶναι ποθητός ὅρος διὰ την επίτευξιν του κοινού σκοπού. Εάν το πνεῦμα τούτο προβάλλῃ», κατέληγε ο Passfield, «θα συναντήσῃ γενναυόφρονα ανταπόκρισιν»<sup>2</sup>.*

Παράδοξος πρέπει να χαρακτηριστεί ο ισχυρισμός του Passfield, πως αν λειτουργούσε στην Κύπρο Νομοθετικό συμβούλιο κάτω από επίσημο έλεγχο, η πρόοδος θα ήταν ραγδαία. Στην προκειμένη, δηλαδή, περίπτωση η επίσημη βρετανική πολιτική δεν αρκείτο με το γεγονός πως η συντριπτική πλειοψηφία του Κυπριακού πληθυσμού (η ελληνοκυπριακή) δεν είχε την πλειοψηφία στο Νομοθετικό συμβούλιο, αλλά επιζητούσε, πρόσθετα, πλήρη καθυπόταξη του Νομοθετικού συμβουλίου στην Αποικιοκρατική διοίκηση.

Ο Passfield παραγνώριζε το αναντίρρητο γεγονός πως ο φοβερός φόρος υποτελείας που επιβάρυνε τον κυπριακό προϋπολογισμό του νησιού και που ανερχόταν σε £92,800 λίρες (για την ακρίβεια σε £92,799.11.3 γρόσια) – και συνιστούσε, κατά την αγγλική άποψη, μερίδιο της Κύπρου στο δημόσιο οθωμανικό χρέος του 1855, εγγυημένο από τους τότε συμμάχους της Τουρκία, Αγγλία και Γαλλία – ουδέποτε εισπράχθηκε από την Υψηλή Πύλη. Αντίθετα διετίθετο από την Αγγλία από το οθωμανικό αυτό δάνειο ποσό £81,752 λίρες για τους τόκους του δανείου. Εξάλλου το ετήσιο περίσσειμα από £11,047.11.3 γρόσια δεν αποσύρθηκε ποτέ από την Τουρκία, αλλά εκκρατείτο σε

<sup>1</sup>Εδώ ο Passfield εννοούσε προφανέστατα την Ελλάδα

<sup>2</sup>Βλ. Στυλιανού, *Ιστορικά Στοιχεία*, σ. 353-354

ιδιαίτερο ταμείο, και εις πίστη της αγγλικής Κυβέρνησης, σύμφωνα με έκθεση που τέθηκε μπροστά στο βρετανικό Κοινοβούλιο στις 13 Αυγούστου του 1912<sup>1</sup>.

Σημειώνεται πως στο ιδιαίτερο αυτό ταμείο είχαν συγκεντρωθεί μόνο από το πλεόνασμα του φόρου υποτελείας μέχρι τις 31 Μαρτίου 1912 πάνω από £400.000 λίρες ενώ ασφαλώς πολύ περισσότερο ποσό καταβλήθηκε από τον Κυπριακό λαό (£81.752 λίρες για την ακρίβεια) για τους τόκους του Οθωμανικού δανείου του 1855.

Τέλος αξίζει να προστεθεί πως ο φόρος υποτελείας, που χαρακτηρίστηκε σαν «φόρος αίματος»<sup>2</sup>, θεωρήθηκε ως η κυριότερη αιτία της κακοδιοίκησης και της κακοδαμονίας του νησιού<sup>3</sup>.

Παράλληλα θα πρέπει να σχολιαστεί και ο χαρακτηρισμός του Passfield σαν «πολύ χαμηλών» των μισθών των Βρετανών υπαλλήλων, που υπηρετούσαν στην Κύπρο. Αν λάβουμε, όμως, υπόψη πως ο μέσος όρος των μισθών των Βρετανών Κυβερνητικών υπαλλήλων στην Κύπρο ήταν £120 το μήνα, και πως το ημερομίσθιο του Κύπριου εργάτη ήταν δύο σελίνια την ημέρα<sup>4</sup>, – ο ισχυρισμός αυτός του Passfield αποτελούσε ισχυρή πρόκληση στον Κυπριακό λαό.

Μόνη επιχειρηματολογία που μπορούσε να αντιτάξει ο Passfield ήταν η φοβερή οικονομική κρίση που γνώρισε η Ευρώπη στα 1929, με το γνωστό φοβερό οικονομικό «κράχ».

Το γεγονός όμως αυτό δεν μνημονεύεται από τον Passfield. Εξάλλου οι υψηλές μισθοδοτικές κλίμακες που παρέχονταν στους Βρετανούς δημόσιους υπαλλήλους ήταν στοιχείο αρνητικό σ' οποιαδήποτε συναφή επίσημη βρετανική επιχειρηματολογία.

Παράλληλα προς τους παραμυθητικούς λόγους του Passfield, ο Κυβερνήτης Storrs στη συνεδρία του Νομοθετικού σώματος της 5<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1929 ανακοίνωσε την υπουργική απάντηση, που είχε ήδη φτάσει από το προηγούμενο βράδυ. Ο Storrs, καταβάλλοντας την ίδια με τον Passfield «φιλότιμη» προσπάθεια να προετοιμάσει ψυχολογικά τα εκλεγμένα μέλη του Νομοθετικού σώματος στο περιεχόμενο της Υπουργικής απάντησης, φρόντισε να τονίσει πως:

<sup>1</sup> Αγόρευσις, σ. 4, βλ. επίσης δήλωση στις 8 Ιουλίου 1931 στη Βουλή των Κοινοτήτων του Βρετανού Υπουργού Οικονομικών ότι το πλεόνασμα του κυπριακού φόρου υποτελείας είχε μυστικά διατεθεί για το χρεολύσιο του τουρκικού εγγυημένου δανείου του 1855 (Parliamentary Debates, τ.254, House of Commons, σ. 2083). Επίσης G. Georghallides, "British Policy on Cyprus during 1931" στα Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τ. 3, σ. 95

<sup>2</sup> Αγόρευσις, σ.5

<sup>3</sup> Ο.Π.

<sup>4</sup> Α.Π.Σ. 86/1931, σ. 1

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

*«ὡς πρὸς τὴν ἀπογοήτευσιν τὴν ὁποία θὰ αἰσθανθῶσιν τὰ αἰρετὰ μέλη δι' ὠρισμένα αἰτήματά των, ἔχω νὰ προσθέσω τὴν συμπάθειά μου διὰ τὴν μὴ ιακονοποιήσιν αὐτῶν. Οφείλω δε νὰ ἐπισημάνω ἀπὸ τοῦδε τὴν προσοχὴν των ἐντίμων μελῶν εἰς τὰς τελευταίας φράσεις τῆς ἀπαντήσεως καὶ νὰ προσθέσω ὅτι τίθεται εἰς τὴν διάθεσίν των»<sup>1</sup>.*

Έτσι, η αβυσσαλέα αντίθεση που υπήρχε μεταξύ του λαού και της Κυβέρνησης διευρυνόταν και αποδεικνυόταν για ακόμη μια φορά η θεαματική αντίθεση ανάμεσα στις θεωρητικές διακηρύξεις και την έμπρακτη εφαρμογή τους από μέρους της αγγλικής Κυβέρνησης.

Χαρακτηριστική όμως είναι και η συμπεριφορά και οι αντιδράσεις στο έγγραφο των δύο κοινοτήτων του νησιού. Έτσι, μετά την απόρριψη του αιτήματος της ένωσης από το λόρδο Passfield, ο ελληνικός κυπριακός λαός είχε ξεσηκωθεί· αντίθετα η Τουρκοκυπριακή μειονότητα θεωρούσε καθήκον της να ευχαριστήσει τηλεγραφικά την αγγλική Κυβέρνηση και συγκεκριμένα τον Υπουργό Αποικιών για την απόρριψη αυτή του αιτήματος της Ένωσης. «Οι υπογεγραμμένοι», αναφερόταν στο τηλεγράφημα, «εκπροσωπούντες την ολότητα της μουσουλμανικής κοινότητας εν Κύπρω, ἐξ 60 χιλιάδων ψυχῶν καὶ πλέον, ἐπιθυμοῦμεν νὰ διακηρύξωμεν πλήρη ικανοποίησιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπάντησιν ἡ ὁποία ἐδόθη ὑπὸ τῆς υμετέρας ἐξοχότητος πρὸς τὴν Ἀντιπροσωπίαν, ἀπαρνηθείσα τὴν Ἑνωσιν τῆς Κύπρου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ταπεινῶς ἱκετεύει τὴν ἐξοχότητά σας, ὅπως ἡ ἐξουσία τοῦ βρετανικοῦ στέμματος κατ' οὐδένα τρόπον τερματισθεῖ ἐν Κύπρῳ»<sup>2</sup>.

**Η ανθελληνική εξάλλου εκπαιδευτική πολιτική των Βρετανών στην Κύπρο είχε βαθιές ρίζες. Θα προσπαθήσουμε να αναφερθούμε σε πτυχές της αγγλικής πολιτικής σε σχέση με την κυπριακή εκπαίδευση κατά τους τελευταίους μόνο μήνες πριν από τα γεγονότα του 1931.**

Η πολιτεία του Storrs συνάντησε σθεναρή αντίδραση από μέρους του

<sup>1</sup> Βλ. Κύπρος, σ. 115

<sup>2</sup> Το τηλεγράφημα-αυθεντικό αντίγραφο του αποστολέα, με αριθμό 358220-βρίσκεται στο προσωπικό αρχείο του συγγραφέα. Μνεία του τηλεγραφήματος βλ. Στυλιανού, *Ιστορικά Στοιχεία*, σ. 339, ενώ ολόκληρο το κείμενό του δημοσιεύεται στην πιο πάνω έκδοση (σ.346) από τον συγγραφέα.

Το τηλεγράφημα στο οποίο με μελάνι σημειώνεται η ημερομηνία 21/11/1929, υπογράφουν οι: Munir (μέλος του Νομοθετικού και Εκπαιδευτικού συμβουλίου), Ziai, Mufti and Sheikhul Ulema (Μουφτίς και ηγέτης των πιστών), Hakki, Fetva Emini (Πρόεδρος Θρησκευτικού Δικαστηρίου), Muheddin, Cadi (Καδής), Hji Munir, Muderris (Καθηγητής Ιεροδιδασκαλείου), Imam Assim, Imam Haji, Akif Sheikh, Imam Zihni (Δήμαρχος Λευκωσίας), Dr Faud Memdough, Nedjiati Bedevi (τουρκικά μέλη του Δήμου Λεύκας) και Khouloussi (εκδότης της εφημ. «Birlik»)



κυπριακού λαού, όταν στις 5 του Δεκέμβρη του 1929 κατέθεσε στο Νομοθετικό συμβούλιο το νομοσχέδιο για την παιδεία, που επιψηφίσθηκε τελικά από τους Άγγλους, τους Τούρκους και τρεις από τους δώδεκα Έλληνες βουλευτές. Με το νομοσχέδιο αυτό – που είχε, βέβαια, καταστεί νόμος με την επιψήφισή του – καταργούνταν οι κοινοτικές επιτροπείες των πόλεων και των χωριών, καθώς και οι επαρχιακές. Με τον ίδιο νόμο το εκπαιδευτικό συμβούλιο διοριζόταν από τον Κυβερνήτη, με αποτέλεσμα τους δασκάλους να τους διορίζει και να τους παύει, να τους προάγει και να τους μεταθέτει ο Κυβερνήτης<sup>1</sup>.

Έτσι οι κοινότητες έχασαν κεκτημένα δικαιώματα που είχαν από αιώνες. Ο διδασκαλικός κόσμος του νησιού, με αντάλλαγμα την απόκτηση μιας σχετικά καλής μισθοδοτικής κλίμακας, έμπαινε κάτω από τον γενικό κυβερνητικό έλεγχο και την εποπτεία, και έχανε κάθε πρωτοβουλία, ελευθερία σκέψης, δράσης και βούλησης. Η ενέργεια αυτή του Storrs, σε συνδυασμό με την εκπαιδευτική υποδούλωση που επιτεύχθηκε στα 1923, συνέτεινε ώστε να ξεχειλίσει το ποτήρι της αντίδρασης του Κυπριακού λαού για την εκπαιδευτική πολιτική της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο. Γιατί ο κυπριακός λαός είχε εθιστεί σ' ένα φιλοπρόοδο, αυτόνομο, εκπαιδευτικό σύστημα<sup>2</sup>.

Με τα κεκτημένα δικαιώματα που είχε ο Άγγλος Κυβερνήτης να διορίζει, να προάγει και να μεταθέτει τους δασκάλους, η κατώτερη παιδεία περιερχόταν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο της τοπικής Κυβέρνησης του νησιού. Βέβαια με τον νέο νόμο ο Κυβερνήτης θα συμβουλευόταν το εκπαιδευτικό συμβούλιο. Αυτό όμως διοριζόταν από τον Κυβερνήτη ο οποίος επέλεγε τα έξι μέλη του από κατάλογο δώδεκα υποψηφίων, που του υποβαλλόταν από τους βουλευτές. Και το εκπαιδευτικό συμβούλιο ρύθμιζε τα εκπαιδευτικά προγράμματα, καθώς και τη διδακτέα ύλη, γεγονός πολύ σημαντικό. Αλλά η διαδικασία που ενυπήρχε με βάση τα προηγούμενα εκπαιδευτικά συστήματα – όταν δηλαδή ο δάσκαλος και η κοινότητα αλληλοεξαρτιόνταν, με αποτέλεσμα η εθνική διαπαιδαγώγηση να επιτελείται σε ουσιαστικό βαθμό – με το νέο εξαφανιζόταν, και η παιδεία περιερχόταν ουσιαστικά κάτω από αγγλικό έλεγχο. Αλλά, υπήρχε ακόμα ένας ουσιαστικότερος λόγος, που εξανάγκαζε τους Κυπρίους σε αντίδραση: η προϊούσα ανάληση της διακυβέρνησης της παιδείας του τόπου από την τοπική αγγλική κυβέρνηση. Έβλεπε δηλαδή, ο κυπριακός

<sup>1</sup> Βλ. Μυριανθόπουλος, *Η παιδεία*, σ. 72-73

<sup>2</sup> Ο.π.σ. 21



## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

λαός τη σταδιακή, μα μεθοδική και επίμονη διείσδυση της αγγλικής κυβερνήσης στα εκπαιδευτικά του θέματα και διέβλεπε πως, όχι πολύ αργά ο έλεγχός της θα περιερχόταν αποκλειστικά σε αγγλικά χέρια. Εύκολα ο οποιοσδήποτε καλόπιστος παρατηρητής μπορούσε να προεικάζει τη διαγραφόμενη πορεία και να επισημάνει και να σταθμίσει τους κινδύνους που διαφαίνονταν<sup>1</sup>.

Η πρωτοφανής αντίδραση, που εκδηλώθηκε σ' ολόκληρο το νησί, άρχισε να συστηματοποιείται και να μετατοπίζεται σε συγκεκριμένες και πρακτικές ενέργειες. Έτσι, όταν η Κυβερνητική πτέρυγα ισχυριζόταν στο Νομοθετικό συμβούλιο ότι είχε προβεί στην πράξη αυτή, έχοντας τη συγκατάθεση και την υποστήριξη της πλειοψηφίας του κυπριακού λαού, ο Έλληνοκύπριος βουλευτής Κυριάκος Π. Ρωσσίδης υπέβαλε την παραίτησή του με στόχο να παρασχεθεί στον λαό, του εκλογικού του διαμερίσματος τουλάχιστον, η ευκαιρία να αποφανθεί με την ετυμηγορία του για την αλήθεια των Κυβερνητικών ισχυρισμών. Η πανηγυρική όμως επανεκλογή του Ρωσσίδα, που είχε καταψηφίσει το Νομοσχέδιο και που επανεκλέχθηκε χωρίς αντίπαλο, υπογράμμιζε τα αισθήματα του κυπριακού λαού που εκδηλώθηκε ποικιλότροπα. Έτσι προς τον Υπουργό Αποικιών Passfield υποβαλλόταν τηλεγραφικά στις 11 Δεκεμβρίου 1929 έντονη διαμαρτυρία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου καθώς και των ελληνικών μελών του Νομοθετικού σώματος: Κιτίου Νικοδήμου, Σταυρινάκη, Χατζηπαύλου, Σεβέρη, Μιχαηλίδη, Πιερίδη, Εμφιετζή και Ιωαννίδη. Εξάλλου στις 17 Δεκεμβρίου 1929 τόσο ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος όσο

<sup>1</sup> Για τους κινδύνους αφελληνισμού της κυπριακής παιδείας βλέπε απόρρητη έκθεση (με ημ. 14 Οκτωβρίου 1930 και αριθμ. Πρωτοκ. 1175) του Ελληνικού Προξενείου στην Κύπρο προς τον Πρόεδρο της Ελληνικής Κυβέρνησης. Α.Υ.Ε. 1931 Α/22/III, όπου ενδεικτικά επισημαίνονται δυο χαρακτηριστικά στοιχεία της τοπικής κατάστασης της Κύπρου και συγκεκριμένα η «βαθμιαία εθνική εξουθένωσις του ελληνικού πληθυσμού της νήσου διά μέτρων ουχί μεν βιαιών αλλά διά τούτο όχι και ολιγώτερον επικινδύνων και η ηθική κατάπτωσης των ιθινοουσών τάξεων και ο εκ ταύτης αντίκτυπος επί της πνευματικής και οικονομικής ζωής της νήσου».

Στο έγγραφο τονίζεται ειδικά σχετικά με την παιδεία πως «η μεν Στοιχειώδης, αφαιρέσει να μεταβληθή εις πεδίο συγκρούσεως κομματικών επιρροών και ασχημιών, έδωκεν ευκόλους προφάσεις εις την Κυβέρνησιν όπως, διά του τελευταίου περί παιδείας νόμου του 1929, αφαιρέσει αυτήν τελείως από τας ελληνικάς κοινότητας και την εξαρτήσει από το αγγλικόν Γραφείον Παιδείας, όσον αφορά δε την Μέσην, οι ολίγοι εχεφρονούντες Κύπριοι φοβούνται ανάλογον και δι' αυτήν κίνδυνον, εν η περιπτώσει δεν ληφθή συστηματική μέριμνα διά την εξάλειψιν των τρωτών, άτινα σήμεραν παρουσιάζει και άτινα ενδεχομένως θα δικαιολόγουν τοιαύτην κυβερνητικήν επέμβασιν».

Τα τρωτά ταύτα δύνανται να συνοψισθούν: α) εις την ανυπαρξίαν ανωτέρας αρχής εξ ην (sic) να εξαρτώνται άπαντα τα εν Κύπρω μη ιδιωτικά εκπαιδευτήρια της Μέσης Εκπαιδεύσεως και ήτας, υπερνικώσα τας διαφόρους τοπικάς και τοπικιστικάς αντιδράσεις, να επιβάλλη αποφάσεις γενικού συμφέροντος και β) εις την έλλειψιν μονιμότητος των καθηγητών, δυναμένων να παυθώσι κατά την κρίσιν των κατά τόπους σχολικών εφορειών, τουθ' όπερ έχει ως αποτέλεσμα μεγαλυτέραν αυτών ελαστικότητα έναντι κομματικών επιρροών και εισηγήσεων».

και οι οκτώ πιο πάνω βουλευτές υπέβαλαν προς τον Passfield έντονη διαμαρτυρία για την επιψήφιση του νομοσχεδίου για την παιδεία.

Αξιόλογος είναι η παράγραφος 7 του υπομνήματος του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου και των οκτώ Ελλήνων βουλευτών πως η αύξηση που παρήχταν προς τον διδασκαλικό κόσμο, με κανένα τρόπο δεν θα έλυε τα παράπονα των δασκάλων, γιατί παρέμενε το παλιό μισθοδοτικό σύστημα με τα γνωστά του ελαττώματα.

Στο υπόμνημα τονιζόταν πως η μισθοδοσία στην ουσία δεν είχε αυξηθεί, γιατί η σχετική μισθοδοτική αύξηση του νόμου 1923 (κατά δυο χιλιάδες λίρες), διανεμήθηκε από την τοπική κυβέρνηση μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων δασκάλων με αναλογία 57 προς 43 τοις εκατό. Στοιχειώδης δικαιοσύνη επέβαλλε την κατανομή κατά 80% προς 20%, αντίστοιχα, αναλογία μάλιστα που ακόμη δεν ανταποκρινόταν προς την ποσοστιαία δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού, αφού οι Τουρκοκύπριοι δεν εκπροσωπούσαν περισσότερο από το 18%.

Έντονη διαμαρτυρία προς τον λόρδο Passfield υπέβαλε επίσης στις 19 του Δεκέμβρη του 1929<sup>1</sup> και ο γραμματέας της Κυπριακής αντιπροσωπίας στο Λονδίνο Ζήνων Ρωσσίδης. Παράλληλα, όλη η Κύπρος βρισκόταν σε ψυχική αναστάτωση, με αποτέλεσμα να προκαλούνται ταραχές από τις περιοχές από τις οποίες διερχόταν ο Storrs<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Βλ. Μυριανθόπουλος, *Η Παιδεία*, σ. 104-106

<sup>2</sup> Η μεγαλύτερη αντίδραση ενάντια στο νομοσχέδιο προήλθε από τον μαθητόκοσμο του νησιού. Οι μαθητές διέκοψαν, μόλις επιψηφίστηκε το νομοσχέδιο, τα μαθήματά τους και παρέλασαν στις πόλεις και τα χωριά του νησιού κρατώντας μαύρες σημαίες. Μαθητές, μάλιστα, της Λεμεσού αποδοκίμασαν έντονα τον Κυβερνήτη, όταν αυτός, διερχόμενος από την πόλη τους – προκεκμενόν να μεταβεί στην Αίγυπτο, για να περάσει τις διακοπές του με την ευκαρία των Χριστουγέννων – βρέθηκε αντιμέτωπος με τον μαθητικό κόσμο της πόλης. Η κοινότητα Αμμοχώστου, εξάλλου, με επικεφαλής τον δήμαρχό της, είχε επιδεικτικά απόσχει από την υποδοχή του Storrs, που θα διερχόταν από τα Βαρώσια, με αποτέλεσμα ο δήμαρχός της να προκαλέσει τις παρατηρήσεις και τις επιτιμήσεις, σε συνδυασμό με τις έμμεσες απειλές εναντίον του, από τον Βρετανό διοικητή της πόλης. Παρά τις διαφαινόμενες, όμως, απειλές και τους σαφείς υπαινιγμούς του διοικητή, ο Εμφιετζίς απάντησε πως η στάση του ήταν απόρροια της συμμόρφωσής του προς τα ασθήματα και τις επιθυμίες της κοινότητας που εκπροσωπούσε, η δε στάση του ακριβώς αυτή όπως εκδηλωνόταν, πρόσθεσε, υπογράμμισε την έκφραση της απαρésκειας και της αποδοκμασίας του λαού ενάντια στην Κυβερνητική στάση για τις τροποποιήσεις που διελάμβανε ο νέος εκπαιδευτικός νόμος.

Ύστερα από λίγες μέρες η Κυβέρνηση έπαυσε την Κοινοτική αρχή της Γιαλούσας (δηλ. τον Κοινοτάρχη Δανήλ Παπαδόπουλο και τα μέλη της Κοινοτικής αρχής Σάββα Παντελή, Παναγιώτη Κ. Παναγίδη και Κίμων Χριστοδουλίδη), γιατί σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τον νέο εκπαιδευτικό νόμο, έκλεισαν τα σχολεία στην Κοινότητα. Εξάλλου μαθητές προσάχθηκαν σε δικαστήρια για παράβαση του νόμου για τις παρελάσεις: βλ. Κύπρος, σ. 120-123

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Εξάλλου η απάντηση που δόθηκε από τον λόρδο Passfield στις 11 του Γενάρη του 1930<sup>1</sup> προς τον Γραμματέα της Πρεσβείας στο Λονδίνο, όχι μόνο δεν καθυσόχασε την αντίδραση της κοινής γνώμης, αλλά, αντίθετα, την αύξησε, με αποτέλεσμα ο κυπριακός λαός να αποδυθεί σε μια χωρίς προηγούμενο κινητοποίηση με συλλαλητήρια.

### Γ) ΕΝΑΡΞΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ 1931

#### Οικονομικά μέτρα των βρετανικών αρχών εναντίον των ελληνοκυπριακών συμφερόντων

Το 1931 εξελίχθηκε σε έτος αποφασιστικής αναμέτρησης ανάμεσα στον ελληνοκυπριακό πληθυσμό και στους εκπροσώπους του στο Νομοθετικό συμβούλιο από τη μια, και στην αγγλική διοίκηση, που την εκπροσωπούσε ο Κυβερνήτης Ronald Storrs, από την άλλη. Δυο βασικά γεγονότα συνετέλεσαν στην όξυνση της καταστάσεως και στη διεύρυνση του χάσματος, που χώριζε για δεκαετίες τώρα τον ελληνοκυπριακό λαό από τη βρετανική διοίκηση του νησιού. Το πρώτο – και πιο σημαντικό – ήταν η επιψήφιση του νέου προϋπολογισμού του νησιού με την ενωμένη πλειοψηφία των αγγλοτουρκικών μελών του Νομοθετικού σώματος. Την αντίθεση στον νέο προϋπολογισμό εξέφρασαν τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού σώματος τόσο στη Βουλή, όσο και με διάγγελμά τους που κυκλοφόρησαν ευρύτατα σ' όλο το νησί<sup>2</sup>. Η αντίθεση βρισκόταν στο γεγονός, ότι ο προϋπολογισμός του 1931 έδειχνε έσοδα £K739,000 και έξοδα £K801,000, δηλαδή παρουσίαζε έλλειμμα £K60,000, που η Κυβέρνηση υπολόγιζε αρχικά να καλύψει με τα πιθανά περισσεύματα του 1930, 21.0000 λίρες, καθώς και με 49.000 λίρες από το αποθεματικό του νησιού<sup>3</sup>.

Τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού σώματος ανέλυσαν τα κονδύλια των εσόδων και των εξόδων και υπογράμμισαν το γεγονός ότι, με όλη την περικοπή από τον νέο προϋπολογισμό σοβαρών κονδυλίων από τα Δημόσια έργα, το έλλειμμα κατά πάσαν πιθανότητα θα ξεπερνούσε τελικά τις 100.000 λίρες. Η θέση των Ελλήνων μελών του Νομοθετικού σώματος για την αντιμετώπιση του οικονομικού αδιεξόδου, στο οποίο οδηγόταν το νησί, ήταν ότι έπρεπε να αναθεωρηθεί το μισθολόγιο υπηρεσιών

<sup>1</sup> Η απάντηση δόθηκε από τον H.P. Cowell, γραμματέα του Passfield.

<sup>2</sup> Το διάγγελμα τιτλοφορείται: «Διάγγελμα των Ελλήνων βουλευτών προς τον ελληνικόν λαόν της Κύπρου», και κυκλοφόρησε στις 14 Ιανουαρίου του 1931. Το διάγγελμα δημοσιεύτηκε σε ευρύτατη περίληψη στις εφημερίδες του νησιού και σχολιάστηκε επανειλημμένα. Κυκλοφόρησε και σαν παράρτημα της εφημ. *Φωνή της Κύπρου* στην έκδοσή της της 17<sup>ης</sup> Ιανουαρίου του 1931.

<sup>3</sup> Το αποθεματικό του νησιού δεν ξεπερνούσε τις £K90.000, Βλ. επίσης *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 4

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

και η αποκοπή μη παραγωγικών δαπανών. Τα μέτρα αυτά θα συντελούσαν στο να επιτευχθεί σημαντική οικονομία, που όχι μόνο θα εκάλυπτε το έλλειμμα, αλλά και θα άφηνε περιθώρια για δαπάνες παραγωγικές, όπως για παράδειγμα η παιδεία, η υγεία, η γεωργία, τα δημόσια έργα.

Πιο συγκεκριμένα, οι Έλληνες βουλευτές υπέδειξαν σαν άμεσα μέτρα τις ακόλουθες τρεις θέσεις:

1. Να καταργηθούν οι περιττές θέσεις Άγγλων – κυρίως – υπαλλήλων που είχαν διορισθεί πρόσφατα.
2. Να παραμείνουν άθικτοι οι μισθοί των υπαλλήλων, που δεν ξεπερνούσαν τις 120 λίρες τον μήνα. Αντίθετα να μειωθεί κατά 2/3 το ποσοστό των αυξήσεων που είχαν δοθεί κατά το 1920-21, λόγω της τότε αυξήσεως του τιμαρίθμου, στους δημόσιους υπαλλήλους που ο μισθός τους ξεπερνούσε τις 120 λίρες τον μήνα.

Η μείωση κατά 2/3 της προσαύξησης εκείνης εθεωρείτο από τα μέλη του Νομοθετικού σώματος λογική, δεδομένου ότι τη χρονιά εκείνη είχε πέσει ανάλογα και ο τιμαρίθμος.

3. Να επιτευχθεί ανάλογη μείωση και στους μισθούς των θέσεων που είχαν δημιουργηθεί μετά το 1914.

Με βάση τις τρεις αυτές θέσεις και εφ' όσον γίνονταν αποδεκτές οι εισηγήσεις των ελληνικών μελών του Νομοθετικού συμβουλίου οι δαπάνες θα μειώνονταν ως εξής:

1. Ελάττωση προσωπικών αποδοχών:
  - α) Με την κατάργηση £K6.337,
  - β) Με τη μείωση των αυξήσεων £K38.294.2. Ελάττωση άλλων επιβαρύνσεων £K13.414. Σ' αυτά, αν προσετίθενταν και ποσά για την ελάττωση των μισθών θέσεων – πράγμα όμως που δυσχεραίνονταν να το κάμουν, λόγω συνταγματικών περιορισμών - £K8.959. Θα προέκυπτε δηλαδή σύνολο £K67.003. Αν λαμβάνονταν εξάλλου υπόψη οι προτεινόμενες τροποποιήσεις, όπως ο περιορισμός των επιδομάτων οδοιπορικών, η κατάργηση των επιδομάτων για τα ταξίδια των Άγγλων υπαλλήλων, θα ανέβαζαν το ποσό που θα εξοικονομείτο σε £K100.000 περίπου. Το ποσό αυτό όχι μόνο θα ισοσκελίζε τον προϋπολογισμό, αλλά και θα καθιστούσε δυνατή την ελάττωση ορισμένων φόρων, όπως ήταν ο φόρος στο αλάτι.

Δυστυχώς, όμως, όπως έχει αναφερθεί, ο προϋπολογισμός τελικά ψηφίστηκε με την ενωμένη ψήφο των εννέα επίσημα διορισμένων Άγγλων βουλευτών και των τριών

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

εκλεγμένων Μωαμεθανών βουλευτών του νησιού, που με τη «νικώσα» ψήφο του Άγγλου Κυβερνήτη υπερφαλάγγισαν τις δώδεκα ψήφους των Ελλήνων του Νομοθετικού συμβουλίου<sup>1</sup>.

Το διάγγελμα των ελληνικών μελών του Νομοθετικού σώματος που ακολούθησε, κατάγγειλε σε τόνο πάρα πολύ οξύ τη βρετανική διακυβέρνηση ότι διασπαθίζει ασύστολα το δημόσιο χρήμα· ότι μένει αδιάφορη στις πραγματικές ανάγκες του λαού· ότι υποσκάπτει την εθνική παιδεία του λαού, περιφρονεί και πολεμεί τις δίκαιες αξιώσεις του και κυβερνά με βάση το δίκαιο του ισχυρού.

Το διάγγελμα κατέληγε με την ακόλουθη παράγραφο: «Βραδύτερον θα επικοινωνήσωμεν και πάλιν μαζί σας διά να σκεφθώμεν από κοινού λαός και ηγέται πώς θα αντιμετωπίσωμεν την δεινήν αυτήν κατάστασιν και πώς πρέπει να εντείνωμεν τας προσπάθειάς και τους αγώνες μας διά να ζήσωμεν εις την γην αυτήν ως άνθρωποι, έχοντες τα ίδια τουλάχιστον με τους Άγγλους δικαιώματα επί μιας ελευθέρας ζωής. Διά να δούμε πώς θα μπορέσωμεν επί τέλους αγωνιζόμενοι από του συνταγματικού προμαχώνος και επί του βάθρου του δυνατού και αρραγούς των ανθρωπίνων δικαίων να ζήσωμεν ελεύθεροι εις ένα ενιαίον κοινοτικόν σύνολον μετά των ελευθέρων αδελφών της κοινής όλων μητρός Ελλάδος. Διότι, τότε και μόνον τότε, όταν ζήσωμεν εντός του εθνικού και φυλετικού μας πλαισίου, νοικοκύρηδες εμείς μέσα στο δικό μας σπίτι, θα μπορέσωμεν να ιδώμεν την προκοπήν, την ευτυχίαν, την ευημερίαν, την χαράν εκείνη την οποία ματαίως αναζητούμεν μέσα στο σκότος αυτό της δουλείας της πατρίδος μας»<sup>2</sup>.

Την ένταση και τον πολιτικό προσανατολισμό του κυπριακού λαού καθρεφτίζουν καθαρά τα κυριότερα δημοσιογραφικά και εκφραστικά όργανα του νησιού, που με

<sup>1</sup> Τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού συμβουλίου ήταν οι: Κιτίου Νικόδημος, βουλευτής της δυτικής Λάρνακος, Σταύρος Σταυρινάκης, βουλευτής του Α' εκλογικού διαμερίσματος Λευκωσίας, Θεοφάνης Θεοδότου, βουλευτής του Β' εκλογικού διαμερίσματος Ορεινής, Αντώνης Τριανταφυλλίδης, βουλευτής του Γ' εκλογικού διαμερίσματος Μόρφου, Δημοσθένης Σεβέρης, βουλευτής του Δ' εκλογικού διαμερίσματος Κυρηνείας, Γεώργιος Αραδιπώτης, βουλευτής του Ε' εκλογικού διαμερίσματος Λάρνακος, Μιλτιάδης Σιακαλλής, βουλευτής του Στ' εκλογικού διαμερίσματος Αμμοχώστου, Κυριάκος Π. Ρωσσίδης, βουλευτής του Ζ' εκλογικού διαμερίσματος Μεσαορίας-Καρπασίας, Νικόλαος Κλ. Λανίτης, βουλευτής του Θ' εκλογικού διαμερίσματος Λεμεσού, Φειδίας Κ. Κυριακίδης, βουλευτής του Ι' εκλογικού διαμερίσματος Κοιλανίου, Χριστόδουλος Γαλατόπουλος, βουλευτής του ΙΑ' εκλογικού διαμερίσματος Πάφου, και Χαράλαμπος Νικολαΐδης, βουλευτής του ΙΒ' εκλογικού διαμερίσματος Χρυσοχούς.

<sup>2</sup> Ο.π.



μια θυελλώδη πολιτική αρθρογραφία υπογράμμιζαν την ανάγκη πολιτικού μετασχηματισμού και ένωσης του νησιού με το μητροπολιτικό ελληνικό χώρο<sup>1</sup>.

Έτσι, μπροστά στην αντίδραση του κυπριακού λαού να χρησιμοποιηθεί το μικρό αποθεματικό ποσό της αποικίας – που θα αξιοποιόταν σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, όπως ήταν η θεομηνία ή άλλη απρόβλεπτη οικονομική κρίση στο νησί – η Κυβέρνηση αναγκάστηκε να καταφύγει στη μέθοδο της αυξήσεως των άμεσων φόρων με την τροποποίηση του τελωνειακού δασμολογίου με αυτοκρατορικό «διάταγμα εν συμβουλίω»<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Βλ. για παράδειγμα τα άρθρα στην εφημ. Ελευθερία: «Συνεκτικότεραν πολιτικήν» (10/1/1931), «Διά να αποπνέξωμεν το ραγιαδισμόν» (14/1/1931), «Προς μεγαλοπράγμονα πολυτικήν» (17/1/1931), «Τι πρέπει να γνωρίσει ο πολὺς λαός» (21/1/1931), «Με καθορισμένα αξιώσεις» (24/1/1931), «Η ηθική των» (28/1/1931), «Η κυβερνητική χρεωκοπία» (31/1/1931), «Το πραξικόπημα» (4/2/1931), «Το Ινδικόν ζήτημα» (7/2/1931), «Δημιουργός καταστάσεων» (11/2/1931), «Ενιαίον μέτωπον» (14/2/1931), «Προς συνοίκους» (18/2/1931), «Ας κληθούν οι ειρηνοποιοί» (18/2/1931), «Τας οριστικές αποφάσεις» (18/2/1931), «Η ένωση και τα κατ' αυτής προσχήματα» (4/3/1931), «Η ψύχωση της Κύπρου» (7/3/1931), «Το νέον ορόσημον» (11/3/1931), «Η συνέντευξις» (21/3/1931), «Η εθνική επέτειος» (25/3/1931), «Το εναργές κήρυγμα» (28/3/1931), «Εις το στάδιον των έργων» (1/4/1931), «Το νέφος» (4/4/1931), «Ενώπιον της πραγματικότητος» (11/4/1931), «Η αγχόνη» (22/4/1931), «Ο πύραυλος» (25/4/1931), «Μετέωροι και αναποφάσιστοι» (2/5/1931), «Ένα επίσημον ταξίδιον» (3/5/1931), «Να ανανήψωμεν» (6/5/1931), «Σημασία μας αποφάσεως» (13/5/1931), «Με πίστιν, με θέλησιν» (20/5/1931), «Ανοργάνωτοι» (30/5/1931), «Πολιτικός ερασιτεχνισμός» (27/5/1931), «Πολιτικά ασυναρτησία» (10/6/1931), «Η εκχειρία» (6/6/1931), «Με ευθείς και τολμηρούς χειρισμούς» (10/6/1931), «Η αντικυπριακή προπαγάνδα» (17/6/1931), «Εάν ήσαν εις το ύψος των» (27/6/1931), «Η εκκλησία και ο λαός» (24/6/1931), «Η χωριστή οικονομική έκθεσις» (4/7/1931), «Το μέγα λάθος» (24/6/1931), «Αι επερωτήσεις» (15/7/1931), «Τα κυπριακά περιουσιματά» (18/7/1931), «Η τακτοποίησις των λογαριασμών μας» (29/7/1931), «Η πολιτική τεχντοροπία» (22/7/1931), Βλ. επίσης εφημ. Ν.Κ.Φ.: «Να γίνει υποχρεωτική ψηφοφορία» (4/2/1931), «Η υποχρεωτική ψηφοφορία και πρόσχημα» (11/2/1931), «Πότε θα λυθί το κυπριακόν ζήτημα» (18/2/1931), «Η κοινή γνώμη και το κυπριακόν ζήτημα» (4/3/1931), «Η μακαρία νάγκη της κοινής γνώμης» (11/3/1931), «Η οδός προς το Κυβερνέον» (18/3/1931), «Η χαρά και η δόξα της φυλής» (25/3/1931), «Οι βουλευταί, ο λαός και η Κυβέρνησις» (25/3/1931), «Καθολική και υποχρεωτική ψηφοφορία» (21/1/1931), «Η Κύπρος, ο Κυβερνήτης και η οικονομική κρίσις» (1/4/1931), «Η υψηλή πολιτική των κ.κ. βουλευτών» (8/4/1931), «Ενώ ο Sir Ronald Storrs γελά» (29/4/1931), «Ο νέος εναρκτηριος της Α.Ε.» (22/4/1931), «Αι διαλογικά συζητήσεις της πολιτικής οργανώσεως» (13/5/1931), «Εις το 54<sup>ον</sup>» (3/6/1931), «Η Κύπρος θύμα μικροκομματισμού» (6/5/1931), «Κυβέρνησις, βουλευταί και συνεργασία» (27/5/1931), «Πολιτική ωραιολογία διά το κυπριακόν ζήτημα» (20/5/1931), «Απλώς οι φορολογούμενοι κάτοικοι της Αποικίας» (1/7/1931), «Ας μη γράφωμεν διά να ...γράφωμεν!» (24/6/1931), «Τα χρυσά αγγλικά δεσμά» (17/6/1931), «Η νέα μεγάλη αδικία προς την πτωχήν Κύπρον» (29/7/1931), «Η τραγική Κυπριακή ειλωπία» (15/7/1931), «Ο όρος «μη Μωαμεθανοί» και η Κυβερνητική μικρότης» (5/8/1931), «Υπολογίζονται μόνον οι δυνατοί χαρακτήρες» (23/9/1931), «Βρεττανοί πολίτα χωρίς...Βρετανικά δικαιώματα» (16/9/1931), «Ο Sir Ronald Storrs έμαθε...χειρουργική» (9/9/1931), «Καλούμεν εις προσοχήν τον Κυπριακόν λαόν» (30/9/1931), «Η μοιραία διάλυσσις της πολιτικής Οργανώσεως» (21/10/1931), «Θλιβερός απολογισμός μιας κυπριακής δεκαετίας» (14/10/1931), «Υπερανταρκικός προϋπολογισμός μετανοίας» (7/10/1931). Βλ. επίσης: εφημ. Φ.Τ.Κ.: «Επί πινων παρατηρήσεων της αγγλικής εφημερίδος» (10/1/1931), «Η πέννα και όχι το ξίφος» (17/1/1931), «Το δόγμα της επανάληψως της ιστορίας» (24/1/1931), «Τα αγαθά αποτελέσματα φιλελευθέρως πολιτικής» (31/1/1931), «Το σύνθηρος δέλεαρ» (7/2/1931), «Υπαίτιος η πολιτική και όχι οι πολιτευόμενοι» (21/2/1931), «Η αξία των «περί Κύπρου» επερωτήσεων επ' αγγλικώ Κοινοβουλίω» (28/2/1931), «Πολιτικός ερασιτεχνισμός» (7/3/1931), «Το ηθικόν κύρος της Αγγλίας» (4/4/1931).

<sup>2</sup> Το διάταγμα είχε ημ. 11 Αυγούστου 1931, Βλ. εφημ. Ν.Ι., 12/9/1931



Η προσφυγή στο διάταγμα θεωρήθηκε από τον Storrs απαραίτητη, δεδομένου πως το Νομοσχέδιο για το τελωνειακό δασμολόγιο καταψηφίστηκε στο Νομοθετικό σώμα κατά τη συνεδρία της 28<sup>ης</sup> Απριλίου 1931<sup>1</sup>.

Η προσφυγή στο «διάταγμα εν συμβουλίω» απετέλεσε τον δεύτερο καθοριστικό λόγο για την έκρηξη του κινήματος του 1931.

Η καταψήφιση θεωρήθηκε ως σημαντικό πολιτικό γεγονός, γιατί ήταν μια από τις λίγες (σπάνιες) περιπτώσεις (σ' όλη τη διάρκεια της 50χρονης αποικιοκρατικής διοίκησης), που τα ελληνικά μέλη στο Νομοθετικό συμβούλιο επέβαλαν τελικά τη θέλησή τους πάνω στο πολύχρονο κατεστημένο μιας τεχνικής Τουρκοαγγλικής πλειοψηφίας. Για την απόρριψη αυτή του Νομοσχεδίου δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα λανθασμένες εντυπώσεις όσον αφορά τον τρόπο της επίτευξής της.

Σήμερα, συγκεκριμένα, όλοι σχεδόν (ακόμη και Τουρκοκύπριοι ιστορικοί)<sup>2</sup>, πιστεύουν πως στην καταψήφιση του Νομοσχεδίου συνέβαλαν και τα Τουρκοκυπριακά μέλη του Νομοθετικού σώματος ή τουλάχιστον ένα απ' αυτά. Κύριος λόγος της σύγχυσης που δημιουργήθηκε είναι η – τουλάχιστον – περιεργή συμπεριφορά και αντίδραση του Κυβερνήτη του νησιού Sir Ronald Storrs, όπως ήδη αναφέραμε. Το γεγονός αυτό από πρώτη άποψη δεν θα είχε ιδιαίτερη σημασία, γιατί θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει πως τα Orientations του Storrs είχαν εκδοθεί έξι ολόκληρα χρόνια μετά τη συζήτηση του Οκτώβρη του 1931. Έτσι, ένα ιστορικό λάθος μπορούσε να συμβεί σ' οποιοδήποτε καλόπιστο και αντικειμενικό ιστορικό ή συγγραφέα, που θα καταπιανόταν με τα γεγονότα.

Όμως ο Storrs, όπως προκύπτει κι από άλλες αρχειακές πηγές, έδωσε ευθύς αμέσως μετά την καταψήφιση του νομοσχεδίου ενσυνείδητα εσφαλμένες πληροφορίες για

<sup>1</sup> Debates σ. 246. Εναντίον του νομοσχεδίου ψήφισαν ένδεκα ελληνικά μέλη του σώματος – η δωδέκατη θέση (στην τρίτη εκλογική περιφέρεια) κηρύχτηκε άκυρη, ύστερα από ένσταση για το εκλογικό αποτέλεσμα – και υπέρ τα εννέα μη εκλεγμένα μέλη του σώματος. Ένα μωαμεθανικό μέλος απουσίαζε από την Κύπρο, ενώ τα λοιπά δυο τουρκαϊκά μέλη, οι Nejati Bey και Dr Moussa, δεν παραβρέθηκαν στην απογευματινή συνεδρία (που άρχισε στις 9.15 μ.μ. της 28/4/1931. Λανθασμένα – πρέπει να σημειωθεί εδώ – και με χαρακτηριστικό πνεύμα υπόθαλψης των φυλετικών διαφορών των δυο σύννοικων στοιχείων ο Κυβερνήτης του νησιού (βλ. Storrs, Orientations, σ. 590) γράφει πως το νομοσχέδιο καταψηφίστηκε με τη «σύμπραξη» Τούρκου βουλευτή. Στο ίδιο λάθος υπέπεσε αργότερα και ο τότε Πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο Αλ. Κύρου (Κύρου, Όνειρα, σ. 97) προφανώς αντλώντας στοιχεία από τον R. Storrs.

<sup>2</sup> Hasmet M. Gurkan, Kibris Tarihinden (=σελίδες από την κυπριακή ιστορία), Λευκωσία 1982, σ. 149-158 («Η εξέγερση του 1931») και ειδικότερα σ. 139 (υποκεφάλαιο «Η νομοθετική συνέλευση»)

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

τον τρόπο καταψήφισής του στον Passfield<sup>1</sup> με εμπιστευτικά και μυστικά, αντίστοιχα, σημειώματά του στις 7 του Μάη του 1931 (δεδ. C.067/239/41228) και στις 4 του Ιούνη του 1931 (δεδ. C.067/239/41268), ο Storrs μνημόνευε την ελληνοτουρκική συνεργασία στο θέμα της καταψήφησης του Νομοσχεδίου.

Τα γεγονότα που σχετίζονται με την καταψήφιση του Νομοσχεδίου εξελίχθηκαν ως εξής: Το νομοθετικό σχέδιο συζητήθηκε στο Κυπριακό Νομοθετικό Συμβούλιο την Τρίτη 28 του Απρίλη του 1931, «μετά την συνήθη μεταμεσημβρινή διακοπήν»<sup>2</sup>.

Η συζήτηση άρχισε στις 6.15 μ.μ., ενώ την Προεδρική έδρα κατείχε ο Κυβερνήτης, που έκαμε την πιο κάτω προκαταρκτική δήλωση:

*«Επειδή φρονώ, ότι πρέπει να υπάρχουν απηκριβωμένοι αντιλήψεις επί του προκειμένου νομοσχεδίου και επειδή προς τούτο είναι ανάγκη, όπως τα έντιμα μέλη έχουν υπ' όψιν πλήρη τα γεγονότα, έδωκα διαταγήν προς τον Διευθυντήν των Τελωνείων, όπως κάμη την δέουσαν εισήγησιν προς το Συμβούλιον»<sup>3</sup>.*

Ανάμεσα στους ομιλητές περιλαμβάνονταν ο αρχιτελώνης, ο ίδιος ο Κυβερνήτης, ο διευθυντής της Γεωργίας, ο Nejati Bey (ή Μισιρλής) και ο Dr Moussa. Στην πρώτη φάση της συνεδρίας (από 6.15 μ.μ. – 8.05 μ.μ.) οι δύο Τουρκοκύπριοι βουλευτές εξέφρασαν διαμετρικά αντίθετες θέσεις. Ενώ, συγκεκριμένα, ο Nejati Bey υπογράμμισε την αντίθεσή του στην επιψήφιση του Νομοσχεδίου, αντίθετα ο Moussa κηρύχθηκε υπέρ, γιατί πίστευε πως θα εξυπηρετούσε την εγχώρια μεταξοβιομηχανία και πρότεινε στη συνέχεια την παραπομπή του σε υπεπιτροπή του σώματος.

Ο Nejati Bey ανάμεσα σ' άλλα τόνισε πως «έπρεπε να επιδιωχθεί η ελάττωσις και όχι η αύξησις των δασμών. Η Κυβέρνησις οφείλει να επιβάλει οικονομίας και όχι ν' αυξήσει την φορολογία. Απαντών εις τον Διευθυντή της Γεωργίας, δεν διστάζω να είπω, ότι θα δημιουργηθεί μονοπώλιον υπέρ του μεταξουργείου Πάφου. Ενίσταμαι κατά του Νομοσχεδίου, διότι δεν επιθυμώ να επιβαρυνθεί δι' αυτού με νέαν φορολογίαν ο λαός»<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Βλ. George S. Georghallides, "British Policy on Cyprus during 1931" Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, 3 Λευκωσία, 73, σ. 95-96.

<sup>2</sup> Εφημ. Ελευθερία, 2 Μαΐου 1931.

<sup>3</sup> Ο.π.

<sup>4</sup> Ο.π.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Όπως έχει γραφτεί η συνεδρία διακόπηκε στις 8.05 μ.μ. για να επαναληφθεί στις 9.15 μ.μ. της ίδιας μέρας. Ανάμεσα στους αγορητές ήταν και ο μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς, που με τη συνηθισμένη τεκμηριωμένη ομιλία του καταφέρθηκε ενάντια στο Νομοσχέδιο.

Τελικά το Νομοσχέδιο παραπέμφθηκε, σύμφωνα με τη διαδικασία, σε ψηφοφορία στις 10.30 μ.μ. και, σύμφωνα με την «Ελευθερία», «το Νομοσχέδιο καταψηφίστηκε διά ψήφων 11 κατά 9. Τα Οθωμανικά μέλη δεν μετέσχον της ψηφοφορίας, απουσιάζοντα»<sup>1</sup>.

Όπως προκύπτει, εξάλλου, από τα χειρόγραφα πρακτικά<sup>2</sup>, στη βραδινή συζήτηση (9.15 μ.μ.) του Νομοσχεδίου ήταν όλοι παρόντες εκτός από τον Dr Moussa, το Nejati Bay και ένα απόντα στο εξωτερικό. (Προφανώς πρόκειται για τον Τουρκοκύπριο βουλευτή Zekia Bey, ενώ μια άλλη θέση Ελληνοκύπριου στο Νομοθετικό παρέμενε κενή). Στη συζήτηση, που ακολούθησε (σύμφωνα με τα πρακτικά), υπέρ του δασμολογίου ψήφισαν τα εννέα (9) επίσημα μέλη μόνο<sup>3</sup>.

Είναι δηλαδή φανερό πως, ενώ ο Nejati Bey συντάχθηκε με τους Ελληνοκύπριους συναδέλφους του στην καταψήφιση του Νομοσχεδίου, στην αποφασιστική ώρα της

<sup>1</sup> Ο.π

<sup>2</sup> (Χειρόγραφο) Minutes of the Legislative Council for 1931, σ. 63-64

<sup>3</sup> Βλ. (Χειρόγραφο) Minutes of the Legislative Council for 1931, σ. 63-64:.

“On a division being taken the motion for the second reading of the bill was (lost), by 11 votes to 9 as under:

For	Against
Dr. Strathairn D. of H. (Director of Health)	Mr. Theodotou
Mr Dawe, D. of A. (= Director of Agriculture)	Mr. Nicolaidis
Mr. Stone, D.P.W. (=Director of Public Works)	Mr. Galatopoulos
Mr. Wilson, C.C. and E. (=Controller Customers & Excise)	Mr. Aradiptotis
Lt. Col. Gallagher, C.C.P. (=Chief Commander of Police)	Mr. Shacallis
Mr Hart Davis, Commissioner, Nicosia	Mr. Lanitis
The Treasurer	Mr. Kyriakides
The Attorney – General	Mr. Rossides
The Colonial Secretary	Mr. Severis
	The most. Rev. The Metropolitan (Nic) Mylonas
	Mr. Stavrinakis

The Bill was therefore thrown out

Confirmed  
Ronald Storrs  
President

24.4.1931

(Ο Storrs υπέγραψε κι εδώ με κόκκινο μελάνι!)

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

ψηφοφορίας, στις 10.30 μ.μ., τόσο ο ίδιος όσο και ο Dr Moussa απουσίαζαν από την αίθουσα του Νομοθετικού συμβουλίου.

Έτσι το μεγάλο ερώτημα που ανακύπτει είναι: Γιατί ο Storrs ενσυνείδητα, λίγες μέρες μόνο μετά την καταψήφιση του νομοσχεδίου, ενημερώνει λανθασμένα τον Passfield.

Προσωπικά πιστεύουμε πως ήθελε να υπογραμμίσει στη «μητροπολιτική κυβέρνηση» τους «κινδύνους», που διέτρεχε το αποικιοκρατικό καθεστώς στο νησί και να ζητήσει την ανάληψη σειράς από περιοριστικά ή/και τιμωρητικά μέτρα ενάντια στον κυπριακό πληθυσμό.

Ήθελε, συγκεκριμένα, να επιστήσει την προσοχή της Μητροπολιτικής Κυβέρνησης πως «κάτι άλλο» (η ελληνοτουρκική προσέγγιση) συντελείται στο νησί κι έπρεπε να πάρει τα μέτρα της. Επιζητούσε έτσι ο Storrs την ανατροπή κι αυτής ακόμα της ελαττωματικής και αντιδημοκρατικά δομημένης συνταγματικής διάρθρωσης του νησιού.

Όμως από κάποια ανάλογα ηθελημένα ιστορικά «λάθη» και από κάποιες αντίστοιχες λανθασμένες πολιτικές κινήσεις (όπως ήταν το γνωστό αυτοκρατορικό «διάταγμα εν συμβουλίω» της 9<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1931, οδηγηθήκαμε στα γεγονότα του Οκτώβρη του 1931, με τις γνωστές ιστορικές και πολιτικές συνέπειες<sup>1</sup>.

Η ανακολουθία της αγγλικής πολιτικής γίνεται πασιφανής τόσο από το γεγονός ότι έπαψε να αναζητά τρόπους καλύψεως του ελλείμματος με το ισχύον αποθεματικό του νησιού, όπως επεδίωκε με τον προϋπολογισμό του 1931, γεγονός για το οποίο καμιά αναφορά δεν κάνει η έκθεση του R. Storrs<sup>2</sup>, όσο κυρίως από την ίδια την επιχειρηματολογία που οδηγούσε την

<sup>1</sup> Για τον γενικότερο αντικυπριακό (ανθελληνικό) ρόλο του Storrs βλ. C.O. 67/237/41083, Part. 2, εμπιστευτικό, Storrs to Secretary of State, 21 Οκτωβρίου 1931, C.O. 67/240/41397/F, εμπιστευτικό Storrs to Thomas, 22 Οκτωβρίου 1931. C.O. 67/239/41228, εμπιστευτικό Storrs to Passfield, 4 Ιουνίου 1931, C.O. 67/237/41083/Part 1, εμπιστευτικό Storrs to Passfield, 12 Φεβρουαρίου 1931, στο ίδιο έγγραφο Storrs to Passfield, εμπιστευτικό, 6 Μαρτίου 1931, C.O. 67/237/41089, εμπιστευτικό, Storrs to Passfield, 17 Φεβρουαρίου 1931, στο ίδιο έγγραφο, εμπιστευτικό, Storrs, 5 Μαρτίου 1931, C.O. 67/237/41083/Part 1, εμπιστευτικό, Storrs to Passfield, 12 Φεβρουαρίου 1931, C.O. 67/237/41083 Part 1, εμπιστευτικό Storrs to Passfield 17 Απριλίου 1931 κ.α. Για τη γενικότερη επίσης τακτική Storrs βλ. G. Georghallides, "British Policy on Cyprus during 1931", Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τ. 3, σ. 95-104 κι ιδιαίτερα σ. 95-97.

<sup>2</sup> Ταρχαί εν Κύπρω

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

αγγλική κυβέρνηση στην επιψήφιση με το «διάταγμα εν συμβουλίω» του σχετικού δασμολογίου. Ο Storrs μεταγενέστερα δικαιολόγησε την ενέργειά του αυτή, προβάλλοντας το επιχείρημα πως «λόγω της γενικής πτώσεως των τιμών των ειδών το δασμολόγιον έχρηξεν νέας διευθετήσεως και επανορθώσεως προς ασφάλειαν των προσόδων, απητείτο δε πρόσθετος πρόσσοδος £20.000 προς αποφυγήν επεμβάσεως επί του μικρού αποθεματικού της Αποικίας ποσού £90.000». Έτσι όταν ο Storrs επέστρεψε από το Λονδίνο στο νησί τον Αύγουστο του 1931, κυκλοφόρησε το διάταγμα μαζί με ένα υπόμνημα, όπου εξηγούσε τους όρους και τους λόγους της προσφυγής στη νομοθεσία του «διατάγματος εν συμβουλίω»<sup>1</sup>.

Εκείνο όμως που ο Storrs δεν είχε αντιληφθεί και κατά το χρόνο της εισαγωγής του διατάγματος, και όταν αργότερα έγραφε την έκθεσή του προς τη βρετανική Κυβέρνηση, καθώς και πολύ αργότερα ακόμα, όταν στο 1937 έγραφε τα *Orientations* ήταν ακριβώς ο λόγος της άμειψης λαϊκής αντίδρασης στο προκείμενο διάταγμα. Ο Storrs είχε πιστέψει ότι το διάταγμα θα «απετέλει αναμφιβόλως δημόσιον ζήτημα συνήθους αδιαφορίας διά τον πληθυσμόν εν γένει»<sup>2</sup>, ενώ αλλού θα τονίσει πως το δασμολόγιο αναγνωριζόταν σαν «αναγκαίον νομοθέτημα μεταξύ των σημανόντων εμπόρων» του νησιού. Δεν αναφέρεται όμως καθόλου στην αντίδραση του ελληνικού λαού, που δεν εξέφραζαν οι λίγοι «σημαίνοντες» (που όμως δεν κατονομάζονται από τον Storrs και που δεν μπορούσαμε να επισημάνουμε), έμποροι του νησιού<sup>3</sup>, αλλά οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποί του στο νομοθετικό συμβούλιο και ο τύπος του νησιού που είχε τότε αναγνωστικό κοινό περισσότερο από δέκα χιλιάδες<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Storrs, *Orientations*, σ. 592, Βλ. επίσης Ταραχάι εν Κύπρω, σ. 4, όπου συγκεκριμένα τονίζεται: «Υπόμνημά τι εξηγούν το περιεχόμενον του Διατάγματος και εκθέτον, κατά τρόπον συμβιβαστικόν, προς την Νομοθετικήν Αρχήν τους λόγους της προσφυγής εις νομοθεσίαν διά «διατάγματος εν συμβουλίω» είχαν δημοσιευθεί συγχρόνως».

<sup>2</sup> Ταραχάι εν Κύπρω, σ. 4

<sup>3</sup> Ο.π.

<sup>4</sup> Βλ. π.χ. το σχετικό άρθρο στην εφημ. Φ.Τ.Κ. (29 Αυγούστου 1931): «Νέον λοιπόν κατά της Κύπρου πλήγμα και από συνταγματικής και από οικονομικής απόψεως. Κατά το διάταγμα τούτο (το «διάταγμα εν συμβουλίω», που ρυθμίζει τους τελωνειακούς δασμούς), ειδικοί και καθορισμένοι από τούδε θα εισπράττονται οι τελωνειακοί δασμοί, αντί ως σήμερον «επί της αξίας» (*Ad valorem*) των εισαγομένων εμπορευμάτων, τουθ' όπερ και προφανώς – ως και αναελημένως κατεδείξαμεν όταν εν καιρώ εγγράφομεν περί του νομοσχεδίου τούτου – σημαίνει επιβολήν νέων δυσβάστακτων φορολογικών βαρών επί της ράχως του δυστυχούς κυπριακού λαού, και εις αυτάς τας τόσω δυσχερείς, τόσω απελπιστικές οικονομικάς μας συνθήκας. Αντί λοιπόν, να καταργήσουν τα περιττάς θέσεις και να καταργήσουν το κυβερνητικόν μισθολόγιον, μας επιβάλλουν νέα βάρη».

Την όξυνση της καταστάσεως επέτεινε και το γεγονός ότι ο λαός πληροφορήθηκε πως εκείνες ακριβώς τις μέρες, είχε κατασχεθεί το κυπριακό «περίσσειμα», που βρισκόταν στις αγγλικές τράπεζες και που θα μπορούσε να αποτελέσει τον πυρήνα μιας αγροτικής τράπεζας στο νησί<sup>1</sup>.

Σε μια κοινή σκέψη του συμβουλίου της Πολιτικής Οργάνωσης και των Ελλήνων βουλευτών, που πραγματοποιήθηκε στην Αρχιεπισκοπή στις 3 Οκτωβρίου 1931, δεν επήλθε ομοφωνία. Παρά το γεγονός πως η σχετική ανακοίνωση που εκδόθηκε δεν αναφέρει τους λόγους των διαφωνιών, πρέπει να υποθέσουμε πως οι αντεγκλήσεις οφείλονταν στις διχοστασίες που επικρατούσαν ανάμεσα στα μέλη του σώματος αναφορικά με τη γραμμή που έπρεπε να ακολουθηθεί. Υπήρχε δηλαδή μια αντιδικία αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να τηρήσουν τα μέλη του Νομοθετικού σώματος. Συνεδρία συγκλήθηκε και την επόμενη μέρα, μα και πάλι δεν πάρθηκε ουσιαστική απόφαση πάνω στο επίδικο θέμα<sup>2</sup>. Ενδεικτικό του πνεύματος της οξύτητας που χαρακτήριζε τις εργασίες εκείνης είναι πως καμιά απόφαση δεν πάρθηκε, παρά τη

<sup>1</sup> Χαρακτηριστική ένδειξη της αντίδρασης είναι το πιο κάτω σχόλιο της εφημ. Φ.Τ.Κ. (26 Σεπτεμβρίου 1931), που μεταξύ άλλων τονίζει: «Η άδικος κατάσχεσις των εν Αγγλία περιουσιμάτων μας τα οποία ηδύναντο να αποτελέσουν τον πυρήνα μιας αγροτικής τραπεζής ως και η αύξησις κατά λίρες 20.500 της φορολογίας μας διά βασιλικού διατάγματος εναντίον της εκπεφρασμένης θελήσεως της λαϊκής αντιπροσωπείας του τόπου, αποτελούν πρωτοφανή κτυπήματα εναντίον ενός μικρού αλλ' ενδόξου λαού, ο οποίος έχει την ατυχίαν να ξενοκρατείται.

»Ο λαός με δυσφορίαν ήκουσεν τούτο και ευλόγως αναμένει από τους αντιπροσώπους του να ηγηθώσιν ενός σοβαρού αλλά νομιμόφρονος αγώνος, ο οποίος να κάμει την Κυβέρνησιν να αντιληφθεί ότι δεν είναι επιτετραμμένον να διοική κατά τοιούτον τρόπον την νήσον και να ραπίζη κατά πρόσωπον τον λαόν».

<sup>2</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (7/10/1931), εφημ. Ν.Ι. (10/10/1931). Το ανακοινωθέν του Βουλευτικού Σώματος ανέφερε τα εξής: «Κατά την γενομένην εν τη Αρχιεπισκοπή συνεδρίαν της Εθνικής Οργανώσεως την 3/10/1931, το βουλευτικόν σώμα εξέθηκεν εν πλάτει, τας εν τη συνεδρία του Σαΐττά ληφθείσας αποφάσεις του.

»Η συνεδρία εσυνεχίσθη και την επαύριον Κυριακήν, καθ' ην ηκούσθησαν αι γνώμαι πλείστων εκ των παρόντων μελών. Εξελέγη εν τέλει επιτροπή εκ των Αγίου Κιτίου και των εν Λευκωσία βουλευτών, οίτινες επί τη βάσει των αποφασισθέντων, θα συντάξωσιν σχέδιον προκηρύξεως προς τον λαόν και διακοίνωσιν προς την Κυβέρνησιν και άπαντα θα υποβληθώσιν εις την κατά το προσεχές Σάββατον 10/10/1931 συνεδρίαν της Εθνικής Οργανώσεως. Λευκωσία τη 4.10.31. Εκ του Βουλευτικού Σώματος».

Εξάλλου βλ. εφημ. Ν.Ι. (10 Οκτωβρίου 1931) και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 36, όπου δημοσιεύεται σαν ερώγλειστο της εκθέσεως Storis αρ. 1: «Εθνική Οργάνωσις Κύπρου. Ανακοινωθέν. Το παρελθόν Σάββατον 3<sup>ον</sup> Οκτωβρίου 1931, συνεκροτήθη μακρά συνεδρία του Συμβουλίου της Εθνικής Οργανώσεως. Κατά ταύτην, μετά σύντομον εισήγησιν του Μακαριωτάτου Προέδρου περί του θέματος, οι κ.κ. Βουλευταί ανέπτυξαν τας απόψεις των εξ αφορμής της διαθέσεως των κυπριακών περιουσιμάτων και της διά του βασιλικού διατάγματος επιβολής του νέου δασμολογίου και ποια μέτρα δέον να ληφθώσιν προς αντιμετώπισιν της δημιουργηθείσης καταστάσεως. Μετά μακράν συζήτησιν η λήψις αποφάσεων ανεβλήθη διά την επ' αύριον, οπότε ως εκ της απουσίας πολλών μελών εκρίθη σκόπιμον να συγκληθής εκ νέου η Εθνική Οργάνωσις διά το προσεχές Σάββατον 10 Οκτωβρίου 1931. Εκ του Γραφείου της Εθνικής Οργανώσεως».



μακρά διάρκεια της συνεδρίας. Εξάλλου την ένταση που επικράτησε αντικατροπτρίζουν οι πολλές παραιτήσεις τόσο από το εκτελεστικό συμβούλιο όσο και από τη συνέλευση της οργάνωσης που μετά από τη συνεδρία ακολούθησαν. Συγκρομένα μετά τον Μητροπολίτη Κιτίου, που «ανέπτυξεν εκτενέστατα τους λόγους διά τους οποίους το βουλευτικό σώμα ενόμιζε ότι δεν πρέπει να παραιτηθή»<sup>1</sup>, πήρε τον λόγο ο Μητροπολίτης της Κερύνειας Μακάριος<sup>2</sup>, που τάχθηκε υπέρ της παραίτησης των βουλευτών και μίλησε με υπαινιγμούς εναντίον μερικών βουλευτών της Λευκωσίας<sup>3</sup>. Εξάλλου, αποχωρώντας από τη συνεδρία ο Μητροπολίτης Κερύνειας ανέφερε πως παραιτείται από την Οργάνωση και το εκτελεστικό της συμβούλιο<sup>4</sup>. Τελικά από τη συνεδρία αποχώρησε κι ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος, ενώ η σύσκεψη εξακολούθησε κάτω από την προεδρία του Μητροπολίτη Κιτίου, χωρίς όμως και πάλιν να παρθούν οποιεσδήποτε αποφάσεις και αναβλήθηκε για τις 4 Οκτωβρίου. Παρά τη νέα δίωρη συνεδρία της 4<sup>ης</sup> Οκτωβρίου όχι μόνο καμιά απόφαση δεν πάρθηκε – η συνεδρία αναβλήθηκε για τις 10 Οκτωβρίου – αλλά υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους και οι Λ. Λοΐζου, Π. Ιωάννου, Κ.Κ. Παυλίδης, ο βουλευτής Λάρνακας Μ.Γ. Νικολαΐδης<sup>5</sup> και ο γραμματέας της Κυπριακής Εθνικής Νεολαίας Αχ. Κ. Αμιλιανίδης. Έτσι η Οργάνωση αντιμετώπιζε σοβαρότατα κι άμεσα προβλήματα<sup>6</sup>.

Αναφορικά με την κοινωνική προέλευση των εκλεγμένων βουλευτών της ελληνικής κυπριακής κοινότητας μπορεί να λεχθεί πως κάλυπτε όλο σχεδόν το φάσμα των κοινωνικών στρωμάτων. Έτσι υπήρχαν στο Νομοθετικό συμβούλιο βουλευτές που προέρχονταν από τα ανώτατα κοινωνικά στρώματα (όπως για παράδειγμα ο Θεοδότου), από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα (όπως για παράδειγμα ο Χατζηπαύλου) και από τις φτωχότερες κοινωνικές τάξεις (όπως οι Ρωσσίδης και Γαλατόπουλος)<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Εφημ. Ν.Ι. (10 Οκτωβρίου 1931)

<sup>2</sup> Μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Β΄ (1947-1950), προκάτοχος του αείμνηστου Μακαρίου Γ΄

<sup>3</sup> Εφημ. Ν.Ι. (10 Οκτωβρίου 1931), όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά πως μετά την ομιλία του Μητροπολίτη της Κερύνειας, «δυστυχώς δεν επεκράτησε η απαιτούμενη ψυχραιμία και προκλήθηκαν επεισόδια και αντεγκλήσεις εκ των εν λόγω υπαινιγμών».

<sup>4</sup> Ο.π.

<sup>5</sup> Ο.π. Βλ. επίσης άρθρο του Μ.Γ. Νικολαΐδη στην εφημ. *Ελευθερία* (17 Οκτωβρίου 1931), όπου διευκρινίζει τα γεγονότα και τη στάση του στη συνεδρία της 4<sup>ης</sup> Οκτωβρίου.

<sup>6</sup> Ο.π.

<sup>7</sup> Α.Π.Σ. 87/1931, σ. 1-3 και Αχιλλέας Λυμπουρίδης, *Η Θέμις επί αγγλοκρατίας στην Κύπρο*, Λευκωσία (1983), και ιδιαίτερα στις σ. 97-104.

Νέα συνεδρία, εξάλλου, του συμβουλίου της Πολιτικής Οργάνωσης μαζί με το Βουλευτικό σώμα συγκροτήθηκε στην Αρχιεπισκοπή στις 10 Οκτωβρίου του 1931<sup>1</sup> με Πρόεδρο τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο<sup>2</sup>. Η συνεδρία του συμβουλίου της Εθνικής Οργάνωσης ήταν κοινή με τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού σώματος. Μετά από θυελλώδη συζήτηση πάνω σε θέματα οργανωτικής δομής της Πολιτικής Οργάνωσης, το συμβούλιο εξέτασε την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, ύστερα από τις γνωστές Κυβερνητικές ενέργειες. Το συμβούλιο ασχολήθηκε επίσης και με τα μέσα με τα οποία έπρεπε να αντιμετωπισθεί η κατάσταση, όπως δημιουργόταν, και πήρε διάφορες αποφάσεις· αυτές θα διατυπώνονταν, σε συγκεκριμένη μορφή, σε νεότερη και τελειωτική συνεδρία, που ορίστηκε για το απόγευμα του Σαββάτου, 17 Οκτωβρίου<sup>3</sup>.

Στο μεταξύ σε μια ύστατη ανεπιτυχή προσπάθεια προέβη η βρετανική διοίκηση του νησιού καλώντας σε ανεπίσημη συνεδρία τα αιρετά μέλη του Νομοθετικού συμβουλίου στις 9 Οκτωβρίου 1931 και για να ακούσει τις απόψεις τους πάνω στον προϋπολογισμό του 1932 και για να πάρουν οποιεσδήποτε διαφωτιστικές πληροφορίες από τους διάφορους τμηματάρχες που θα παρευρίσκονταν στη συνεδρία<sup>4</sup>.

Παρ' όλα αυτά το βουλευτικό σώμα εξέδωσε στις 11 Οκτωβρίου ανακοίνωση για την πορεία και τις εργασίες της νέας συνεδρίας των δυο σωμάτων<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (14 Οκτωβρίου 1931) και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 5

<sup>2</sup> Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ' (από 1916 μέχρι 1933)

<sup>3</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (14 Οκτωβρίου 1931). Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές τα μέλη του συμβουλίου ήλπιζαν πως στη νέα συνεδρία θα προσέρχονταν και τα μέλη της Πολιτικής Οργάνωσης που απουσίαζαν. Για την ίδια συνεδρία βλ. εφημ. Ελευθερία (14 Οκτωβρίου 1931) και εφημ. Ν.Ι. (17 Οκτωβρίου 1931).

<sup>4</sup> Εφημ. Ελευθερία (10 Οκτωβρίου 1931), όπου όμως προστίθεται πως τα ελληνικά μέλη του νομοθετικού δεν μετείχαν στην ανεπίσημη αυτή συνεδρία, επιφυλασσόμενα να ασκήσουν έλεγχο πάνω στον προϋπολογισμό κατά την επίσημη σύνοδο του συμβουλίου. Από την ίδια πηγή παρέχεται η πληροφορία πως τα ελληνικά μέλη προτίθεντο να παραιτηθούν από όλες τις Κυβερνητικές επιτροπές. Θα κρατούσαν μόνο τις Βουλευτικές έδρες τους για την άσκηση της αντιπολίτευσης.

<sup>5</sup> Το ανακοινωθέν του βουλευτικού σώματος ανέφερε τα εξής: «Κατά την εν Λευκωσία γενομένην σύσκεψιν της Πολιτικής Οργάνωσης, λαβούσαν χώραν την 10/10/31, το βουλευτικόν σώμα διά του Αγίου Κιτίου υπέβαλεν και ανέγνωσεν προς την συνέλευσιν σχέδιον προκηρύξεως προς τον λαόν ως απεφασίσθη και κατά την προγενεστέραν συνεδρίαν.

Το σχέδιον τούτο της προκηρύξεως εγένετο κατ' αρχήν δεκτόν υπό της Συνελεύσεως, αναθεθείς της τελειωτικής αυτού επεξεργασίας εις σχετικήν επιτροπήν εκ των Αγίου Κιτίου, Ρωσίδου και Γαλατοπούλου εκ μέρους της Πολιτικής Οργάνωσης.

Η εν λόγω επιτροπή προέβη ήδη εις την επεξεργασίαν του εν λόγω σχεδίου σήμερον πρωί εις την Αρχιεπισκοπήν. Απεφασίσθη όπως μετά την τελειωτικήν του επεξεργασίαν, τεθή ενώπιον της Συνελεύσεως, συγκληθείς προς τούτο το προσεχές Σάββατον και ώρα 1<sup>η</sup> μ.μ.

Το βουλευτικόν σώμα ετοιμάζει χωριστή και επίσημον διακοίνωσιν προς την Κυβέρνησιν, εν τη οποία διαγράφει την μελλοντικήν αυτού πορείαν και στάσιν, Λευκωσία τη 11/10/1931. Εκ του Βουλευτικού Σώματος». (Βλ. Εφημ. Ελευθερία (14 Οκτωβρίου 1931).

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Μέσα σε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα συγκροτήθηκε η προγραμματισμένη νέα κοινή σύσκεψη της Πολιτικής Οργάνωσης και των ελληνικών μελών του βουλευτικού σώματος, που είχε ήδη εξαγγελθεί με το ανακοινωθέν του βουλευτικού σώματος. Η συνεδρία άρχισε στις 2.15 αντί στην 1 μ.μ., γιατί πάρα πολλά μέλη και των δυο σωμάτων έλειπαν. Με την ελπίδα πως θα μπορούσε να επιτευχθεί μεγαλύτερη προσέλευση, η συνεδρία άρχισε με περισσότερη από μια ώρα καθυστέρηση<sup>1</sup> υπό την Προεδρία του Μητροπολίτη Κιτίου, γιατί ο Αρχιεπίσκοπος απουσίαζε στα Βαρώσια. Από τους βουλευτές απουσίαζαν τέσσερις, οι Σταυρινάκης, Χατζηπαύλου, Κυριακίδης και Γαλατόπουλος.

Ύστερα από εισηγητική πρόταση του μέλους της Γ. Μαρκίδη, η Πολιτική Οργάνωση, επειδή ήταν ολιγομελής και κολοβή, δεν προχώρησε στη λήψη αποφάσεων. Η πρόταση του Μαρκίδη τέθηκε σε ψηφοφορία και υπερψηφίστηκε κατά πλειοψηφία<sup>2</sup>. Έπειτα ο Μ. Νικολαΐδης υπέβαλε την πρόταση για αναδιοργάνωση της Πολιτικής Οργάνωσης και θεωρήθηκε πως τερατίστηκε ταυτόχρονα και ο βίος της<sup>3</sup>. Τα μέλη της Πολιτικής Επιτροπής αποχώρησαν από τη συνεδρία και παρέμειναν μόνον οι Έλληνες βουλευτές που είχαν προσέλθει.

Αρχικά συζήτησαν αν θα αποδέχονταν ή όχι τις δύο προσκλήσεις που τους είχε αποστείλει η Κυβέρνηση. Με την πρώτη καλούνταν να συμμετάσχουν σε επίσημη συνεδρία κατά την οποία θα υποβαλλόταν σ' αυτούς το σχέδιο του νέου προϋπολογισμού, και θα μπορούσαν να εκφέρουν οποιεσδήποτε εισηγήσεις, απόψεις και παρατηρήσεις. Με τη δεύτερη, καλούνταν να ορίσουν τέσσερις αντιπροσώπους με τους οποίους θα έπαιρναν μέρος σε συνεδρία υπό την Προεδρία του Διευθυντή Γεωργίας Dawe<sup>4</sup>. Στη συνεδρία θα προτεινόταν από τον ίδιο «ελαφρά φορολογία» χάριν των γεωργών και, ειδικότερα, φορολογία πάνω στο εισαγόμενο αλεύρι και το σιτάρι για ενίσχυση των παραγωγών δημητριακών<sup>5</sup>. Και οι δύο αυτές προτάσεις απορρίφθηκαν· συντάχθηκαν σχετικές απαντητικές επιστολές και στάλθηκαν

<sup>1</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (21 Οκτωβρίου 1931)

<sup>2</sup> Ο.π.

<sup>3</sup> Ο.π.

<sup>4</sup> Για τον Dawe, OBE, βλ.: Annual Report of the Department of Agriculture for the year 1930, by M.T. Dawe, Nicosia 1931

<sup>5</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (21 Οκτωβρίου 1931)

το μεσημέρι της 20<sup>ῃ</sup> Οκτωβρίου του 1931 στην Κυβέρνηση<sup>1</sup>. Έπειτα τα παρόντα μέλη του ελληνικού Νομοθετικού σώματος άρχισαν την ανταλλαγή απόψεων πάνω στο κύριο θέμα της συνεδρίας, την εξέταση δηλαδή του σχεδίου προκήρυξης προς τον κυπριακό λαό, που είχε συνταχθεί, ύστερα από την προηγούμενη απόφαση, από τον Κυρ. Π. Ρωσσίδη. Αφού ολοκληρώθηκε το σχέδιο και αφού υποβλήθηκαν εισηγήσεις αποφασίσθηκε να σταλεί τηλεγραφικά και στα άλλα μέλη που απουσίαζαν για να το εγκρίνουν ή να συγκληθεί άλλη μια συνεδρία για να προσέλθουν και οι απόντες, να το εγκρίνουν και να το υπογράψουν και αυτοί. Ξαφνικά ο μητροπολίτης Κιτίου Νικοδήμος υπέβαλε σχέδιο προκήρυξεως<sup>2</sup>, με την προϋπόθεση πως και τα δυο σχέδια θα γίνονταν αντικείμενο περαιτέρω επεξεργασίας σε μια μελλοντική συνεδρία. Στη συζήτηση που ακολούθησε ο Κ. Ρωσσίδης υποστήριξε πως η διατύπωση του σχεδίου της προκήρυξης δεν ήταν κατάλληλη, γιατί παραγνώριζε το οικονομικό θέμα και τις οικονομικές αφορμές. Πρόσθεσε μάλιστα πως έπρεπε να διαφωτισθεί αρχικά ο λαός σύμφωνα με το δικό του σχέδιο για την αναγκαία πορεία, σ' ένα δε μεταγενέστερο στάδιο να προχωρήσουν οι βουλευτές στην έγκριση του δεύτερου εγγράφου, του σχεδίου δηλαδή του Μητροπολίτη Κιτίου.

Άλλοι βουλευτές απάντησαν πως αποδέχονταν το σχέδιο, όλοι όμως εξέφρασαν την άποψη πως, επειδή τούτο αποτελούσε εντελώς νέα πρόταση, ήταν ανάγκη να καθοριστεί άλλη συνεδρία για τη μελέτη του. Η συνεδρία διαλύθηκε ομαλά στις 9.15 μ.μ.<sup>3</sup>.

#### **Δ) Η ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ (5/9-18/10/1931)**

**Το διάγγελμα του Μητροπολίτη Κιτίου Νικοδήμου (18 Οκτωβρίου 1931) και οι πιθανοί λόγοι που το προκάλεσαν**

Εντελώς αφηνιαστικά το πρωί της Κυριακής 18 Οκτωβρίου 1931 κυκλοφόρησε έντυπο διάγγελμα του Μητροπολίτη Κιτίου, που έφερε ημερομηνία 17 Οκτωβρίου 1931, με το οποίο ανακοίνωνε στον λαό πως παραιτήθηκε από το βουλευτικό του αξίωμα και αναλύονταν οι λόγοι και οι σκοποί της παραίτησής του.

<sup>1</sup> Σαν απάντηση στην πρώτη Κυβερνητική επιστολή για τη συζήτηση του προϋπολογισμού σημειωνόταν ότι εθεωρείτο άσκοπη και περιττή η συμμετοχή των Ελλήνων βουλευτών, γιατί η πρόσκληση αποτελούσε εμπαιγμό προς τον λαό, «εφ' όσον ισοσκελώς του προϋπολογισμού επεδιώχθη διά προσθέτου φορολογίας ως η επιβληθείσα διά βασιλικού διατάγματος επιβολή του νέου δασμολογίου». Παράλληλα, με τη δεύτερη επιστολή εκφραζόταν «η έκπληξις διά το όψιμον ενδιαφέρον της Κυβερνήσεως και μάλλον προς δημιουργίαν εντυπώσεως παρά τω λαώ προοριζόμενον». Εφημ. Ν.Κ.Φ. (21 Οκτωβρίου 1931).

<sup>2</sup> Δεν γνωρίζουμε αν το σχέδιο του Μητροπολίτη είναι το ίδιο με το διάγγελμά του της 17<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1931. Μάλλον όμως δεν πρέπει να ήταν το ίδιο, δεδομένου πως ο Ρωσσίδης, δεν κάμνει νύξεις για μια τέτοια συγκλονιστική αλλαγή γραμμής.

<sup>3</sup> Ο.π. Βλ. επίσης εφημ. Ελευθερία (21 Οκτωβρίου 1931).

Ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς, παρά την έντονη αντίθεσή του κατά της αγγλικής παρουσίας στην Κύπρο, είχε εκφράσει προηγουμένως με πολλούς τρόπους τη σφοδρή αντίθεσή του στην άποψη για παραίτηση των Ελλήνων μελών του Νομοθετικού σώματος από το σώμα. Και είναι αυτό ένα από τα πιο συγκλονιστικά σημεία του αγώνα<sup>1</sup>. Τούτο φαίνεται από τη στάση που τήρησε στη σύσκεψη του Σαϊττά<sup>2</sup>, καθώς και από μια σειρά άρθρων του<sup>3</sup> στην εβδομαδιαία εφημερίδα «Νέα Ισότης» της Λάρνακας, που εξέδιδε<sup>4</sup> ο γαμβρός του Μητροπολίτη Δημήτριος Θεοχάρης. Γι' αυτό αποτελεί μεγάλο πρόβλημα η απότομη και συγκλονιστική αυτή αλλαγή στάσεως από τον Μητροπολίτη. Υπάρχουν, κατά τη γνώμη μου, δύο λόγοι που τον εξώθησαν σ' αυτή. Ο πρώτος είναι η πίεση που δεχόταν από πολιτικούς παράγοντες της πόλης και της επαρχίας του, όπως, π.χ. από τον Μιχαήλ Γ. Νικολαΐδη. Αναφέρεται συγκεκριμένα<sup>5</sup> πως ο ίδιος, αντιτιθέμενος με σφοδρότητα στην πολιτική που ακολουθούσε ο Κιτίου Μυλωνάς για να μην παραιτηθούν οι Έλληνες αντιπρόσωποι από το βουλευτικό τους αξίωμα, προγραμματίζεε εκδηλώσεις με στόχο την επίκριση της τακτικής Μυλωνά και τη μεθόδευση τρόπων για κορύφωση της αν-

<sup>1</sup> Βλ. Εφημ. Ν.Ι. (10 Οκτωβρίου 1931), εφημερίδα που εξέφραζε τις προσωπικές του πολιτικές θέσεις.

<sup>2</sup> Βλ. άρθρο του πολιτευτή Μ.Γ. Νικολαΐδη στην εφημ. *Ελευθερία* (17 Οκτωβρίου 1931), από το οποίο προκύπτει και πάλι η σαφής αντίδραση του Μητροπολίτη Μυλωνά για παραίτηση των μελών του νομοθετικού. Συγκεκριμένα ο Νικολαΐδης αναφέρει:

*«Αφού εγένοντο εν τω μεταξύ δηλώσεις εξ ων κατεδείχθη το αμελέτητον και επιπόλαιον της ληφθείσης εν Σαϊττά αποφάσεως, τότε διαμαρτυρομένων ημών ανεγνώσθη υπό του μητροπολίτου Κιτίου έγγραφος πρότασις προς επιψήφισιν διά της οποίας (άκουσον, άκουσον) η Εθνική Οργάνωσις δηλαδή οι βουλευταί – αυτοί παπάδες και αυτοί τατάδες – ακούσασα τας αποφάσεις των βουλευτών ενέκρινεν αυτάς και ότι συγκαίρει τους βουλευτάς διά την πολιτικήν των. Απέναντι τοιούτον πραξικοπήματος όμοιον τον οποίον δεν γνωρίζω ν' αναφέρεται ούτε εις την ιστορίαν των Ζουλού εθεώρησα πρέπον να δηλώσω ότι ήτο καθήκον μου να φύγω και να παραιτηθώ· απεχώρησα ακούων τινάς φωνάζοντας «να δηλώσετε διατί παραιτείσθε» και στραφείς είπον, «εγελοποιήσατε τον ριζοσπαστισμόν».*

<sup>3</sup> Τα άρθρα αυτά δημοσιεύτηκαν στην εφημ. Ν.Ι., από 5.9.1931-24.10.1931 (το τελευταίο άρθρο, προφανώς, δόθηκε στην εφημερίδα πριν από τη σύλληψη και την απέλαση του μητροπολίτη Κιτίου). Τα άρθρα αυτά είναι τα ακόλουθα: «Διατί πρέπει να φύγη η Αγγλία από την Κύπρο» εφημ. Ν.Ι. (5 Σεπτεμβρίου 1931, «Αυτή είναι η μοίρα των σκλάβων» (εφημ. Ν.Ι. 12 Σεπτεμβρίου 1931), «Γιατί πρέπει να φύγη η Αγγλία από την Κύπρο» (εφημ. Ν.Ι., 26 Σεπτεμβρίου 1931), «Mea Culpa», «να παραιτηθώσι ή να μη παραιτηθώσι» (εφημ. Ν.Ι. 3 Οκτωβρίου 1931 και 10 Οκτωβρίου 1931 το β' μέρος του άρθρου) και «Προσοχή! Η επίσημος δημοκοπία άρχεται» (Εφημ. Ν.Ι., 24 Οκτωβρίου 1931).

<sup>4</sup> Η εφήμ. Ν.Ι. πρωτοεμφανίστηκε στην κρισιμότερη ως τότε καμπή της αγγλοκρατίας. Συγκεκριμένα το πρώτο φύλλο της εμφανίστηκε στις 5/9/1931. Η ανάγκη που ώθησε τον μητροπολίτη Κιτίου να εκδώσει (μέσω Θεοχάρη) πολιτική εφημερίδα – γιατί σύμφωνα με τα στοιχεία μας ο Μυλωνάς κάλυπτε τα εκτυπωτικά – υπογραμμίζει πόσο σοβαρές και κρίσιμες θεωρούσε τις στιγμές εκείνες ο μητροπολίτης.

<sup>5</sup> Βλ. Α.Π.Σ. 85/1931 (Μιχαήλ Γ. Νικολαΐδης), σ. 51, όπου αναφέρεται πως ο Νικολαΐδης ήταν εκείνος που πίεσε τον Μυλωνά να παραιτηθεί από το βουλευτικό αξίωμα. Μάλιστα αναφέρεται πως ο Νικολαΐδης απείλησε τον Μυλωνά πως ο λαός θα μετέβαινε στη μητρόπολη ομαδικά για ν' αποδοκιμάσει και να αποκηρύξει τον μητροπολίτη, αν δεν παραιτείτο από το βουλευτικό αξίωμα. Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία ο Νικολαΐδης εξέδωσε φυλλάδια για τη στάση αυτή του μητροπολίτη Μυλωνά, που όμως δεν επισήμανε.

τίθεσης αυτής κατά της πολιτικής των μελών του Νομοθετικού σώματος, και ειδικότερα του Μητροπολίτη Κιτίου. Ήδη ο Μ. Γ. Νικολαΐδης είχε εξαγγείλει πρόθεσή του να μιλήσει την Κυριακή 18 Οκτωβρίου στην Εθνική Νεολαία Λάρνακας με θέμα: «Η παρούσα πολιτική της Κύπρου κατάστασις»<sup>1</sup>, και με ένα άρθρο του (που αποτελούσε «αδρή», όπως τη χαρακτηρίζει, περίληψη δημοσίων ομιλιών του) στο «Νέον Έθνος» Λάρνακας, είχε εκφράσει καθαρά την αντίθεσή του<sup>2</sup>.

Ο ίδιος ο Μ. Γ. Νικολαΐδης σε ανέκδοτο χειρόγραφο σημείωμά του με τίτλο «Οκτωβριανά του 1931» και επίτιτλο: «Χάριν Ιστορίας»<sup>3</sup> γράφει:

*«Είναι γεγονός αυταπόδεικτον ότι πέντε-έξι ημέρες προ της κυκλοφορίας του διαγγέλματος του αειμνήστου Μητροπολίτου Κιτίου Μυλωνά είχαν προκηρύξει δημοσίαν ομιλίαν εις το Σταυροδρόμι της Λάρνακας, όπου ήτο τότε και το οίκημα της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας Λάρνακας, διά την 2.30 μ.μ. ώραν της 18<sup>ης</sup> Οκτωβρίου ημέραν Κυριακήν κατά την οποία και εκκυκλοφόρησε το εν λόγω διάγγελμα... Εκ τούτου είναι φανερόν ότι η Κυριακή της κυκλοφορίας του Ιστορικού διαγγέλματος ήτο η 18<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1931. Ούτε δύναται να αντιταχθή ότι ως ημέρα ενάρξεως του κινήματος πρέπει να θεωρηθή η της πυρπολήσεως του Κυβερνείου ή διαπραξέως άλλης τινός ενεργείας.*

*Κατά την αυγήν της 18<sup>ης</sup> Οκτωβρίου, ωρισμένης, ως είπον, διά την δημοσίαν ομιλίαν μου έλαβον εις την οικίαν μου το επαναστατικόν διάγγελμα του Μητροπολίτου Κιτίου και διεμήνυσα καταλλήλως, ότι θα γίνει η ομιλία μου, όχι πλέον με το οριζόμενον εις την ειδοποίησιν θέμα επί της τηρητέας υπό των Βουλευτών στάσεως, αλλά συμφώνως προς την δημιουργηθείσαν πλέον σοβαράν νέαν κατάστασιν και υπό το πνεύμα του επαναστατικού Διαγγέλματος και ότι κατόπιν της ομιλίας μου θα εστέλλοντο εις την Μητρόπολιν μέλη της Εθνικής Νεολαίας με την σημαίαν των να συνοδεύσωσι τον Μητροπολίτην εις τον τόπον της ομιλίας – εις το ιστορικόν Σταυροδρόμι – διά να κηρύξει και από στόματος πλέον την επανάστασιν, το οποίον και έγινε. Κατόπιν της ομιλίας μου υπό το πνεύμα και το γράμμα του Διαγγέλματος προσελθόντα πα-*

<sup>1</sup> Βλ. εφημ. Ελευθερία (17 Οκτωβρίου 1931).

<sup>2</sup> Εφημ. Νέον Έθνος (Ν.Ε.) (10 Οκτωβρίου 1931).

<sup>3</sup> ΑΠ.Σ. 85/1931, σ. 37/40. Το χειρόγραφο σημείωμα του Νικολαΐδη, μαζί με το άλλο ανέκδοτο υλικό του πατέρα του, έθεσε στη διάθεσή μου ο γιος του δικηγόρος, Γ.Μ. Νικολαΐδης.



*νηγνυρικώς τον Δεσπότην εν συνοδεία μελών της Εθν. Νεολαίας και ηγουμένης της Ελ. Σημαίας προσεφώνησα καταλλήλως και παρέδωκα το βήμα, από του οποίου ο αείμνηστος ανήρ εξέπεμψε πατριωτικούς μύθρους και ηχούσιν ακόμη εις τα ώτα μου σαν να ήτο χθες οι ενθουσιώδεις λόγοι του «εκατάπινα πυρακτωμένα κάρβουνα», ετόνισε, «όταν έβλεπας συστάσεις μας εις το Νομοθετικόν, να περιφρονούνται και επείσθηκα ότι εκεί επαίζετο μια ιλαροτραγωδία εις βάρος του τόπου μας και δεν υπελείπετο πλέον ή να καταλήξωμεν όπου η δουλωμένη πατρίδα μας καλεί επιτακτικώς εις το ιερώτερον των καθηκόντων...» Εν τω μέσω ακρατήτων ενθουσιασμών και ζητωκραυγών επηκολούθησε επιβλητική με επικεφαλής τας σημαίας και τον Μητροπολίτην παρέλασις όλου του πλήθους διά των δρόμων της Π. Λάρνακας και κατελήξαμεν εις την Μητρόπολιν, όπου μετά δυσκολίας διελύθη το πλήθος.*

*Επηκολούθησαν ραγδαία όλα τα γνωστά γεγονότα, τα οποία κατέδειξαν ότι ο κυπριακός λαός, ευρεθείς ως εκ συνθήματος σύσσωμος ως εις άνθρωπος επί των επάλξεων του αγώνος, είναι πάντοτε έτοιμος εις πάσαν θυσίαν υπέρ της εθνικής του αποκαταστάσεως».*

Ύστερα από τη νέα αυτή τροπή των πραγμάτων ο Νικολαΐδης διεμήνυσε στον Μητροπολίτη Μυλωνά πως η ομιλία θα γινόταν όχι με το αρχικό θέμα που είχε εξαγγελθεί<sup>1</sup> μα σύμφωνα με τη νέα σοβαρή κατάσταση που είχε δημιουργηθεί και ανάλογα με το πνεύμα του επαναστατικού διαγγέλματος<sup>2</sup>.

Ως δεύτερος λόγος που οδήγησε τον Μητροπολίτη Κιτίου να αλλάξει πολιτική πρόπει μάλλον να θεωρηθεί η επίδραση του τότε προξένου της Ελλάδας στην Κύπρο Αλέξη Κύρου, που με τον Μυλωνά είχε στενές σχέσεις<sup>3</sup>.

**Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, το διάγγελμα του Κιτίου Νικόδημου Μυλωνά κυκλοφόρησε σε χιλιάδες αντίτυπα με το εξής περιεχόμενο:**

<sup>1</sup> Ο Νικολαΐδης στο χειρόγραφο σημείωμά του αναφέρει πως ο τίτλος της ομιλίας του ήταν «η τηρητέα υπό των βουλευτών στάσις» (ό.π.), ενώ στην εφημ. Ελευθερία (17 Οκτωβρίου 1931) ο τίτλος της ομιλίας αναγράφεται ως εξής: «Η παρούσα πολιτική της Κύπρου κατάστασις».

<sup>2</sup> Η αναφορά αυτή του Νικολαΐδη δείχνει και την ενότητα που επέρχεται στην ηγεσία του κυπριακού λαού.

<sup>3</sup> Αλέξης Δ. Κύρου, *Όνειρα*. Ειδικότερα για τις σχέσεις Μυλωνά-Κύρου βλ. σ. 90, 91, 92, 93, 97, 98, όπου και για τον ζωηρό ενθουσιασμό του Κύρου και τη μεγάλη του εκτίμηση για τον Μυλωνά, που τον χαρακτηρίζει σαν νεότερο Παπαφλέσσα.

Για τις σχέσεις Κύρου-Κιτίου Νικόδημου βλ. επίσης: Αγνή Μιχαηλίδη, *Χώρα, η παλιά Λευκωσία*, σ. 50-53

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

«Έλληνες αδελφοί,

Πενήντα και τρία χρόνια Αγγλικής κατοχής έπεισαν όλους και διεπίστωσαν περιτρώως:

α) ότι οι δούλοι λαοί δεν ελευθερούνται με τας ικεσίας και παρακλήσεις και τας εκκλήσεις προς τα αισθήματα των τυράννων,

β) ότι η απάντησις των τελευταίων είναι η περιφρόνησις προς τους ικετεύοντες ευτελείς δούλους και η αποθράσυνσίς των,

γ) ότι η μόνη σωτηρία μας από πάσης απόψεως είναι η εθνική απολύτρωσις και ότι οι ξένοι είναι εδώ διά να θεραπεύσουν τα γενικά και ειδικά συμφέροντά των με κατάντημα βέβαιον την ηθικήν και υλικήν μας εξαθλίωσιν.

Διά ταύτα, με το βλέμμα υψωμένον σταθερώς προς τον φωτεινόν αστέρα Νέας Βηθλεέμ του εθνικού Σωτηρίου, ένα δρόμον έχομεν και μόνον να βαδίσωμεν, τον δρόμον που είναι στενός και τεθλιμμένος μεν, αλλ' οδηγεί προς την Σωτηρίαν. Να υψώσωμεν υπό το φως της ημέρας την σημαίαν της Ενώσεως και μέσα στις καμίνους των συνεχών προσπαθειών συσπειρωμένοι γύρω της, ομονοούντες και λησμονούντες τας διχονοίας με πάσαν θυσίαν και με παν μέσον να επιδιώξωμεν την εθνικήν μας λύτρωσιν διά της μετά της Μητρος Ελλάδος Ενώσεώς μας.

Εν ονόματι του Θεού, προστάτου του Δικαίου, της Ηθικής και της Ελευθερίας, αγαθά υβριζόμενα από τον ξένον τύραννον, εν ονόματι της αιωνίας ιδέας της Ελληνικής Πατρίδος πειθαρχήσωμεν προς την Φωνήν-Νόμον, Φωνήν-Πρόσταγμα, που καταβαίνει από το Σινά των εθνικών νομοδοσιών.

Πειθαρχήσωμεν πιστεύοντες προς τον θρίαμβον του Δικαίου υπέρ την βίαν. Τι και αν οι ξένοι τύρανοι στηρίζονται επί κολοσσών κτηνώδους βίας και ισχύος; Προς τη βίαν ας αντιτάξωμεν το δίκαιόν μας, που θα θριαμβεύση στο τέλος, μάλιστα όταν εμπνέεται με όλην την δύναμιν της ψυχής. Προς την κτηνώδη βίαν ας αντιταχθούν τα αδάμαστα όπλα της ψυχής τα εμπνεόμενα και κραταιούμενα από την χαλυβδίνην ισχύν των αδουλώτων πίστεων, που ξεύρουν και δύνανται πάντα να νικούν, να κινούν ακόμη και τα ασάλευτα όρη των ακατορθώτων.

Πειθαρχήσωμεν προς την Φωνήν αυτήν, που είναι η Φωνή της Πατρίδος, είναι η Φωνή που αναβαίνει από τους τάφους εκείνων, όσοι επτά αιώνας σπείραν τα οστά των εις τους κόλπους της Κυπριακής γης χωρίς η πραγ-

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

*μάτωσις των πόθων και ονείρων των διά μίαν εθνικήν λύτρωσιν να γλυκάνη τας αθλίας ημέρας της πολυστενάκτου ζωής των. Πολίται ψυχικώς της Ελευθέρας Ελληνικής Πατρίδος προδίδομεν εκείνους πειθαρχούντες προς τους νόμους και προστάγματα του Ξένου Δυνάστου, προς τον οποίον και προς τους ανόμους νόμους του ουδεμίας υπακοήν χρεωστούμεν.*

*Αντιτάξωμεν λοιπόν ανυπακοήν προς τας αδίκους και αυθαιρέτους θελήσεις του, και καταβάλωμεν κάθε προσπάθεια διά να λείψη από τον τόπο μας, προς εξαγνισμόν του, το άγος και όνειδος του ανθρωπίνου πολιτισμού που λέγεται Αγγλική κατοχή και Διοικήσεις της Κύπρου.*

*Είπον ότι ο δρόμος ούτος είναι στενός και τεθλιμμένος και οδηγεί διά των θυσιών προς την σωτηρίαν της απολυτρώσεως. Τέκνα της φυλής, που έστησε δίπλα από τους θριάμβους των ηρωισμών τα ολοκαυτώματα του Μεσολογγίου και του Αρκαδίου, ας μη ανακόψωμεν τον δρόμον, όστις μόνος οδηγεί προς τας τραχείας κορυφάς της επιτυχίας της νίκης.*

*Εμπρός όλοι, και μάλιστα οι νέοι ας γίνουν η πρωτοπορία του αγώνος. Ας δείξουν ότι δεν είναι μόνον νέοι το σώμα, αλλά και την ψυχήν έχουν νεάζουσιν και ορμώσαν προς τας σκληράς επιδιώξεις και τους τραχείς αγώνας διά μίαν ελευθέραν Πατρίδα, διά μιαν ευτυχή αύριον, η οποία τους ανήκει περισσότερον ή εις ημάς.*

*Εμπρός και ο Θεός, που δεν έπλασε τους λαούς του και τα πλάσματά του να είναι δούλοι των άλλων λαών, είναι μαζί μας.*

Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ

17<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1931». <sup>1</sup>

Την ίδια ακριβώς μέρα (17 Οκτωβρίου) ο Μητροπολίτης Κιτίου υπέβαλε με επιστολή του την παραίτησή του από τη θέση βουλευτή του όγδοου εκλογικού διαμερίσματος (Λευκάρων) στον Κυβερνήτη του νησιού. Στην επιστολή του ο Μητροπολίτης τό-

<sup>1</sup> Ταραχαί εν Κύπρω, σ. 36-37, όπου δημοσιεύεται σαν εσώκλειστο έγγραφο υπ' αρ. 2. Βλ. επίσης ΚΑΚ εις εφημ. Ν.Κ.Φ. (1 Απριλίου 1947). Απόσπασμα του διαγγέλματος δημοσιεύτηκε και στην εφημ. Ελευθερία (25 Οκτωβρίου 1931) και σε άλλες κυπριακές εφημερίδες, ενώ η εφημ. Ν.Ι. (24 Οκτωβρίου 1931) δημοσίευσε περίληψη του διαγγέλματος.

Σύμφωνα με πληροφορία του Αντώνη Αντωνιάδη, που διετέλεσε γραμματέας του Νικοδήμου Μυλωνά στα 1931 και αφηγείται από αυτοψία, η προκήρυξη του Νικοδήμου προς τον κυπριακό λαό γράφτηκε ύστερα από μακρά σύσκεψη του με το Ν. Κλ. Λανίτη στη μητρόπολη Κιτίου, στις 17 Οκτωβρίου 1931. Βλ. Αντ. Αντωνιάδη «Άγνωστα έγγραφα του αιεδίου μητροπολίτου Κιτίου Μυλωνά», εφημ. Ελευθερία (31/10/1972).

νίξε πως ενώ οι Κύπριοι Έλληνες με τη χριστιανικότερη υπομονή υπέμεναν για 53 ολόκληρα χρόνια τον ζυγό της αγγλικής δουλείας, δίχως να παραλείψουν με οποιαδήποτε ευκαιρία να διαμαρτύρονται, οι ξένοι κατακτητές παρέμεναν ασυγκίνητοι και με το «ψευδοκοινοβουλευτικόν των κατασκευάσμα που λέγεται Νομοθετικόν συμβούλιον» κατέπνιγαν την έννομη αντίδραση και αντιπολίτευση της ελληνικής πλειοψηφίας των 5/6 των Ελλήνων κατοίκων του νησιού με νόθο πλειοψηφία που την καθιέρωσαν τα κατ' όνομα μόνο συνταγματικά βασιλικά διατάγματα.<sup>1</sup>

## ii) Συνέπειες του Διαγγέλματος Η στάση των βουλευτών και της ΕΡΕΚ

Ύστερα από το ανέλπιστο<sup>2</sup> αυτό διάγγελμα, συγκεντρώθηκαν την ίδια μέρα (Κυριακή, 18 Οκτωβρίου 1931) στις 2 μ.μ. στην Αρχιεπισκοπή οι άλλοι βουλευτές, εκτός από τον Αραδιπιώτη, και συζήτησαν την κατάσταση που δημιουργήθηκε με την παραίτηση και τη διακήρυξη του Μητροπολίτη Κιτίου, χωρίς όμως να καταλήξουν σε συγκεκριμένη απόφαση.

Τη Δευτέρα, 19 Οκτωβρίου του 1931, συγκροτήθηκαν άλλες δυο συνεδρίες των βουλευτών, κατά τις οποίες όμως, αντί να διαπιστωθεί οποιαδήποτε μεταξύ τους ομοφωνία, σημειώθηκε νέο ρήγμα στις γραμμές τους.

Συγκεκριμένα, τρεις βουλευτές, οι Ν. Κλ. Λανίτης, Φ. Κυριακίδης και Γ. Αραδιπιώτης, δήλωσαν πως είχαν και αυτοί με τη σειρά τους παραιτηθεί από το βουλευτικό αξίωμα. Οι άλλοι οκτώ ύστερα από συζήτηση κατέληξαν στην απόφαση να μην παραιτηθούν, πιστεύοντας ότι η παραίτησή τους δεν θα είχε ουσιαστικό νόημα, γιατί ο λαός θα τη θεωρούσε απόρροια της παραίτησεως του Μητροπολίτη Κιτίου και θα πίστευε πως είχαν παρασυρθεί από εκείνον. Για τον καθορισμό της πάρα πέρα πολιτικής πορείας αποφάσισαν πως θα έπρεπε πρώτα να συμπληρωθούν οι τέσσερις θέσεις που είχαν κενωθεί<sup>3</sup>.

Έτσι οι οκτώ βουλευτές που δεν παραιτήθηκαν, εξέδωσαν και κυκλοφόρησαν στις 20 Οκτωβρίου ανακοινωθέν, με το οποίο εξηγούσαν τη θέση τους. Το «ανακοινωθέν του Βουλευτικού σώματος» περιλαμβάνεται σαν εσώκλειστο το έγγραφο του Storrs υπ' αρ. 3 προς τον Υπουργό Αποικιών (Βλ. Ταραχάι εν Κύπρω, σ. 37-38) και είναι το ακόλουθο:

<sup>1</sup> Εφημ. Ν.Ι. (24 Οκτωβρίου 1931). Αντίγραφο της επιστολής του αυτής ο μητροπολίτης Κιτίου απέστειλε την ίδια μέρα και προς Αγγλους επισήμους και πολιτικούς παράγοντες.

<sup>2</sup> Χαρακτηρίζουμε το έγγραφο του μητροπολίτη Νικόδημου ανέλπιστο γιατί, όπως προαναφέραμε, η στάση του μητροπολίτη ήταν σαφώς εναντίον της παραίτησης των μελών του νομοθετικού σώματος από τις θέσεις τους.

<sup>3</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (21 Οκτωβρίου 1931).

«Ἐκπληκτον το σώμα των Ελλήνων βουλευτῶν εκ της μονομερούς και κρυφίας παραιτήσεως του αγίου Κιτίου, συνελθόν κατά το απόγευμα της παρελθούσης Δευτέρας, εν τῷ Μεγάλῳ Συνοδικῷ της Αρχιεπισκοπῆς ἀπεφάσισεν ὅπως ἐπὶ του παρόντος μη χαρακτηρίσῃ δεόντως την παράδοξον στάσιν του αγίου Κιτίου, παλινωδήσαντος κρυφίως την τελευταίαν στιγμὴν, τορπιλλίσαντος την ἐνότητα του σώματος των Ελλήνων βουλευτῶν και μηδενίσαντος διὰ της μονομερούς του πράξεως και του τρόπου καθ' ὃν την ἐπετέλεσε, την σημασίαν και βαρύτητα μιας ομαδικῆς παραιτήσεως με πρόγραμμα Παγκύπριον και καθωρισμένον, και δι' ἐγγράφου πολὺ ριζοσπαστικώτερον και επαναστατικώτερον ἀπὸ το ἰδικόν του, φέροντος τας υπογραφάς οὐχὶ μόνον ολοκλήρου του βουλευτικῡ σώματος, ἀλλὰ και αὐτοῦ του Ἐθνάρχου.

Ἀπεφάσισεν ἐπίσης ὅπως προ των δολίων ενεργειῶν, κύκλων καταχθονίων, οἵτινες παρέσυραν ατυχῶς και τινας Κυπρίους καλῆς πίστεως ὅπως παραμείνῃ ἐπὶ των μαρτυρικῶν και ασφυκτικῶν του ἐπάλξεων, ἐπὶ των οποίων το ἔταξεν ο λαός, παρεμποδίζον ἀν μη τι ἄλλο, την ἐπανάληψιν της τραγικῆς ιστορίας της επταδικῆς περιόδου, ἥτις ἐκηλίδωσε την ιστορίαν της Νήσου μας και παρέδωσε διὰ των ἰδίων χειρῶν μας ἀλυσιδέτους τας ἐλευθερίας του λαοῦ.

Ἀπεφάσισεν ἐπίσης μεταξύ ἄλλων να παραμείνῃ ἐπὶ των μαρτυρικῶν του ἐπάλξεων, ἀφ' ἐνός μεν λόγῳ ἐλλείψεως ομαδικοῦ, συντονισμένου και υπευθύνου αγῶνος, οὐδόλως δηλωθέντος εκ μέρους των παραιτηθέντων (πλην του κ. Φειδία Ι. Κυριακίδου) ὅτι επανεκλεγόμενων δεν θα προσέλθωσιν εις την Βουλὴν, ἢ ὅτι θα επαναπαραιτηθῶν, ἀφ' ἐτέρου δε διότι ἔχει χαράξει τελευταίως ἰδίαν ριζοσπαστικὴν επαναστατικὴν πολιτικὴν, με κυρίαν κατεύθυνσιν την Ἐνωσιν, την οποίαν θα ἐπιδιώξῃ, συμπληρουμένης συντόμως της Βουλῆς, δι' ὅλων των δυνάμεων και θυσιῶν.

Το Βουλευτικόν Σώμα.

ΣΤ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗΣ, Βουλευτῆς Λευκωσίας.

Θ. ΘΕΟΔΟΤΟΥ, Βουλευτῆς Ορεινῆς.

Γ. ΧΑΤΖΗΠΑΥΛΟΥ, Βουλευτῆς Μόρφου – Λεύκας

Μ. ΣΙΑΚΑΛΛΗΣ, Βουλευτῆς Ἀμμοχώστου.

Δ. ΣΕΒΕΡΗΣ, Βουλευτῆς Κυρηνείας

Κ.Π.ΡΩΣΣΙΔΗΣ, Βουλευτῆς Μεσσαορίας-Καρπασίας

ΧΡ. ΓΑΛΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλευτῆς Πάφου

ΧΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Βουλευτῆς Χρυσοχούς-Κελεκεδάρων»

Στο σημείο αυτό θα πρέπει οπωσδήποτε να υπογραμμιστούν δύο αρνητικά σημεία που σημαδεύουν το διάγγελμα του Μητροπολίτη Μυλωνά. Το πρώτο σημείο που θα πρέπει να αναφερθεί είναι η τεράστια αντινομία και παλινωδία που επικράτησε ανάμεσα στις μέχρι τότε διακηρυγμένες θέσεις του Μητροπολίτη – που υπογράμμιζε με έμφαση την ανάγκη για διατήρηση των βουλευτικών θέσεων των ελληνικών μελών του Νομοθετικού σώματος – και στην πολιτική του πράξη με το διάγγελμά του της 17<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1931. Στην περίπτωση αυτή ασφαλώς υπάρχουν (και επισημαίνονται για πρώτη φορά) ορισμένα ελαφρυντικά: η λαϊκή πίεση, που εκφράζεται με τη στάση του Μ. Γ. Νικολαΐδη, για την οποία αναφερθήκαμε ήδη. Όφειλε όμως, κατά την άποψή μας, ο Μητροπολίτης Κιτίου – αν πραγματικά πίστευε πως η εμμονή στη διατήρηση των βουλευτικών αξιωμάτων των ελληνικών μελών του Νομοθετικού σώματος ήταν σωστή – να εμμένει στην απόφασή του αυτή και να μην ενδώσει. Γιατί, ασφαλώς, από τις ενδοτικές αυτές ενέργειες (από μέρους της πολιτικής ηγεσίας του Κυπριακού λαού) στις επιταγές του πλήθους πλήγηκε σοβαρά κι ανεπανόρθωτα η κυπριακή υπόθεση, τόσο στην περίοδο του κινήματος του 1931, όσο και στη μετέπειτα εξελικτική πορεία της.

Εξάλλου, θα πρέπει ως δεύτερο αρνητικό σημείο, σε σχέση με το διάγγελμα, να υπογραμμιστεί η έλλειψη συντονισμού σε σχέση με τους άλλους συναδέλφους του στο Νομοθετικό, που χαρακτήρισε την πολιτική εκείνη απόφαση του Μητροπολίτη. Πολύ ορθότερο θα ήταν αν οποιαδήποτε απόφαση λαμβανόταν ομαδικά και συντονισμένα. Το γεγονός, άλλωστε, αυτό – της έλλειψης δηλαδή ομαδικού, συντονισμένου κι υπεύθυνου αγώνα – υπογράμμισαν και οι βουλευτές, που δεν είχαν παρατηθεί με τη σχετική διακήρυξή τους.

Βέβαια – όπως προκύπτει από την ιστορική επισκόπηση – ο λαός επέβαλε τότες στην πολιτική ηγεσία του την ακολουθητέα γραμμή: της παραιτήσης, δηλαδή, από το βουλευτικό αξίωμα και της δυναμικής αντιπαράθεσης με την αποικιοκρατία. Δεν αποκλείεται όμως, αν ψυχραιμότερα και ομαδικότερα σταθμιζόταν η κατάσταση, να αποφεύγονταν οι παραιτήσεις και να αποτρέπονταν τα γεγονότα με τις οδυνηρές επιπτώσεις τους.

Οπωσδήποτε τα πράγματα, από τις 18 Οκτωβρίου ήδη, εξελίσσονταν ραγδαία ώστε να αποκρουστεί κάθε σκέψη για πάρα πέρα παραμονή



των βουλευτών στις θέσεις τους. Επίκεντρο των πολιτικών εξελίξεων έγινε ο Μητροπολίτης Κιτίου, που αποτέλεσε τον ουσιαστικό ρυθμιστή της κατάστασης<sup>1</sup>.

Παράλληλα κινήθηκε δραστήρια και η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Κύπρου (ΕΡΕΚ), που στις 18 Οκτωβρίου εξέδωσε με τη σειρά της επαναστατική προκήρυξη προς τον κυπριακό λαό<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Ταρχαί εν Κύπρω, σ. 9: «Από της 18<sup>ης</sup> Οκτωβρίου η κατάσταση συνεκεντρώθη περί τον Επίσκοπον Κιτίου. Η υπέρ λήψεως παρανόμων μέτρων συνηγορία του εχαιρετίσθη μεθ' ικανοποίησεως υπό των στοιχείων των άκρων».

Είνα όμως σκόπιμα παραπλανητική και στο σημείο αυτό η έκθεση Storrs. Για τον απλούστατο λόγο πως την παραίτηση του Μητροπολίτη Κιτίου δεν ήταν μόνο τα «ακραιά», κατά τον Storrs, στοιχεία που τη χαιρέτησαν. Αντίθετα ήταν το σύνολο του κυπριακού λαού, η αντίδραση του οποίου στην εμμονή των υπόλοιπων οχτώ Ελλήνων βουλευτών, να παραμείνουν στις θέσεις τους, τους ανάγκασε σε λίγες ώρες να ευθυγραμμιστούν απόλυτα με τη γραμμή του μητροπολίτη, εξάλλου απλή αναφορά στην ειδησεογραφία και στα σχόλια του τύπου πείθει πέρα από κάθε αμφιβολία για την πλατιά λαϊκή απήχηση – ουσιαστικά καθολική – που είχε το διάγγελμα του. Για παράδειγμα βλ. εφημ. Ελευθερία (21 Οκτωβρίου 1931), που σε κύριο άρθρο της, ανάμεσα σε άλλα τονίζει: «Η κήρυξις της ενώσεως υπό του Πανερωτάτου Μητροπολίτου Κιτίου κ. Νικοδήμου και η παραίτησις αυτού από του Νομοθετικού Συμβουλίου του τόπου, εις το οποίον εστραγγαλιζέτο, οσάκις δεν παρεπείετο, η θέλησις του κυπριακού λαού, θέτει ευθύς αμέσως το κυπριακόν ζήτημα εις την μόνην προσήκουσαν εις αυτό θέσιν...»

Βλ. επίσης εφημ. Ελευθερία (21 Οκτωβρίου 1931), Εφημ. Ν.Κ.Φ. (21 Οκτωβρίου 1931), Ν.Ι. (24 Οκτωβρίου 1931) και άλλες εφημερίδες της ίδιας περιόδου – συγχαρητήρια τηλεγραφήματα και μηνύματα που εστάλησαν στον μητροπολίτη Κιτίου από όλη την Κύπρο, την Αίγυπτο και από αλλού. Τέλος στην αλεξανδρινή εφημ. Ταχυδρόμος – Ομόνοια (19 Οκτωβρίου 1931) δημοσιεύτηκε κάτω από εξάστηλη περιγραφή για τα γεγονότα στην Κύπρο, ενθουσιώδες άρθρο με τον τίτλο «Ζήτω η ένωσις».

<sup>2</sup> ΑΠ.Σ. 4/1931 (ΕΡΕΚ). Η ΕΡΕΚ ιδρύθη, από νέα πολιτικά στοιχεία, στις αρχές του 1930. Ο Σ. Κλυτίδης χρονολογεί την ίδρυσή της από τον Απρίλη του 1931, γεγονός όμως που δε συμφωνεί με άλλα στοιχεία που παραθέτουμε. Ίσως γιατί ο Κλυτίδης ορατίστηκε προς το τέλος. Βλ. επίσης Α.Π.Σ. 3/1931, ανέκδοτο χειρόγραφο του Ξενοφώντα Κουμπαρίδη: «Αποτέλεσμα της θελήσεως αυτής και της επικρατούσης καταστάσεως ήτο η σύμπηξις της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως Κύπρου, οργανώσεως, η οποία περιλάμβανε στοιχεία δυναμικά και αγνά από όλην την Κύπρο και τα οποία ήσαν κατά το πλείστον νέα εις την πολιτική ζωήν του τόπου. Την 18<sup>ην</sup> Οκτωβρίου 1931, η Ριζοσπαστική Ένωση εξέδωκεν εγκύκλιον διά της οποίας ο κυπριακός λαός εκαλείτο εις αποφασιστικόν και αδιάλειπτον διά την ένωσιν αγώνα...»

Η ίδρυση της ΕΡΕΚ κατά το Σάββα Λοϊζίδη τοποθετείται την άνοιξη του 1930 (Βλ. Σάββας Λοϊζίδης, «Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις Κύπρου και εξέγερσις του 1931», στην έκδοση του ΕΠΟΚ, Η εξέγερση, σ. 30-38 και ιδιαίτερα σ. 30-31).

Για την ΕΡΕΚ βλ. επίσης: Hill, History, τ. 4, 1952, σ. 547, όπου μνημονεύεται ως National Radicalist Union. Δώρος Αλαστός, Cyprus History, 1955, Zeno publishers, London, σ. 354. Νίκος Κρανιδιώτης Η Κύπρος εις τον αγώνα της ελευθερίας, Αθήνα, 1958, σ. 48. Σάββας Λοϊζίδης, «Μνημόσυνο στον Κύπριο εθναπόστολον Γεώργιον Καραγιάννην», Πν. Κ, 5 (1964), 49, 24. Κύπρος Χρυσάνθη, «Η Κυπριακή εξέγερση του 1931 και η ΕΡΕΚ», Πν. Κ.4 (1963), 38, 47-48, του ίδιου: «Ο εθνομάρτυρας Γεώργιος Καραγιάννης και η εξέγερση του 1931 (πολυγραφημένη ομιλία, που κυκλοφόρησε μεταξύ των Κυπρίων ελευθεροεκτόνων).

**Η προκήρυξη που εξέδωσε η ΕΡΕΚ** σε φυλλάδιο, με τίτλο «Προγραμματικά αρχαί της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως Κύπρου», βρήκε επίσης σχετικά μεγάλη ανταπόκριση στις τάξεις του κυπριακού λαού<sup>1</sup>. Το κείμενο της ΕΡΕΚ – για το οποίο αξίζει να σημειωθεί πως καμιά αναφορά δεν κάμνει ο Storrs στις εκθέσεις του – είναι το ακόλουθο:

*«Τα μέλη της Ε.Ρ.Ε.Κ. Έλληνες κάτοικοι της νήσου Κύπρου, συναισθανόμενοι βαθέως τας απέναντι εαυτών ως ανθρώπων αφ' ενός και της μεγάλης ελληνικής πατρίδος και του αθανάτου ελληνικού πολιτισμού αφ' ετέρου υποχρεώσεις των:*

- 1. Τάσσουν ως σκοπόν των την μετά φανατισμού επιδίωξιν της μετά του ελληνικού πολιτειακού συνόλου ενώσεως της Κύπρου.*
- 2. Πιστεύουν ακραδάντως ότι η προσάρτησις της Κύπρου εις το ελεύθερον ελληνικόν πολιτειακόν σύνολον όχι μόνον ικανοποιεί αναφαίρετον ανθρωπίνον δικαίωμα, αλλ' είνε και το μόνον μέσον προς δημιουργίαν όρων πραγματικής πνευματικής και υλικής προόδου των κατοίκων της νήσου.*
- 3. Διακηρύσσουν αφόβως ενώπιον Θεού και ανθρώπων ότι ο ηθικός των κόσμος ως ανθρώπων και ως Ελλήνων δεν συμβιβάζεται κατ' ουδένα τρόπον προς οιανδήποτε κατάστασιν δουλείας ή εξαρτήσεως όσον χαλαρά και αν ήθελε ποτε καταστή αυτή.*
- 4. Αντικρούουν απολύτως, εις ένδειξιν αγανακτήσεως επί τη δουλεία της νήσου των και εις εκδήλωσιν της αδιαλλάκτου των τάσεως προς ελευθερίαν, κάθε συνεργασίαν μετά της ξένης κυβερνήσεως εν τη νομοθετική, τη εκτελεστική και τη διοικητική εξουσία και υπό το παρόν και υφ' οιονδήποτε εις το μέλλον τυχόν δοθησόμενον εις την Κύπρον πολίτευμα.*
- 5. Θα θεωρούν ως εχθρόν της πατρίδος πάντα εκ των Ελλήνων κατοίκων της νήσου του οποίου η συμπεριφορά αντίκειται ή οπωσδήποτε χαλαρώνει τον εθνικόν αγώνα, όστις έχει ένα σκοπόν, την ένωσιν και μόνον την ένωσιν.*
- 6. Θα εργάζωνται αόκνως διά την υγιά και εθνικήν διαπαιδαγώγησιν του λαού, θα προσπαθούν, όπως καταστήσουν όσον το δυνατόν στενωτέρους τους δεσμούς μετά της ελευθέρας πατρίδος, θα υποστηρίζουν μετά φανατισμού παν το ελληνικόν και θ' αποφεύγουν να πράττουν ο,τιδήποτε απάδει προς την ελληνικήν αξιοπρέπειαν.*

<sup>1</sup> Σάββας Λοϊζιδης, *Ατυχη Κύπρος*, Αθήνα, 1980, σ. 31.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

7. Θα υποστηρίξουν όσον τοις είναι δυνατόν τα προϊόντα της κυπριακής γης, βιομηχανίας και χειροτεχνίας.

8. Θα συνδέονται στενώς προς άλλα εν τη εθνική των δράσει και θα χορηγούν προς άλλα πάσαν την δυνατήν ηθικήν και κοινωνικήν ενίσχυσιν.

9. Θα τηρούν αυστηρώς τα αρχάς της Ε.Ρ.Ε.Κ., θα εμπνέονται μόνον υπό τούτων, αποβλέποντα εν τη διεξαγωγή του εθνικού αγώνος αποκλειστικώς εις την ιδέαν και ουδόλως εις πρόσωπα.

10. Θα εργάζονται επιμόνως προς εξάπλωσιν της Ε.Ρ.Ε.Κ. και θ' ακολουθούν πιστώς το πρόγραμμα και τας αποφάσεις αυτής.

Έλληνες Κύπριοι,

Όσοι ασπάξεσθε τας ανωτέρω αρχάς της Ε.Ρ.Ε.Κ. και ποθείτε ταχείαν και ασφαλή εκπλήρωσιν του εκτιθεμένου σκοπού της προσέλθετε εις τους κόλπους της.

Επίσημον όργανον τακτικής μετά του λαού επικοινωνίας η Ε.Ρ.Ε.Κ. θα έχη την εφημερίδα «ΑΔΙΑΛΛΑΚΤΟΣ», ήτις θ' αρχίση εκδιδόμενη από του προσεχούς Σαββάτου ήτοι 24 Οκτωβρίου.

Εν Λευκωσία τη 18<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1931

Ανδρέας Χ. Γαβριηλίδης, δικηγόρος από τα Βαρώσια, Αντώνης Χ' Οικονόμου, δημοσιογράφος από τη Λάρινα, Αντώνης Η. Γεωργιάδης, ιατρός από τη Γιαλούσα, Αργυρός Δρουσιώτης, γυμνασιάρχης από τη Λεμεσό, Γεώργιος Φασουλιώτης, δημοσιογράφος από τη Λεμεσό, Εναγόρας Γ. Παπανικολάου, δικηγόρος από τη Λευκωσία, Θεόκλητος Σοφοκλέους, γυμνασιάρχης από την Κερήνεια, Θεοφάνης Τσαγγαρίδης, έμπορος από τη Λευκωσία, Ιωάννης Πηγάσιον, ιατρός από τη Λευκωσία, Κ. Ζαχαριάδης, παιδονόμος από τη Λευκωσία, Κώστας Πικής, έμπορος από τη Λευκωσία, Λεύκιος Ευγεν. Ζήνων, δικηγόρος από τη Λεμεσό, Ξενοφών Κονμπαρίδης, καθηγητής από την Ευρύχον, Πέτρος Αδαμίδης, έμπορος από τα Βαρώσια, Πίπης Κωνσταντινίδης, οδοντίατρος από τη Λευκωσία, Πολύκαρπος Σ. Ιωαννίδης, γραμματεύς από την Κερύνεια, Σάββας Λοϊζίδης, δικηγόρος από την Κερήνεια, Στέλιος Κλυτίδης, δικηγόρος από τη Λευκωσία, Χρίστος Τραχωνίτης, παντοπώλης από τη Λευκωσία, Φώτης Γεωργιάδης, δικηγόρος από την Πάφο, Αλέξανδρος Γρηγορίου, έμπορος από τα Βαρώσια<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Α.Π.Σ. 4/1931, σ. 76

Την ίδια μέρα (18 Οκτωβρίου 1931) ο Μητροπολίτης Κιτίου εκφώνησε στη Λάρνακα επαναστατική ομιλία κατά την οποία χρησιμοποίησε και φράσεις σαν τις πιο κάτω: «Προς όφελος της χώρας ταύτης δεν οφείλομεν να υπακούωμεν εις τους νόμους των. Μη φοβήσθε διότι η Αγγλία έχει στόλον. Οφείλομεν πάντες να προσπαθήσωμεν διά την ένωσιν και εν ανάγκη να χύσωμεν το αίμα μας»<sup>1</sup>.

Ύστερα από διαβουλεύσεις τις οποίες έκαμαν οι αγγλικές αρχές για τη στάση την οποία έπρεπε να τηρήσουν απέναντι στο Μητροπολίτη Κιτίου, αποφάσισαν να μην προχωρήσουν στη σύλληψή του<sup>2</sup>. Ο Storrs μάλιστα, βέβαιος πως η κατάσταση δεν θα εκτραχυνόταν περισσότερο, πήρε την απόφαση να αναχωρήσει από το νησί – για λόγους ιδιωτικούς, όπως ανακοίνωσε – με προορισμό την Αγγλία<sup>3</sup>.

## Ε) ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ

### ι) Το συλλαλητήριο στη Λευκωσία

Στις 20 Οκτωβρίου 1931 ο Μητροπολίτης Κιτίου πήγε στη Λεμεσό<sup>4</sup> και, σε συλλαλητήριο κατοίκων της πόλης και των περιχώρων της, μίλησε με παλμό έντονο, του οποίου ο αντίκτυπος στην ψυχολογική διεργασία του λαού ήταν αποφασιστικής σημασίας. Ο τρόπος μάλιστα με τον οποίο παρουσιάστηκαν τα γεγονότα στη Λεμεσό από τον βουλευτή Ν. Κλ. Λανίτη – που είχε ήδη παραιτηθεί μετά το διάγγελμα του Κιτίου – φαίνεται ότι συντέλεσε κατά τρόπο πιο αποφασιστικό στην επιδείνωση της ήδη οξυμμένης καταστάσεως των πνευμάτων. Ο Λανίτης απέστειλε τηλεγράφημα στη Λευκωσία προς τον Αχιλλέα Αμιλιανίδη, γραμματέα της Πολιτικής Οργανώσεως, που είχε πριν λίγες μέρες παραιτηθεί, αλλά και ανταποκριτή της αθηναϊκής εφημερίδας

<sup>1</sup> Ταραχαί εν Κύπρω, σ. 9. Βλ. επίσης εφημ. Ελευθερία (21 Οκτ. 1931), που αναφέρεται πως ο μητροπολίτης Κιτίου τόνισε πως μπήκε στο νομοθετικό με όλη την αγαθή διάθεση για να εργασθεί για τη δούλη πατρίδα, μολονότι είχε την υποψία πως δεν θα γινόταν τίποτε, όπως τα γεγονότα που ακολούθησαν δικαίωσαν τους φόβους του. Στο νομοθετικό, πρόσθεσε, όπως είναι συγκροτημένο, τίποτε το καλό δεν μπορεί να γίνει για τον τόπο, γι' αυτό και χρειάζονται προσπάθειες προς άλλες κατευθύνσεις, προκειμένου να διασφαλιστεί η λαϊκή ευημερία.

<sup>2</sup> Η αγγλική Κυβέρνηση του νησιού είχε προφανώς την αντίληψη πως σύλληψη, μαρτύριο και διαδηλώσεις κατά την εκδίκασή του ή για την απελευθέρωσή του από τη φυλακή ήταν στόχοι τους οποίους επεδίωκε ο μητροπολίτης Κιτίου για να εκθέσει περισσότερο την αγγλική πλευρά.

<sup>3</sup> Εφημ. Ν.Κ.Φ. (21 Οκτ. 1931). Η εφημερίδα τόνιζε πως «κατ' ιδιαιτέρας πληροφορίας εξ εγκυροτάτης πηγής η αναχώρησις του Κυβερνήτου οφείλεται εις σοβαράν ασθένειαν μιας των θυγατέρων της Λαίδης Στορρς, της Miss Clows».

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, London 1932, σ. 8.

«Ελεύθερο Βήμα»<sup>1</sup>. Πρόθεσή του ήταν να μεταβιβαστεί απλά το τηλεγράφημά του στο «Ελεύθερο Βήμα», στην Αθήνα. Όμως ο Αιμιλιανίδης έσπευσε και τοιχοκόλλησε το τηλεγράφημα Λανίτη<sup>2</sup> στην «Εμπορική Λέσχη» Λευκωσίας<sup>3</sup>.

Μετά την τοιχοκόλληση του τηλεγραφήματος<sup>4</sup> στην Εμπορική Λέσχη, έγιναν πολλά αντίγραφα<sup>5</sup> του περιεχομένου του, που τοιχοκολλήθηκαν στις Λέσχες της πρωτεύουσας<sup>6</sup>. Παραστατικότητα όμως για την έκρηξη της λαϊκής ψυχής μετά την τοιχοκόλληση του τηλεγραφήματος Λανίτη εκφράζεται ο βοηθός διοικητής Λευκωσίας προς τον αποικιακό γραμματέα σε σχετικό προς αυτόν έγγραφό του<sup>7</sup>. Τονίζει συγκεκριμένα ο βοηθός διοικητής τα ακόλουθα:

«Την 4.30 μ.μ. της ίδιας μέρας έγινε γνωστό στη βρετανική διοίκηση πως τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού σώματος, οι Θεοδότου, Σταυρινάκης, Χατζηπαύλου και Σεβέρης είχαν αποφασίσει να παραιτηθούν.

<sup>1</sup> Βλ. ΚΑΚ εις εφημ. Ν.Κ.Φ. (7 Απριλίου 1947). Ο Κωνσταντινίδης βεβαιώνει ότι η πρόθεση του Λανίτη ήταν αυτή που αναφέραμε, ύστερα από προσωπική επαφή και συνάντηση που είχε με τον ίδιο τον Ν. Κλ. Λανίτη, που τον επισκέφθηκε στα γραφεία της εφημ. Ν.Κ.Φ. το Σάββατο 5 Απριλίου 1947. Για το τηλεγράφημα βλ. επίσης: Disturbances in Cyprus, σ. 9 και S.A. 1312/1931, σ.41. Ο ίδιος ο Storrs παραδέχεται ότι τα αποτελέσματα του τηλεγραφήματος εκείνου ήταν μοιραία. Βλ. Storrs, Orientations, σ. 595, όπου ομολογεί: “The effects of the telegram were instantaneous”.

Η ίδια φράση του Storrs περιέχεται και στην έκθεσή του στον υπουργό αποικιών της Μ. Βρετανίας. Βλ. Disturbances in Cyprus, σ. 7.

<sup>2</sup> Το τηλεγράφημα ανέφερε κατά λέξη τα εξής: «Πρωτοφανές, υπερμέγεθες συλλαλητήριο της πόλεως Λεμεσού και των περιχώρων. Ο Μητροπολίτης Κιτίου ωμίλησε προς το κατακλύσαν το στάδιον την ηγεσίαν του Μητροπολίτου Κιτίου, του Δημάρχου και ημών ακολουθουμένων υπό χιλιάδων κόσμου εκ της πόλεως και των χωρίων, μαθητών και εθελοντών. Το πλήθος συνηθροίσθη κάτωθεν της λέσχης, όπου ωμίλησαν ο Μητροπολίτης Κιτίου, Λανίτης και Ρωσσίδης (Ζήνων). Ουδέποτε προηγουμένως υπήρξε περισσότερο πανηγυρική έγκρισις υπό της πόλεως και επαρχίας». Το Στάδιον για το οποίον γίνεται μνεία είναι ο Γυμναστικός Σύλλογος «Ολύμπια» γνωστότερος σαν Γ.Σ.Ο. Εσφαλμένα ο Λανίτης τηλεγράφησε ότι τον μητροπολίτη προσφώνησε ο δήμαρχος γιατί στην πραγματικότητα τον μητροπολίτη προσφώνησε ο αντιδήμαρχος Λεμεσού Σωκράτης Τορναρίτης. Ο Κ.Α.Κ., ό.π., τονίζει πως το σφάλμα του Λανίτη οφειλόταν στη βιασύνη του. Προσωπικά πιστεύω πως ο Λανίτης σκόπια παρουσίασε τον δήμαρχο αντί του αντιδήμαρχου, για να προσδώσει περισσότερη αίγλη στην ατμόσφαιρα.

<sup>3</sup> Η «Εμπορική Λέσχη», βρισκόταν στο άκρο της οδού Λήδρας Λευκωσίας, εκεί που η οδός γειτνιάζει με την «Πράσινη γραμμή» και ανήκε στην ακίνητη περιουσία της εκκλησίας Φανερωμένης Λευκωσίας. Τώρα, εδώ και αρκετά χρόνια, η λέσχη έχει κατεδαφιστεί και στη θέση της έχει ανεγερθεί μεγάλο κτιριακό συγκρότημα, που ανήκει και πάλι στην εκκλησιαστική επιτροπή Φανερωμένης Λευκωσίας.

<sup>4</sup> Το κείμενο του τηλεγραφήματος δημοσιεύεται και στην έκδοση Disturbances in Cyprus, σ. 8. Βλ. επίσης Ταρχαί εν Κύπρω, σ. 10. Το κείμενο του τηλεγραφήματος, που περιέχεται στην έκθεση Storrs απεστάλη από τον διοικητή της Αστυνομίας Λεμεσού στον Storrs στις 21/10/31, ώρα 3.30π.μ. (S.A. 1306/1931, σ. 1).

<sup>5</sup> Τα αντίγραφα ήταν χειρόγραφα, όπως προκύπτει από έκθεση του βοηθού διοικητή Λευκωσίας

<sup>6</sup> Βλ. Disturbances in Cyprus, σ. 9.

<sup>7</sup> S.A. Disturbances in Cyprus, σ. 9

Μια ώρα αργότερα έγινε γνωστό στη Λευκωσία πως όλα τα μέλη του Νομοθετικού συμβουλίου αποφάσισαν επίσης να παραιτηθούν<sup>1</sup>.

Η ρήξη μεταξύ Κυβερνήσεως και βουλευτών φαινόταν στη συνείδηση του λαού σαν αναπόφευκτη και αναγκαία. Τα καταστήματα και τα εργαστήρια έκλειναν κι ο κόσμος άρχισε να κατευθύνεται – ενώ οι καμπάνες της Φανερωμένης κτυπούσαν αδιάκοπα – στην Εμπορική Λέσχη της Λευκωσίας<sup>2</sup>. Από όλους τους δρόμους και τις παρόδους, που οδηγούσαν στην Εμπορική Λέσχη, πλήθη λαού άρχισαν να συγκεντρώνονται με υπόδειξη νεαρών, βασικά, μελών της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως Κύπρου (ΕΡΕΚ), από τις 2.30 μ.μ. περίπου<sup>3</sup>. Η ατμόσφαιρα που επικρατούσε ήταν χαρακτηριστική του πνεύματος της ομοθυμίας, της συναδέλφωσης και της ομοψυχίας, που οδηγούσε τα πλήθη σαν σε εθνική μυσταγωγία<sup>4</sup>. Η διαπίστωση ανατρέπει την άποψη που εξέφρασε ο Storrs ότι τα γεγονότα της 21<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1931 ήταν απόρροια της διαθέσεως των νέων να υπερφαλαγγίσουν το πολιτικό κατεστημένο του τόπου<sup>5</sup>.

Τα στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των συγκεντρωθέντων στη Φανερωμένη διαφέρουν ανάμεσα στην επίσημη πλευρά και στην Ελληνοκυπριακή πλευρά. Συγκεκριμένα, ο βοηθός διοικητής Λευκωσίας ανεβάζει τον αριθμό αυτών που συγκεντρώθηκαν στην Εμπορική Λέσχη λίγο μετά την έναρξη των κωδωνοκρουσιών σε 3.000<sup>6</sup>, αριθμό που επαναλαμβάνει αργότερα στην έκθεσή του προς τον Υπουργό Αποικιών ο Storrs. Αντίθετα οι αφηγήσεις, που διατηρούμε στο προσωπικό μας αρχείο, μιλούν για ένα αριθμό μεταξύ 5-8 χιλιάδων. Σε ανάλογο περίπου αριθμό ανεβάζει τους συγκεντρωθέντες και ο Κ.Α. Κωνσταντινίδης, που υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Ο.π.

<sup>2</sup> S.A. 1312/1931, σ. 42. Βλ. επίσης Disturbances in Cyprus, σ. 9 και ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (17 Απριλίου 1947).

<sup>3</sup> ΚΑΚ, ό.π. Ειδικότερα για τον ρόλο των νεαρών της ΕΡΕΚ για το «προσκλητήριο» στη Φανερωμένη βλέπε S.A., ό.π., και Disturbances in Cyprus και *Ταραχαί εν Κύπρω*, ό.π.

<sup>4</sup> ΚΑΚ, ό.π.

<sup>5</sup> Storrs, Orientations, σ. 595, όπου μεταξύ άλλων τονίζει: «οι νεότεροι έβλεπαν τώρα την ευκαιρία να υποβαθμίσουν και ενδεχόμενα να υποκαταστήσουν τους ηγέτες. Βάλθηκαν να κλιμακώσουν την κρίση και να την εκμεταλλευθούν».

<sup>6</sup> S.A. 1312/1931, σ. 42

<sup>7</sup> ΚΑΚ, ό.π., όπου αναφέρει επί λέξει: «6-8 χιλιάδες έχουν συγκεντρωθεί μέσα και έξω». Και είναι τούτο φυσικό, αν υπολογίσουμε την έκταση που κατελάμβανε το πλήθος, που όπως τονίζει ο ΚΑΚ, «γемίζει κι ο κήπος (της Φανερωμένης) στο νότιο μέρος, γемίζει κι όλο το απέναντι της λέσχης μέρος της οδού Λήδρας, γемίζει και το πίσω από τη λέσχη διάκενο μεταξύ των γραφείων της Ηλεκτρικής εταιρείας και της Βιβλιοθήκης Φανερωμένης, και κατεβαίνουν ακόμη ορμητικά τα νέα ανθρωποκύματα και έτσι ο νόμος του αδιαχώρητου καταπατείται».



Σε λίγο άρχισαν να καταφθάνουν κατά διαστήματα<sup>1</sup> και οι πολιτικοί ηγέτες του κυπριακού λαού. Και, όπως ήταν επόμενο, ο λαός άρχισε να ζητά από τους πολιτικούς ηγέτες τον λόγο. Πρώτος μίλησε ο δικηγόρος Στέλιος Κλυτίδης, που ήταν υποψήφιος βουλευτής Μόρφου, αντίπαλος του Γ. Χατζηπαύλου<sup>2</sup>. Ο Κλυτίδης εξέφρασε την ικανοποίησή του για την απόφαση των βουλευτών να υποβάλουν παραίτηση από το «άχρηστο», όπως το χαρακτήρισε, αξίωμά τους και κάλεσε τον λαό να τους περιβάλει με εμπιστοσύνη για να μπορέσουν ν' αρχίσουν άμεση δράση<sup>3</sup>. Τελικά ο Κλυτίδης έδωσε το σύνθημα ζητωκραυγών υπέρ της ομόνοιας και της λαϊκής ενότητας.

Σε λίγο κατέφθασε στην Εμπορική Λέσχη και ο βουλευτής Γ. Χατζηπαύλου, που ο λαός τον υποδέχθηκε με ζωηρές εκδηλώσεις και την απαίτηση να μιλήσει κι αυτός στη συγκέντρωση<sup>4</sup>. Ο Χατζηπαύλου άρχισε την ομιλία του με επίθεση εναντίον της πολιτικής του Μητροπολίτη Κιτίου για το «απροσδόκητο» διάγγελμά του της Κυριακής, που ο Χατζηπαύλου δεν είχε δει κατά την ημέρα της κυκλοφορίας του, γιατί έλειπε από τη Λευκωσία<sup>5</sup>. Φαίνεται πως ο Χατζηπαύλου δεν προέβλεπε καμιά ουσιαστική εξέλιξη στην πολιτική κατάσταση του νησιού μετά τη σύσκεψη του Σαββάτου στην Αρχιεπισκοπή. Μετά τη λαϊκή όμως αντίδραση για τη στάση του απέναντι στον Μητροπολίτη Κιτίου, ο Χατζηπαύλου – που με τη γνωστή ψυχολογική μέθοδο της επανατροφοδότησης, συνέλαβε τον παλμό του πλήθους – άρχισε να τονίζει την ανάγκη της λαϊκής ενότητας, να υπογραμμίζει την ενωτική αξίωση του κυπριακού λαού και να στιγματίζει την αυταρχική πολιτική του Κυβερνήτη του νησιού Storrs.

<sup>1</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 9, και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 11

<sup>2</sup> Ο Στέλιος Κλυτίδης, διετέλεσε Γραμματέας της Εθναρχίας Κύπρου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Διετέλεσε επίσης ιδρυτικό μέλος της ΕΡΕΚ και υπέγραψε τη γνωστή διακήρυξη της ΕΡΕΚ προς τον κυπριακό λαό της 18<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1931. Βλ. Disturbances in Cyprus, σ. 36-37 και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 39-40. Για τον Κλυτίδη βλ. επίσης S.A. 485/1932, σ. 1-4.

<sup>3</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (8 Απριλίου 1947)

<sup>4</sup> Ο Γ. Χατζηπαύλου διαδραμάτισε σοβαρό ηγετικό ρόλο στα γεγονότα του Κυβερνείου. Σύμφωνα με έγγραφο, που μου απέστειλε την 18/5/1974 ο Λεωνίδας Γεωργίου από την Αθήνα (Μαυρομυχάλη 86), ο Γ. Χατζηπαύλου είχε συγγράψει λίγο πριν από τον θάνατό του τα απομνημονεύματά του τα οποία ο αδελφός του Ιωάννης Χατζηπαύλου Ιωαννίδης (διευθυντής Νοσοκομείο Παιδών) παρέδωσε στον Πρόεδρο Μακάριο, που ανέλαβε την έκδοσή τους Α.Π.Σ.1/1931, σ. 4., η τύχη τους αγνοείται. Ενδεχόμενα κάηκαν με το προεδρικό στο πραξικόπημα του 1974.

<sup>5</sup> Ο.π. Οι φράσεις που χρησιμοποίησε εναντίον του Κιτίου ήταν οξύτατες: «Ένας αρχολίπαρος, ένας αρχομανής και δοξομανής δεσπότης απεσπάσθη από το σώμα των Βουλευτών, διά να κάμει δική του πολιτική και να εκδώσει μάλιστα και μιαν προκήρυξιν, που απλώς δείχνει τον άνθρωπον...» Το πλήθος όμως αντέδρασε δυναμικά με τις χαρακτηριστικές επικλήσεις: «Όχι κομματικά, τώρα πρέπει να 'μαστε όλοι ομαδικά ενωμένοι στον αγώνα μας». Μνεία της αντιδράσεως που προκάλεσε ο λόγος του Χατζηπαύλου στο σημείο αυτό κάνει και ο Storrs στο Disturbances in Cyprus, σ. 9, όπου υπογραμμίζει: «Hadjipavlou raised one discordant note of criticism of the Bishop and was shouted down...» Με τη φράση του όμως αυτή ο Storrs παραδέχεται πως η κίνηση και η δυναμική αντιβρετανική στάση του μητροπολίτη Κιτίου είχε συναρπάσει τον κυπριακό λαό.

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Στη συνέχεια ο Χατζηπαύλου, αφού κατηγορήσε τη Βρετανία ότι εκμεταλλεύεται οικονομικά το νησί, διεκήρυξε την απόφαση των βουλευτών να επιδώσουν στον Storrs – που θα αναχωρούσε, όπως έχει αναφερθεί, την άλλη μέρα στο Λονδίνο – υπόμνημα, που θα διελάμβανε τους εθνικούς στόχους του κυπριακού λαού<sup>1</sup>.

Μετά τον Χατζηπαύλου μίλησε στη συγκέντρωση ο βουλευτής Λευκωσίας Θεοφάνης Θεοδότου. Ο Θεοδότου σε νευρώδη ομιλία του, στην οποία έψεξε έντονα το Storrs<sup>2</sup>, υπογράμμισε την πεποίθηση πως όλα τα μέλη του βουλευτικού σώματος θα μετέβαιναν την άλλη μέρα (την Πέμπτη 22 Οκτωβρίου) στο Κυβερνητικό μέγαρο για να επιδώσουν στον Άγγλο Κυβερνήτη έντονο ενωτικό υπόμνημα.

Την έντονη κριτική, την οποία ο Θεοδότου άσκησε εναντίον της βρετανικής κακοδιοικήσεως, υπογραμμίζει και ο διοικητής Λευκωσίας στην έκθεσή του προς τον αποικιακό γραμματέα<sup>3</sup>.

Ο Storrs στην έκθεσή του τονίζει πως τόσο ο Χατζηπαύλου όσο και ο Θεοδότου ήταν οι κύριοι ομιλητές, οι οποίοι αναφέρθησαν στην επικείμενη αναχώρησή του την άλλη μέρα για τη Μ. Βρετανία, οπότε ακούστηκαν οι κραυγές: «Στο Κυβερνείο»<sup>4</sup>.

Στο βήμα, μετά από έντονη λαϊκή απαίτηση, ανέβηκε, μολονότι αρχικά διστακτικός, ο βουλευτής Λευκωσίας και μέλος της Γ' Κυπριακής Πρεσβείας στο Λονδίνο, υπό την ηγεσία του Μητροπολίτη Κιτίου Νικοδήμου, δικηγόρος Σταύρος Σταυρινάκης.

Ο Σταυρινάκης άρχισε την ομιλία του με συγκρατημένο τόνο, για να τη μετατρέψει βαθμιαία σε μια έντονη κριτική – χωρίς όμως να υπερβεί τα εσκαμμένα – της βρετανικής διακυβέρνησης του νησιού. Μεταξύ άλλων στην ομιλία του ο Σταυρινάκης τόνισε:

*«Η πολιτική των λόγων τερματίζεται πλέον οριστικώς και καλούμεθα οι Κύπριοι Έλληνες εις εργασίαν με θετικότητα, εις πολιτικόν αγώνα πνευματικόν με αυστηράν συνείδησιν του σκοπού και των μέσων, με*

<sup>1</sup> S.A. 1312/1931, σ. 41. Ο υποδιοικητής Λευκωσίας στην έκθεσή του προς τον αποικιακό γραμματέα σχετικά με την ομιλία του Χατζηπαύλου τονίζει: «Mr. Hadjipavlou urged the people to rebel against the Government and declared that he himself would lead them to Government House».

<sup>2</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (9 Απριλίου 1947). Ο Storrs αποκαλείται από τον Θεοδότου «θεοκατάρματος».

<sup>3</sup> S.A. 1312/1931, σ. 40/43, όπου ο υποδιοικητής Λευκωσίας αναφέρει: “Mr Theodotou harped upon the mal-administration of the Government the tyranny of the police and the exorbitant salaries paid to British officials”.

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 9

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

*τα οποία αυτός θα επιτευχθή... Σκεφθήτε, ότι έχομεν να κάνωμεν με ένα Κυβερνήτην, ο οποίος – και το τονίζω αυτό – προχωρεί επί καθωρισμένον ιμπεριαλιστικού προγράμματος, χωρίς να λαμβάνη, καθώς αποδείχθη, καθόλου την γνώμην της λαϊκής αντιπροσωπείας και δεν διστάζει να προκαλεί Βασιλικά Διατάγματα, όταν αντιμετωπίζη την αρνητικήν εις τα σχέδιά του ψήφον των Ελληνικών μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου...»<sup>1</sup>*

Ο Σταυρινάκης στο τέλος της ομιλίας του, που επιστεγάστηκε από θύελλα χειροκροτημάτων, υπογράμμισε κι αυτός ότι την άλλη μέρα θα γινόταν επίδοση από μέρους των Ελληνοκυπρίων βουλευτών προς τον Κυβερνήτη Storrs ενός πολύ έντονου ψηφίσματος, τα βασικά άρθρα του οποίου είχαν αναπτυχθεί από ειδική τριμελή αντιπροσωπία<sup>2</sup>.

Μετά την ομιλία του Σταυρινάκη ο λαός έστρεψε το βλέμμα προς τον οικονόμο Φανερωμένης Διονύσιο Κυκκώτη, γιατί στην ομιλία του ο Θεοδότου μίλησε για την παρουσία στη συγκέντρωση ενός Κυπρίου Παλαιών Πατρών Γερμανού Έτσι ο οικονόμος Διονύσιος Κυκκώτης ήταν αναγκασμένος από τα πράγματα να πάρει θέση. Στη σύντομη ομιλία του ο Διονύσιος έριξε κι αυτός με τη σειρά του επαναστατικά συνθήματα κι αναπετώντας το ράσο του για επαναστατική σημαία, κάλεσε τον λαό να τον ακολουθήσει<sup>3</sup>. Αναφορά στην εμφάνιση και την παρουσία του Διονυσίου Κυκκώτη κάνει και ο Storrs στην έκθεσή του, που υπογραμμίζει ότι ο Διονύσιος Κυκκώτης «πρωθυερέας της σημαντικότερης εκκλησίας της Λευκωσίας, προχώρησε και εκήρυξε την επανάσταση»<sup>4</sup>.

Με την τελευταία αποστροφή της ομιλίας του Κυκκώτη ο γραμματέας του Παγκυπρίου Συνδέσμου Πολεμιστών, Χρ. Κυπριανίδης, έτρεξε σε μια γωνιά της Λέσχης, όπου βρισκόταν μια μεγάλη ελληνική σημαία δεμένη σε ιστό, με σκοπό να την πάρει και

<sup>1</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (9 Απριλίου 1947)

<sup>2</sup> Ο.π.

<sup>3</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (10 Απριλίου 1947).

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 9. Βλ. επίσης *Ταραχαί εν Κύπρω* σ. 11. Περισσότερα στοιχεία για τον Διονύσιο Κυκκώτη καθώς και λεπτομέρειες για την εξορία του – συνελήφθη στις 3 μ.μ. της 24<sup>ης</sup>/10/1931 από πέντε στρατιώτες και τρεις αστυνομικούς από την κατοικία του, που βρισκόταν στην αυλή της εκκλησίας της Φανερωμένης και μεταφέρθηκε στο άνοιγμα Χατζησάββα από τον υποεπιθεωρητή της αστυνομίας Γεώργιο Σάββα και παραδόθηκε στον επιθεωρητή της αστυνομίας Faiz Bey και τον διοικητή Λευκωσίας – βλ. στο S.A.1276/1931.

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

να την παραδώσει στο Διονύσιο, μα ο τελευταίος όρμησε<sup>1</sup>, πήρε τη σημαία στα χέρια του και με ενθουσιώδη φωνή διακήρυξε πως ούτε στρατοί ούτε στόλοι ούτε οτιδήποτε άλλο θα εμποδίσουν τον λαό να αναστείλει τον αγώνα<sup>2</sup>. Η εντύπωση που προκάλεσε η ομιλία του Διονυσίου στο πλήθος ήταν συγκλονιστική. Ο λαός δάκρυσε κι ορκίσθηκε πως θα αγωνιστεί για την καταξίωση των ιδανικών της ελευθερίας και της ενώσεως<sup>3</sup>.

Μετά τον Οικονόμο Διονύσιο, ανέβηκε στο βήμα ο βουλευτής Αμμοχώστου Μιλτιάδης Σιακαλλής. Ο Σιακαλλής μίλησε και αυτός με το ίδιο πνεύμα καυτηριάζοντας την αυταρχικότητα του Storrs και υπογραμμίζοντας την ασίγαστη έφεση του λαού για απελευθέρωσή του από τη βρετανική διακυβέρνηση και την ένωσή του με το Μητροπολιτικό ελληνισμό<sup>4</sup>.

Ύστερα από την ομιλία του Σιακαλλή οι βουλευτές κατέβαλαν έντονες προσπάθειες να πείσουν τον λαό να διαλυθεί, δεδομένου ότι θα υπέβαλλαν οι ίδιοι υπόμνημα στον Storrs την άλλη μέρα. Ωστόσο ο υποδιοικητής Λευκωσίας, στην αποφασιστική εκείνη καμπή της κυπριακής εξέγερσης, στην έκθεσή του προς τον αποικιακό γραμματέα παρουσίασε διαφορετική και σαφώς παραπλανητική εικόνα για τον ρόλο που διαδραμάτιζαν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, εμφανίζοντας τους βουλευτές να εντείνουν και να υποθάλπουν το πάθος και τη μαχητικότητα του λαού, αντί να προσπαθούν να τον καταπραΰνουν<sup>5</sup>.

Ο λαός, πάντως, παρά τις δραματικές εκκλήσεις των βουλευτών του να διαλυθεί ήσυχα, και παρά τις διαβεβαιώσεις τους πως το ενωτικό αίτημα βρισκόταν σε ορθή πορεία, δεν δέχθηκε να πειθαρχήσει, και αξίωσε να μεταβεί αμέσως στο Κυβερνείο για να επιδώσει το ψήφισμα στον Κυβερνήτη, που αναχωρούσε την άλλη μέρα, αλλά και για να υπογραμμίσει ταυτόχρονα, με τον παλμό και το πάθος που τον χαρακτήριζε, την εμμονή του στην καθεστωτική αλλαγή και την ένωση με την Ελλάδα.

<sup>1</sup> Ο Storrs στην έκθεσή του παρουσιάζει ελαφρώς διαφορετικά τη σκηνή με τη σημαία. Γράφει συγκεκριμένα: "A Greek flag was handed to him and he swore the people to defend it".

<sup>2</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (10 Απριλίου 1947).

<sup>3</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (11 Απριλίου 1947).

<sup>4</sup> Ο.π.

<sup>5</sup> Παράβαλε S.A. 1312/1931, σ. 40, όπου αναφέρει: "Other speeches were made in the same strain, urging the people to struggle for liberty, to unite for a common purpose, to obey their leaders and to revolt. This extravagant and highly – coloured speech – making soon excited the mob, and when at about 7.30 p.m. the leaders declared a state of revolution and flourished Greek flags, they were ready for irrational demonstrations against the Government".

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Το πρώτο μοιραίο σύνθημα, που ρίχτηκε από τον ταμία του Παγκυπρίου Συνδέσμου Εθελοντών Πολεμιστών, τον Χρ. Κυπριανίδη, γίνηκε παλλαϊκό αίτημα που κανένας δεν μπορούσε να παραγνωρίσει.

Το σύνθημα για την πορεία προς το Κυβερνείο δέσποσε κι επιβλήθηκε τελικά, με αποτέλεσμα στις 6.30 μ.μ. το πλήθος να αρχίσει να κινείται προς το Κυβερνείο<sup>1</sup>, μπαίνοντας στην οδό Λήδρας, που αποτελούσε την κεντρικότερη οδική αρτηρία της Λευκωσίας<sup>2</sup>. Παρόλο που το πλήθος ήταν τεράστιο σε όγκο, η τάξη που επικρατούσε ήταν παραδειγματική. Αντικείμενο άλλωστε της πορείας του λαού ήταν η επίδοση ψηφίσματος από αντιπροσωπεία, που θα την αποτελούσαν οι βουλευτές του προς τον Κυβερνήτη Storrs. Έτσι, κατά τη λαϊκή αντίληψη, ο Κυβερνήτης θα μπορούσε, με την άμεση προσωπική εμπειρία που θα σχημάτιζε, να εκθέσει αντικειμενικότερα την κατάσταση στη συνάντησή του με τον Υπουργό Αποικιών<sup>3</sup>. Επικεφαλής της πορείας προς το Κυβερνείο τέθηκε σηματοφόρος με ελληνική σημαία, ο Χρ. Πίτσιλλος, οδηγός του βουλευτή Γ. Χατζηπαύλου, που την κρατούσε μέχρι τη στιγμή που το πλήθος έφθασε στο τότε άνοιγμα Χατζησάββα<sup>4</sup>. Υστερότερα όμως θεωρήθηκε καλύτερο να πάρει τη σημαία ο οικονόμος Διονύσιος, πλαισιωμένος από τα δεξιά από τον Κυπριανίδη και από τα αριστερά από άλλο μέλος του Συνδέσμου Εθελοντών Πολεμιστών, υπό μορφή τιμητικής φρουράς της σημαίας<sup>5</sup>. Εκτός από τη σημαία, που κρατούσε ο Διονύσιος Κυκώτης, μια άλλη σημαία προστέθηκε μεταξύ των διαδηλωτών, η σημαία που κρατούσε ένας εθελοντής αθλητικού σωματείου της πρωτεύουσας<sup>6</sup>.

Η απόσταση από την Εμπορική Λέσχη ως το Κυβερνείο είναι κάπου 1 μίλι. Στο μεταξύ ο αριθμός των διαδηλωτών μεγάλωνε σε όλη τη διαδρομή από νέα πλήθη που συνενώνονταν μαζί τους<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Βλ. Disturbances in Cyprus, σ. Σαν ώρα εκκίνησης αναφέρεται ο χρόνος γύρω στις 6.45 μ.μ. Αντιθέτως στο *Ταραχαί εν Κύπρω*, αναφέρεται σαν χρόνος εκκίνησης γύρω στις 6.30 μ.μ. Ο ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ., αναφέρει ότι: «Θα ήτο περίπου η 6.45 μ.μ.». Τέλος στο S.A. 1312/1931, σ. 40, αναφέρεται σαν ώρα εκκινήσεως η 7.30 μ.μ.

<sup>2</sup> Βλ. S.A. 1312/1931, σ. 40.

<sup>3</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (12 Απριλίου 1947).

<sup>4</sup> Σήμερα, με τη διαπλάτυνση του δρόμου, δεν υπάρχει πια το «άνοιγμα», που λεγόταν έτσι λόγω του ότι ένωνε τη νέα πόλη με το τείχος της παλιάς, μ' ένα σχετικά στενό δρόμο-άνοιγμα.

<sup>5</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (12 Απριλίου 1947).

<sup>6</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (12 Απριλίου 1947). Πρόκειται για τη σημαία του ποδοσφαιρικού σωματείου της πρωτεύουσας «ΑΠΟΕΛ», που στεγαζόταν τότε σε κτήριο της οδού Λήδρας κοντά στο ξενοδοχείο «Αλκμήνη» που έχει κι αυτό τώρα κατεδαφισθεί. Όταν η παρέλαση περνούσε από δίπλα, ενώθηκαν μαζί με τους διαδηλωτές όλοι οι νέοι του σωματείου, ένας από τους οποίους έγινε σηματοφόρος. Μαζί με το πλήθος επίσης αναφέρεται ενδεικτικά πως ενώθηκαν και οι νέοι του σωματείου «Τραστ» και, όπως είναι εύλογο να υποθέσει κανένας, με τους διαδηλωτές θα ενώθηκαν οι νέοι των σωματείων και οργανώσεων της πόλης.

<sup>7</sup> S.A. 1312/1931 σ. 40.

Σε όλη τη διαδρομή το πλήθος – επικεφαλής του οποίου, μετά τους σηματοφόρους που προαναφέραμε, βρίσκονταν οι βουλευτές Λευκωσίας: Θεοδότου, Χατζηπαύλου και Σταυρινάκης και ο βουλευτής Αμμοχώστου Μ. Σιακαλλής – τραγουδούσε πατριωτικά τραγούδια· γενικά επικρατούσε ατμόσφαιρα ενθουσιώδης και πατριωτική<sup>1</sup>.

Η κυπριακή αστυνομία είχε καταληφθεί εξ απορόπτου και δεν είχε προλάβει να κινηθεί έγκαιρα. Δύο μέλη της μυστικής αστυνομίας είχαν εισχωρήσει μέχρι την Εμπορική Λέσχη από τις πρώτες στιγμές της συγκέντρωσης και παρακολουθούσαν τα γεγονότα. Μετά τη συγκέντρωση ένας απ' αυτούς έτρεξε σε παρευρισκόμενο κατάστημα και τηλεφώνησε στο αρχηγείο της αστυνομίας και το ενημέρωσε σχετικά με τα γεγονότα που διαδραματιζόνταν<sup>2</sup>. Τα γεγονότα τόσο στο Κυβερνείο όσο και σε άλλες πόλεις του νησιού μεταδόθηκαν με επανειλημμένα τηλεγραφήματα του πρακτορείου Reuter<sup>3</sup>.

## ii) Συγκρούσεις με τις Βρετανικές αρχές

Όταν το πλήθος προσπέρασε το στάδιο «Παγκύπρια», αντίκρουσε μικρή αστυνομική δύναμη, που την αποτελούσαν λίγοι ιππείς<sup>4</sup> και μερικοί πεζοί αστυνομικοί. Ο κόσμος, που υποπευθύνθηκε πως η αστυνομική δύναμη σκόπευε να επιτεθεί για να το διαλύσει, κατευθύνθηκε αμέσως σε παρακείμενη αποθήκη ξυλείας του δασονομείου κι αφού παράσυρε το συρματένιο περίφραγμα της αποθήκης, απογύμνωσε την αποθήκη σε ελάχιστα λεπτά, με αποτέλεσμα να σχηματισθούν αμέσως χιλιάδες «ροπαλοφόροι»<sup>5</sup>. Στην ορμή του εκείνη το πλήθος ξερίζωσε και κατακομματίασε τους ξύλινους πασσάλους του περιφράγματος που βρίσκονταν κατά μήκος του δρόμου<sup>6</sup>.

Τα άλογα των ιππέων ξαφνιάστηκαν και αφηνιάσαν, με αποτέλεσμα να ρίξουν στη γη τους αναβάτες τους, που συγχυσμένοι έσπευσαν να εξαφανισθούν από τη σκηνή των επεισοδίων<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> S.A. 1312/1931, σ. 40, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται πως το πλήθος διεκήρυσσε τα γνωστά επαναστατικά συνθήματα: «...The usual manifestations of insurrection».

<sup>2</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (12 Απριλίου 1947), όπου κατονομάζονται και τα δύο αυτά μέλη της μυστικής υπηρεσίας.

<sup>3</sup> S.A. 1294/1931, όπου και τα κείμενα των σχετικών τηλεγραφημάτων (σ.25) στα αντίγραφα της Eastern Telegraph Company Limited.

<sup>4</sup> Σουβαρήδες, όπως λέγονταν.

<sup>5</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 9 και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 11, ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (12 Απριλίου 1947). Π.Σ. Μαχλουζαρίδης, «Τα Οκτωβριανά», εφημ. *Φιλελεύθερος* (25 Οκτ. 1977). Ο Storrs στην έκθεσή του δεν επεξηγεί τους λόγους για τους οποίους ο λαός αναγκάστηκε να «εξοπλιστεί». Δεν κάμνει δηλαδή εδώ καμιά αναφορά της μικρής έστω, έφριπτης αστυνομικής δύναμης στο σημείο εκείνο της διαδήλωσης.

<sup>6</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 9.

<sup>7</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (12 Απριλίου 1947).



Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Έπειτα το κύριο σώμα των διαδηλωτών ακολούθησε την πορεία προς το Κυβερνείο, μέσω του κυρίου δρόμου Στροβόλου, και έφθασε ως το εργαστήριο των δημοσίων έργων<sup>1</sup>. Όμως επειδή ο δρόμος ήταν στενός και το πλήθος βιαζόταν να φθάσει μια ώρα αρχύτερα στο Κυβερνείο, ένα μέρος του πλήθους αποσπάστηκε και τράβηξε προς τα δεξιά. Πέρασε από τα Κυβερνητικά γραφεία, έστριψε προς τα αριστερά και μπήκε στο δρόμο των Αγίων Ομολογητών<sup>2</sup>.

Ο Storrs περιγράφει με χαρακτηριστικές λεπτομέρειες την πορεία μέσα από τους Αγίους Ομολογητές<sup>3</sup>.

Κατά τη διαδρομή από τον κύριο δρόμο των Αγ. Ομολογητών τους διαδηλωτές ακολούθησαν και οι λίγοι κάτοικοι του προαστείου, που για διάφορους λόγους δεν μπόρεσαν να πάρουν μέρος στη συγκέντρωση της Εμπορικής Λέσχης. Σύντομα και οι δυο φάλαγγες ενώθηκαν μπροστά από το μικρό δάσος που περιβάλλει το Κυβερνείο. Τα πρωτοπόρα τμήματα του πλήθους έφθασαν στην πρώτη είσοδο του Κυβερνείου γύρω στις 7.45 μ.μ., ενώ το κύριο σώμα μετά τις 8 μ.μ.<sup>4</sup>. Οι δύο πορείες διαπίστωσαν με ευχάριστη έκπληξη τους πως είχαν προλάβει και καταφθάσει στο μικρό άλσος του Κυβερνείου οι μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου και του Παγκυπρίου Διδασκαλείου, που με ενθουσιασμό χειροκροτούσαν τον σημαντικό φοροκαθηγητή τους των Θρησκευτικών, τον Διονύσιο. Μια άλλη ομάδα επίσης από εφήβους και άντρες είχε προλάβει να φθάσει στο Κυβερνείο από την Παλλουριώτισσα.

Στο μεταξύ, μετά την ενημέρωση του Αρχηγείου της Αστυνομίας από μέλος του μουσικού της σώματος, ο αποικιακός γραμματέας ενημέρωσε τον Κυβερνήτη του νησιού, ενώ ο διοικητής της αστυνομίας διατάχθηκε να αποστείλει αμέσως δύναμη στο Κυβερνείο για να φρουρήσει την είσοδο του δάσους<sup>5</sup>. Σύμφωνα με την έκθεση Storrs η κεντρική αστυνομία είχε μάθει αμέσως όσα γεγονότα είχαν εκτυλιχθεί και εξακολούθησε να ενημερώνεται για τα γεγονότα τηλεφωνικώς. Μια ομάδα ροπαλοφόρων με 12 πεζούς και 8 ιππείς είχε αποσταλεί πριν από την 7<sup>η</sup> μ.μ. με την εντολή να εμπο-

<sup>1</sup> Τη γνωστή σαν «Λιάρτα»

<sup>2</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (16 Απριλίου 1947). Στο σημείο τούτο ο Storrs παρουσιάζει μια ταυτόσημη σχεδόν εικόνα της πορείας. Έτσι στην πραγματικότητα το πλήθος διασπάστηκε σε δυο μεγάλες φάλαγγες από 3-4 χιλιάδες η κάθε μια, που κινούνταν προς το Κυβερνείο με πορείες παράλληλες.

<sup>3</sup> Γράφει συγκεκριμένα: «A spectator from a house on the main road recalls that there passed for the minutes broken stream of men and students and for ten further minutes a thickly massed column. Ten minutes later the final stragglers were clear. Sticks, bicycles, lanterns, electric torches, and huge banners were remembered and, among the stragglers, priests holding their skirts up as they hurried forward».

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 9-10

<sup>5</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (16 Απριλίου 1947).

δίσει το πλήθος να μπει στα γήπεδα του Κυβερνείου. Εξάλλου μια άλλη περίπολος από πέντε πεζούς είχε αποσταλεί για να περιπολεί και να αναγγέλλει τηλεφωνικώς τις κινήσεις και τις ενέργειες του πλήθους, που βάδιζε προς το Κυβερνείο. Παράλληλα πέντε αστυνομικοί ιππείς<sup>1</sup> ήταν παραταγμένοι μπροστά στην πρώτη είσοδο του αμαξιτού διαδρόμου, που οδηγούσε στο Κυβερνείο· οκτώ επίσης πεζοί είχαν πάρει θέσεις στον δρόμο μπροστά από τους ιππείς<sup>2</sup>. Η αστυνομική αυτή δύναμη ήταν προφανώς πολύ μικρή για να αναχαιτίσει το πλήθος, καθώς μάλιστα ο μόνος οπλισμός των μελών της – με εξαίρεση τον επικεφαλής υπαστυνόμο Μουσταφά, που κρατούσε περίστροφο – ήταν τα γκλομπς<sup>3</sup>.

Οι άοπλοι αστυνομικοί προσπάθησαν με τα γκλομπς και το κλασσικό αστυνομικό πρόσταγμα της εποχής «πίσω» να εξαναγκάσουν το πλήθος να στραφεί προς τα πίσω. Αλλά τα γκλομπς και οι προσταγές δεν ήταν ικανές να συγκρατήσουν τα πλήθη, που άρχισαν να ρίχνουν βροχή από πέτρες εναντίον των αστυνομικών και των ιππέων<sup>4</sup>, με αποτέλεσμα τα άλογά τους να αφηνιάσουν και πάλι και να κατευθυνθούν άλλα προς τον Στρόβολο και άλλα προς τους Αγ. Ομολογητές, παρασύροντας μαζί και τους αναβάτες τους<sup>5</sup>.

Μερικοί από τους βουλευτές προσπάθησαν να αποτρέψουν το πλήθος να μπει στο Κυβερνείο. Ο λαός όμως αγνόησε τις δραματικές εκκλήσεις και αφού κατέστρεψε το συρμάτινο περίφραγμα του μικρού δάσους, εισόρμησε από πολλές κατευθύνσεις με στόχο την πολιορκία του Κυβερνείου<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10. Βλ. Επίσης ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (17 Απριλίου 1947).

<sup>2</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 11

<sup>3</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (17 Απριλίου 1947). (Ο Τούρκος υπαστυνόμος δεν πρόβαλε το περίστροφο, γιατί είχε την πεποίθηση πως δεν είχαν ακόμα δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις, σύμφωνα με τις οποίες – κατά τους αστυνομικούς κανονισμούς και τις προφορικές οδηγίες του διοικητή της αστυνομίας – μπορούσε να το χρησιμοποιήσει εναντίον του πλήθους. Αναφέρεται, μάλιστα, ακόμα πως και αυτό ακόμα το περίστροφο που κρατούσε ο Μουσταφάς δεν ήταν δικό του, μα ανήκε στον ανώτερο υπαστυνόμο Faiz εφέντη, που του το δάνεισε, όταν ο διοικητής της αστυνομίας, αρχιαστυνόμος Gallagher, διέταξε τον Μουσταφά, μέσω του αστυνόμου Shellish, να μπει επικεφαλής του αποσπάσματος).

<sup>4</sup> Ο.π.

<sup>5</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12 ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (17 Απριλίου 1947).

<sup>6</sup> S.A. 1312/1931, σ. 40. Βλ. επίσης ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (17 Απριλίου 1947), όπου αναφέρεται ότι ο γνωστός ευεργέτης του χωρίου Αγρού Λεμεσού Κυριάκος Απέητος, που έτυχε να 'ναι πλάι στον Χατζηηραίου επιτίμησε τον βουλευτή για τη συντηρητική τακτική του, γεγονός που εξανάγκασε τον Χατζηηραίου να μεταλλάξει στάση, όπως ακριβώς έκαμε και στην Εμπορική Λέσχη, που συνιστούσε στον λαό να διαλυθεί – δεδομένου μάλιστα, πως θα συναντούσε τον Στοις την άλλη μέρα με αντιπροσωπία βουλευτών για να του επιδώσει το υπόμνημα – οπότε (αφού δέχθηκε επίθεση) μετέλλαξε τόνο και συνέστησε στον λαό να κατευθυνθεί στο Κυβερνείο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μετά την επίθεση που δέχθηκε από μέρους του Απέητου, έκανε έκκληση να «εφορμήσουν» όλοι στο Προεδρικό.

Όταν το αστυνομικό σώμα απεχώρησε από την είσοδο, ο λαός ύψωσε πάνω σε μια πέτρινη κολώνα του δάσους την ελληνική σημαία<sup>1</sup>.

Παρά τις προειδοποιήσεις του επικεφαλής του αστυνομικού σώματος Μουσταφά εφέντη και του επικεφαλής των «σουβαρήδων» λοχία Γερολέμου που τόνισαν πως είχαν εντολή να μην επιτρέψουν την είσοδο, το πλήθος κατέλαβε τον διάδρομο προς το μέγαρο και το τριγύρω άλσος, ενώ η αστυνομία υποχωρούσε προσωρινά, και έφθασε απέναντι στην κύρια είσοδο του μεγάρου, στα δεξιά και αριστερά του οποίου βρίσκονταν τα πρώτα δωμάτια, μεταξύ των οποίων ήταν και το υπασπιστήριο, το δωμάτιο των τηλεφώνων και άλλα, ενώ πίσω ήταν η μεγάλη αίθουσα της υποδοχής και τα ιδιαίτερα διαμερίσματα του Κυβερνήτη. Το κύριο σώμα της διαδηλώσεως, γύρω στις δυο με τρεις χιλιάδες, έφθασε απέναντι από το Κυβερνείο, μερικές όμως άλλες χιλιάδες βρίσκονταν έξω, είτε στον δρόμο που οδηγούσε στον Στρόβολο, είτε ανάμεσα στα πεύκα του δάσους. Εκείνη τη στιγμή έγινε αντιληπτός (πως βρισκόταν μπροστά στο Κυβερνείο) και ο βουλευτής Λεμεσού Φειδίας Ι. Κυριακίδης.

Στο μεταξύ ο Storrs, που είχε πληροφορηθεί – πριν από τις 7.30 μ.μ. όπως αναφέρει στην έκθεσή του – το γεγονός ότι το πλήθος βάδιζε προς το Κυβερνείο, είχε καλέσει με επείγον τηλεφώνημά του τον προσωρινό αποικιακό γραμματέα, ταγματάρχη Wright και τον διοικητή Λευκωσίας Davis, που πριν περάσουν δέκα λεπτά, έφθασαν στο Κυβερνείο<sup>2</sup>. Αφού οι δυο ανώτεροι Άγγλοι αξιωματούχοι ενημέρωσαν τον Κυβερνήτη για τα διαδραματιζόμενα, ο Storrs έδωσε εντολές να κατεβεί στην εξώθυρα ο διοικητής Davis και να «συγκατατεθεί» να μιλήσει σε τρεις αντιπροσώπους του λαού<sup>3</sup>.

Όταν οι Wright-Davis έφθασαν στην εξώθυρα, ο κύριος όγκος των διαδηλωτών δεν είχε ακόμα φθάσει εκεί. Όταν έγινε τούτο, η αστυνομική δύναμη διασπάσθηκε και απωθήθηκε προς τα πίσω, στην άκρη του αμαξιτού διαδρόμου, τριάντα περίπου υάρ-

<sup>1</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (18 Απριλίου 1947). Εκείνος που ύψωσε τη σημαία για ένα χρονικό διάστημα δεν είχε εξακριβωθεί ποιος ήταν. Αρχικά μια πληροφορία παρουσίαζε πως τοποθέτησε εκεί τη σημαία ένας μαθητής του Διδασκαλείου, ονομαζόμενος Ζαβρός. Φαίνεται όμως ότι τη σημαία ανύψωσε ο Παπα-Ελευθέριος, διάκος αρχικά και εφημέριος ύστερα της εκκλησίας του Αγ. Αντωνίου Λευκωσίας, που έστησε τη σημαία αφού τη μετέφερε από την Εμπορική Λέσχη. Εξάλλου αργότερα η αποικιοκρατική κυβέρνηση τον παρουσίασε στο δικαστήριο με επτά κατηγορίες, ενώ μάρτυρες κατηγορίας στις καταθέσεις τους ανέφεραν πως ο Παπα-Ελευθέριος ζητούσε να του δώσουν σημαία για να τη στήσει στο Κυβερνείο και ότι βγήκε πάνω σε «κούκο» (οροθέσι) της εισόδου του Κυβερνείου και φώναζε: «ζήτω η ένωση» (βλ. ΑΠ.Σ.Σ. 11/1931, σ. 24).

<sup>2</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12.

<sup>3</sup> Ο.π. Αξιοσημείωτη είναι η φράση «συγκατατεθή» της εκθέσεως Storrs, στην οποία αναφέρεται: “I arranged that the Commissioner should go down to the first gate and consect to speak to three representatives”. Οι τρεις αντιπρόσωποι τους οποίους εννοούσε ο Storrs θα πρέπει να ήταν οι τρεις Έλληνες βουλευτές Λευκωσίας.

δες από το Κυβερνείο<sup>1</sup>. Πιο πριν, και για είκοσι περίπου λεπτά, το πλήθος περίμενε την άφιξη του κυρίου σώματος των διαδηλωτών, με αποτέλεσμα να μπορέσει ο διοικητής να απευθύνει λίγα λόγια κατευναστικά προς τον λαό, που ήταν έτοιμος να διασπάσει τον αστυνομικό κλοιό και να μπει στο Κυβερνείο. Σε μια ύστατη προσπάθεια του επικεφαλής υπαστυνόμου, οι αστυνομικοί προσπάθησαν και πάλι να ανασχηματισθούν και πέτυχαν προσωρινά ανακοπή της πορείας του λαού προς μια πλατιά κυκλική οροφή<sup>2</sup>, που βρισκόταν μπροστά από το Κυβερνείο<sup>3</sup>. Το πλήθος όμως είχε ήδη συρρεύσει και κάλυψε την οροφή του κτηρίου μέχρι την μπροστινή θύρα του Κυβερνείου. Σημαντική ωστική κίνηση έδωσε στον λαό και η ανύψωση ελληνικής σημαίας στην αριστερή κολώνα της εξωτερικής εισόδου του Κυβερνείου<sup>4</sup>. Συγκεκριμένα ο Κ. Αντωνιάδης, παρακάμπτοντας τους αστυνομικούς, που έφραξαν την είσοδο του Κυβερνείου και αρπάζοντας μεγάλη ελληνική σημαία, σκαρφάλωσε στην αριστερή κολώνα της αριστερής εισόδου του Κυβερνείου «κι ανεμίζοντάς την με την ιαχή «ένωσις» ενθουσίασε τον αμφιταλαντευόμενο λαό, που σαν χείμαρρος ξεχύθηκε στο δασάκι του Κυβερνείου, περνώντας κάτω από τη γαλανόλευκη που πλατάνιζε στην είσοδο, πάνω από τα κεφάλια»<sup>5</sup>.

Ο διοικητής Η. Davis, ο προσωρινός αποικιακός γραμματέας και ο υπαστυνόμος μαζί με τους αστυνομικούς, που δεν είχαν διασκορπισθεί ανάμεσα στο πλήθος, στάθηκαν κοντά στα προπύλαια απέναντι στο πλήθος<sup>6</sup>. Σε λίγο έφθαναν κοντά στην είσοδο του Κυβερνείου οι βουλευτές Λευκωσίας Θεοδότου και Χατζηπαύλου, ο βουλευτής Λεμεσού Κυριακίδης, ο οικονόμος Διονύσιος Κυγκώτης, ο Χρ. Κυριακίδης, ο Παν. Μαυρομιχάλης και μερικοί άλλοι, που είχαν αναλάβει κάποιο ηγετικό ρόλο. Αντίθετα ο Σταυρινάκης, λόγω της ιδιότητάς του ως πρώην μέλος του εκτελεστικού συμβουλίου, θεώρησε πως η θέση του ήταν λεπτή και έτσι παρέμεινε στην είσοδο του άλσους του Κυβερνείου, χωρίς να προχωρήσει περισσότερο<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Ο.π.

<sup>2</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10 “The police re-formed and kept the people from pressing forward into the large circular terrace in front of the house”, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12.

<sup>3</sup> Ο.π. Βλ. επίσης ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (19 Απριλίου 1947), όπου αναλύονται οι θέσεις της εκθέσεως.

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 13.

<sup>5</sup> Ρένος Α. Κλόκκαρης, εφημ. Πατρίς (31 Ιαν. 1972), Βλ. επίσης Α.Π.Σ. 80/1931, σ. 1. Για την ανύψωση της ελληνικής σημαίας στα προπύλαια του Κυβερνείου βλ. επίσης Α.Π.Σ. 48/1931, σ.2-3 και Α.Π.Σ. 48/1931, σ. 5-9.

<sup>6</sup> Disturbances in Cyprus, σ.10 *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ.12. Στην ουσία δεν υπήρχαν πραγματικά προπύλαια.

<sup>7</sup> Ο.π. Βλ. επίσης ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (19 Απριλίου 1947), όπου γίνεται ειδική αναφορά για τη στάση Σταυρινάκη στο Κυβερνείο. Αντίθετα ο Ονησίφορος Αντωνίου (Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 31) τονίζει πως ο Σταυρινάκης πλησίασε κι αυτός στην είσοδο του Κυβερνείου. Η τελευταία άποψη όμως μάλλον δεν πρέπει να είναι ορθή, λόγω των προσωπικών σχέσεων και γνωριμιών που υπήρχαν μεταξύ Σταυρινάκη και Κωνσταντινίδη, καθώς και της αναφοράς και επεξηγήσεως που δίνει ο Κωνσταντινίδης για τη στάση του Σταυρινάκη, όπως άλλωστε την ανέπτυξε ο ίδιος προς τον Κωνσταντινίδη. Βλ. ΚΑΚ (ο.π.). Πιθανώς ο Αντωνίου να έχει μπερδέψει τον Σταυρινάκη με τον Θεοδότου.

Μπροστά από την ελληνοκυπριακή ηγεσία βρισκόταν ο Σάββας Τενίζης από τον Στρόβολο, κρατώντας με το ένα χέρι μεγάλη ελληνική σημαία και με το άλλο σάλπιγγα. Σε μια στιγμή ύψωσε τη σημαία ενώ ταυτόχρονα άρχιζε να σαλπίζει, με αποτέλεσμα η όξυνση της κατάστασης και η συναισθηματική διέγερση του πλήθους να ενταθούν<sup>1</sup>. Στο διάστημα αυτό τόσο ο επικεφαλής του αποσπάσματος Τούρκος αξιωματικός της αστυνομίας Faiz, όσο και ο διοικητής Λευκωσίας Davis ενημέρωσαν τον Κυβερνήτη για τις εξελίξεις<sup>2</sup>. Όταν ο H. Davis απέτυχε να ανοίξει διάλογο με το πλήθος, ο Storrs συνειδητοποίησε τη σοβαρότητα της κατάστασης και, όπως ο ίδιος αναφέρει, κάλεσε τον Davis να πληροφορήσει το πλήθος<sup>3</sup>, πως «αν αποσυρόταν σε αρκετή απόσταση, θα δεχόταν ένα ή δυο από τους αρχηγούς του»<sup>4</sup>.

Όπως προκύπτει όμως από την ανέκδοτη έκθεση του Άγγλου βοηθού διοικητή Λευκωσίας, φαίνεται πως ο Storrs απαίτησε να απομακρυνθεί το πλήθος από το Κυβερνείο σαν προϋπόθεση για να δεχθεί τους 3 ή 4 εκπροσώπους του<sup>5</sup>, ενέργεια εντελώς αψυχολόγητη αφού μάλιστα ο μεγάλος συνωσιτισμός κρατούσε αναγκαστικά τις μάζες στις θέσεις τους και δεν τους επέτρεπε να κάμουν ούτε ένα βήμα, έστω, προς τα πίσω. Ο Storrs, αντίθετα, θα έπρεπε να εμφανιστεί μπροστά στο πλήθος για να επεξηγήσει τη θέση του και τη θέση της Βρετανικής Κυβέρνησης για το Κυπριακό πρόβλημα.

Στην είσοδο του κτηρίου του Κυβερνείου κυμάτιζε ήδη μια μεγάλη ελληνική σημαία. Ο βοηθός αστυνόμος A. Faiz διέταξε τα μέλη της αστυνομικής δύναμews να την κατεβάσουν. Παρά τις εκκλήσεις και τις προτροπές του, όμως, κανένα μέλος της δωδεκαμελούς αστυνομικής δύναμης δεν πειθάρχησε. Αντίθετα όλοι άρχισαν να επιπλήττουν το Faiz για τη συμπεριφορά του. Αξίζει, μάλιστα, να υπογραμμιστεί πως στην κριτική κατά του Faiz πρωτοστατούσε και ένας από τους τρεις Τούρκους άνδρες του αστυνομικού σώματος<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Βλ. ΚΑΚ, ό.π. και Disturbances in Cyprus, σ. 10, όπου ο Storrs αναφέρει: “With them was a man carrying a trumpet and a large Greek standard. A noisy demonstration ensued with cheering and clapping and continuous shouts of “enosi” (union)”.

<sup>2</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 13, Μπαίναν δηλαδή, μέσα στο Κυβερνείο και έδιναν σχετικές αναφορές στον Storrs.

<sup>3</sup> S.A. 1312/1931, σ. 40-43.

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12.

<sup>5</sup> S.A. 1312/1931, σ. 40-43, όπου στην έκθεσή του ο βοηθός διοικητής τονίζει: “When they replied that they wanted to see the Governor they were told that if they appointed three or four spokesmen, and retired from the house His Excellency would see them”.

<sup>6</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 15, όπου αναφέρεται αυθεντική η αντίθεση του Τούρκου αστυνομικού κατά του Faiz: «Εφέντημ, δεν ντρέπεσαι, είναι ανάγκη να κάνεις φασαρίες;» τόνισε στο Faiz ο Τούρκος αστυνομικός. Όμως την ίδια στιγμή μια πέτρα ρίχτηκε από το πλήθος χτυπώντας στο στήθος τον Τούρκο αστυνομικό – ενώ συνέχιζε τις προσπάθειές του να μεταπειεί τον Faiz, που εκινείτο δραστήρια να υποστείλει τη σημαία – με αποτέλεσμα να πέσει λιπόθυμος. Τα άλλα μέλη της αστυνομικής δύναμews μετέφεραν τον Τούρκο αστυνομικό μέσα στο κυβερνείο για περίθαλψη.



Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Ο Faiz μετά την αποτυχία του αυτή, πλησίασε τον Storrs, που βρισκόταν στην είσοδο του Κυβερνείου σε απόσταση δυο-τριών μόλις βημάτων από το αστυνομικό σώμα και εισηγήθηκε να του δοθεί εντολή να πυροβολήσει εναντίον του πλήθους. Ο Storrs δεν δέχτηκε, προφανώς γιατί πίστευε πως δεν είχε φτάσει ακόμα η ώρα για μια τέτοια ενέργεια<sup>1</sup>.

Οι βουλευτές κατέβαλαν μια απεγνωσμένη προσπάθεια να πείσουν το πλήθος να αποσυρθεί. Για τους λόγους όμως που έχουμε ήδη αναπτύξει, τούτο ήταν εντελώς αδύνατο να επιτευχθεί. Έτσι οι λόγοι των βουλευτών πνίγηκαν κυριολεκτικά μέσα στις ζητωκραυγές<sup>2</sup>.

Με κάποια δόση ικανοποίησης ο Storrs υπογραμμίζει πως ο Θεοδότου σε μια στιγμή ακούστηκε να αναφωνεί μέσα σε κείνο όλο το πανδαμόνιο τη φράση: «Έχει δικίο ο Κυβερνήτης να αρνείται να μας δεχθή». Ο Χατζηπαύλου έκαμε μια ακόμα προσπάθεια, χωρίς επιτυχία κι αυτή<sup>3</sup>. Μια τελευταία ανεπιτυχής προσπάθεια καταβλήθηκε και από τους καθηγητές σωματικής αγωγής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο Διαγ. Νικολαΐδη και Παν. Μαυρομιχάλη, που μαζί με πολλούς προσκόπους και μερικούς μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου και του Διδασκαλείου σχημάτισαν τείχος και προσπάθησαν να επιτύχουν την επιζητούμενη εκτόνωση, και μια μικρή έστω απομάκρυνση από το Κυβερνείο<sup>4</sup>.

Ύστερα από αυτή την εξέλιξη της κατάστασης, οι βουλευτές, στην προσπάθειά τους να βρουν διέξοδο και ύστερα από σύντομη ανταλλαγή απόψεων με τον διοικητή, μπήκαν στο Κυβερνείο για να συζητήσουν με τον Κυβερνήτη την κατάσταση και να του ζητήσουν να μην επιμένει στην απαίτησή του για οπισθοχώρηση του πλήθους μια και τούτο, όπως αποδείχθηκε από τα γεγονότα, ήταν πρακτικά απολύτως αδύνατο. Αντί όμως ο Storrs να βυθομετρήσει την κρισιμότητα των στιγμών και να σφυγμομετρήσει την έκρυθμη κατάσταση, έμεινε μέχρι το τέλος σταθερά αμετάπει-

<sup>1</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 3-14. Πάντως τέτοια αναφορά δεν γίνεται από τον Storrs ούτε στην έκθεσή του στο υπουργείο αποικιών ούτε στην έκδοση του Orientations. Αντίθετα στην έκδοσή του αυτή ο Storrs υπογραμμίζει πως, ενώ ο Τούρκος αστυνομικός επιθεωρητής ζήτησε την άδεια να πυροβολήσει, ο διοικητής αρνήθηκε και τούτο γιατί, όπως τονίζει: "the crowd appeared to be composed mainly of young students and because he considered further efforts should be made to disperse the rioters by unarmed police".

<sup>2</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 10-11, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12, βλ. επίσης ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (19 Απριλίου 1947).

<sup>3</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 11, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12, ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (20 Απριλίου 1947). Βλ. επίσης Storrs, Orientations, σ. 597.

<sup>4</sup> ΚΑΚ. Ο.π. Παρά τις προσπάθειές τους όμως τελικά οι δύο γυμναστές κατηγορήθηκαν από τις βρετανικές αρχές πως με την ενέργειά τους αυτή προσπάθησαν να ενισχύσουν την «άμυνα» του λαού, για να επιτεθεί αργότερα και να κάψει το κυβερνείο.



στος, ενώ η σχετικά μεγάλη αργοπορία των βουλευτών έδωσε την εντύπωση στο πλήθος πως οι βουλευτές του είχαν κρατηθεί μέσα στο Κυβερνείο σαν όμηροι<sup>1</sup>.

Στο μεταξύ το πλήθος επισήμανε την αγγλική σημαία, που ήταν αναρτημένη στο Κυβερνείο. Έτσι δόθηκε το σύνθημα να υποσταλεί και στη θέση της να αναρτηθεί η ελληνική. Στο σύνθημα τούτο ανταποκρίθηκαν πολλοί, με αποτέλεσμα να ανεβεί ο Ηρακλής Δημητρίου στην οροφή του κτηρίου, βοηθούμενος και από άλλους συναγωνιστές να κατεβάσει την αγγλική σημαία και να ανυψώσει την ελληνική μέσα σ' ένα πραγματικό παραλήρημα του πλήθους<sup>2</sup>. Ο Δημητρίου βοηθήθηκε τόσο κατά την ανύψωση της σημαίας όσο και κατά τη στερέωσή της πάνω στη στέγη του Κυβερνείου από τον οικονόμο της Αρχιεπισκοπής Δωρόθεο<sup>3</sup>. Άλλες πληροφορίες<sup>4</sup> θέλουν τον Κωστάκη Αντωνιάδη να ανυψώνει τη σημαία στο Κυβερνείο· η προσωπική μας όμως άποψη είναι πως είτε σύγχυσαν τον ρόλο του με τη σκηνή της ανύψωσης της σημαίας στην είσοδο του Κυβερνείου, είτε έδωσαν και στην περίπτωση αυτή πρωταγωνιστικό ρόλο στον Αντωνιάδη – που θα ανέβηκε κι αυτός στην οροφή του Κυβερνείου – αντί στον Ηρακλή Δημητρίου.

Ύστερα από τα επεισόδια αυτά ο υπαστυνόμος Faiz διέταξε τους αστυνομικούς του να συλλάβουν τόσο τον Ηρακλή Δημητρίου, όσο και τον Κ. Αντωνιάδη<sup>5</sup>. Όμως τόσο οι Ελληνοκύπριοι όσο και οι Τουρκοκύπριοι αστυνομικοί αρνήθηκαν να εκτελέσουν την εντολή αυτή του Faiz<sup>6</sup>. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό του πνεύματος της συνεργασίας, που επικρατούσε μεταξύ των δύο σύνοικων στοιχείων, το γεγονός πως και αυτός ακόμα ο Τούρκος αστυνομικός, ο Hitsi, που είχε πληγωθεί από αδέσποτη πέτρα στο επεισόδιο που προαναφέραμε και είχε ήδη συνέλθει όχι μονάχα αρνήθηκε να εκτελέσει την εντολή του Faiz αλλά στις επανειλημμένες προτροπές του να συλληφθούν οπωσδήποτε οι Ηρ. Δημητρίου και Κ. Αντωνιάδης, τον επέπληξε με πολύ

<sup>1</sup> Ο.π.

<sup>2</sup> Α.Π.Σ. 11/1931, σ. 7-8 Βλ. επίσης ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (20 Απριλίου 1947). Disturbances in Cyprus, σ. 11. *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 12, ΑΠΣ 75/1931, σ. 5-12. Α.Π.Σ. 78/1931, σ.2-7, Κλόκκαρης εφημ. Πατρίς (31 Ιανουαρίου 1972). Στο Α.Π.Σ. 78/1931, σ. 1-3, ο Ηρακλής Δημητρίου αναφέρει την ανύψωση της σημαίας μόνο στα κάγκελα του Κυβερνείου. Αναφορά επίσης παρόμοια γίνεται από τον ίδιο στον ίδιο φάκελο, σ.9. Επίσης, Α.Π.Σ. 79/1931, σ. 4, βλ. επίσης Θεοδώρου Ορφανίδη εις εφημ. Αγών (1 Ιαν. 1972) και του ιδίου εφημ. Αγών (5 Φεβρουαρίου 1972).

<sup>3</sup> Α.Π.Σ. 11/1931, σ.7-8. Εσφαλμένα στην περίπτωση αυτή ο Ν. Καρύδης (Α.Π.Σ. 78/1931, σ.2-13) αναφέρει πως ο διάκος του Αγ. Αντωνίου έδωσε τη ζώνη του στον Ηρακλή Δημητρίου, για να ανυψώσει τη σημαία.

<sup>4</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ.5-12. Βλ. επίσης Ονησίφ. Αντωνίου, εφημ. Ελευθερία (22 Ιαν. 1972). Α.Π.Σ. 48/1931, σ.3-9, βλ. επίσης Ηρακλής Δημητρίου εφημ. Αγών (25/1/1972), Ρ. Κλόκκαρης, εφημ. Πατρίς (31 Ιαν. 1972).

<sup>5</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 5-12.

<sup>6</sup> Ο.π.

έντονες παρατηρήσεις<sup>1</sup>. Σε λίγα λεπτά κι άλλες ελληνικές σημαίες ανυψώθηκαν στη βορειο-ανατολική πτέρυγα του Κυβερνείου και στα δέντρα του άλσους από διαδηλωτές, που είχαν αναρριχηθεί πάνω σ' αυτά<sup>2</sup>, ενώ η αργοπορία των βουλευτών στο Κυβερνείο συνετέλεσε ώστε ο σποραδικός αρχικά λιθοβολισμός του Κυβερνητικού Μεγάρου και των αστυνομικών οργάνων να εξελιχθεί σε άγριο πετροπόλεμο<sup>3</sup>. Στο μεταξύ ο Storrs είχε ειδοποιήσει τηλεφωνικώς απ' τις 9 μ.μ. την κεντρική αστυνομία πως ο λιθοβολισμός εξακολουθούσε και πως καταθρυμματίζονταν τα παράθυρα του μεγάρου<sup>4</sup>. Έτσι ο αστυνόμος Λευκωσίας, με τη συναίνεση και του αρχιαστυνόμου, έστειλε στο Κυβερνείο οπλισμένο απόσπασμα από σαράντα άνδρες, που βρισκόταν σε επιφυλακή στον στρατώνα, υπό την ηγεσία ανώτερου αστυνόμου<sup>5</sup>. Το σώμα αυτό βρισκόταν σε επιφυλακή στον γνωστό «Κουσλά» αστυνομικό σταθμό κοντά στην Πύλη Πάφου<sup>6</sup> και ήταν ένοπλο, ήταν δε δημιούργημα της αποικιοκρατικής κυβέρνησης μετά από τα γεγονότα του Μαρτίου του 1921 και τα γνωστά σοβαρά επεισόδια – με την ευκαιρία των εορτασμών των εκατό χρόνων από την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης – των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου με την αστυνομία<sup>7</sup>. Επειδή όμως ο λιθοβολισμός συνεχιζόταν ασταμάτητος, με αποτέλεσμα ο διοικητής και η αστυνομία να απωθηθούν από τα προπύλαια και να καταφύγουν μέσα στο Κυβερνείο, ζητήθηκε η αποστολή και άλλων αστυνομικών ενισχύσεων καθώς και αντίγραφο του νόμου περί στάσεως («Riot Act»)<sup>8</sup>. Τελικά έφθασαν με τέσσερα αυτοκίνητα και οι επιπρόσθετες αστυνομικές ενισχύσεις, που αποτελούνταν από έναν υπαστυνόμο και είκοσι δύο άντρες. Μόλις ο λαός αντιλήφθηκε την παρουσία των νέων αστυνομικών ενισχύσεων, άρχισε να λιθοβολεί άγρια<sup>9</sup>.

Πριν από την άφιξη των νέων αστυνομικών ενισχύσεων ο διοικητής Davis είχε διατάξει το αστυνομικό σώμα να επιτεθεί εναντίον του πλήθους με ρόπαλα. Όμως τούτο ήταν σχεδόν ανέφικτο γιατί μόνο το μικρό αρχικό αστυνομικό απόσπασμα κρατούσε

<sup>1</sup> Ο.π.

<sup>2</sup> Ο.π.

<sup>3</sup> Στην εξιστόρηση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στον Κυβερνείο θα πρέπει να γίνει και μνεία του εγγράφου της παραίτησής από το βουλευτικό αξίωμα του Φ. Κυριακίδη, βουλευτή Κουλιάνου-Αυδήμου Λεμεσού. Ο Κυριακίδης είχε υποβάλει την παραίτησή του τηλεγραφικώς προς τον Storrs από τις 20/10/1931, αλλά θεώρησε σκόπιμο να αναπτύξει σ' ένα εμβριθέστατο και τεκμηριωμένο έγγραφο τους λόγους που τον ανάγκασαν να υποβάλει την παραίτησή του. Ο Κυριακίδης κρατούσε μαζί του το υπόμνημα και έτσι, όταν συναντήθηκε σε κάποια στιγμή με τον προσωρινό αποικιακό γραμματέα, ταγματάρχη Wright, στα προπύλαια του Κυβερνείου, προσπάθησε να του επιδώσει το έγγραφο.

<sup>4</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 11, βλ. *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 13, ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (24 Απριλίου 1947).

<sup>5</sup> Ο.π.

<sup>6</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (24 Απριλίου 1947).

<sup>7</sup> Ο.π.

<sup>8</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 11, ΚΑΚ, εφημ. Ν.Κ.Φ. (24 Απριλίου 1947), *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 13.

<sup>9</sup> Heavily stoned, όπως αναφέρει στην έκθεσή του ο Storrs, Βλ. Disturbances in Cyprus, σ. 11.

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

ρόπαλα, ενώ ένα άλλο πρόβλημα δημιουργήθηκε: ο μεγάλος χρόνος που απαιτήθηκε για τη συνάθροισή του και, επομένως, η μεγάλη χρονοτριβή<sup>1</sup>. Φαίνεται όμως πως δεν ήταν αυτοί μόνο οι λόγοι για την αδυναμία που επέδειξε εκείνη τη νύχτα το αστυνομικό σώμα. Γιατί, απλούστατα, σ' όλη αυτή την κατάσταση τόσο οι Έλληνες αστυνομικοί όσο και οι Τούρκοι δεν ήταν διατεθειμένοι να αντιδράσουν και να πειθαρχήσουν στις εντολές των Άγγλων και Τούρκων προϊσταμένων τους<sup>2</sup>. Το απόσπασμα επιχείρησε ν' ανοίξει δίοδο από το μέρος που βρισκόταν μπροστά από το οίκημα, αλλά γρήγορα απωθήθηκε από τον καταγισμό των λίθων που εκσφενδονίζονταν εναντίον του. Ο λιθοβολισμός ήταν τόσο δυνατός<sup>3</sup> ώστε οι πέτρες, που ρίχνονταν πολλές φορές με περιστρεφόμενες σφενδόνες, καταθρυμμάτισαν το κτιστό προπύλαιο και διαπέρασαν την μπροστινή πόρτα<sup>4</sup>. Σε λίγο έφθασε στο Κυβερνείο και ο προσωρινός γενικός εισαγγελέας Νεοπτόλεμος Πασχάλης (κρατώντας τον νόμο περί στάσεως), τον οποίο το πλήθος άφησε να περάσει ανάμεσά του, χωρίς να τον παρεμποδίσει ή να τον αποδοκιμάσει, έστω, λόγω της εκτιμήσεως και του σεβασμού που αισθανόταν απέναντί του<sup>5</sup>. Σε ελάχιστα λεπτά άρχισε νέος σοβαρός λιθοβολισμός του μεγάρου, με αποτέλεσμα να διαρρηχθούν και να καταστραφούν τα πορτοπαράθυρα του Κυβερνείου και να καταπέσουν σε συντρίμμια. Οι ηλεκτρικές λάμπες καταθρυμματίστηκαν, ενώ το δωμάτιο όπου βρίσκονταν οι ηλεκτρικές εγκαταστάσεις κυριολεκτικά καταερειπώθηκε ώστε να μην τολμά κανένας να παραιμείνι ή να μπει μέσα σ' αυτό ξανά<sup>6</sup>. Στόχος του πετροβολισμού υπήρξαν επίσης και οι αστυνομικοί τόσο οι «σουβαρήδες» όσο και οι πεζοί. Μερικοί απ' αυτούς είχαν ήδη πληγωθεί και μεταφερθεί στο εσωτερικό του Κυβερνείου<sup>7</sup>. Επειδή η μπροστινή πόρτα του Κυβερνείου κινδύνευε να κατακομματιασθεί κι αυτή από τις πέτρες, τοποθετήθηκαν βαριά έπιπλα για να τη συγκρατήσουν. Τούτο όμως αποδείχθηκε τελικά ανώφελο, γιατί η πόρτα κατακομματιάστηκε από ξύλα, με τα οποία επετίθεντο οι διαδηλωτές και τα οποία αξιοποιούσαν υπό μορφή πολιορκητών κριών<sup>8</sup>.

<sup>1</sup> Ο.π.

<sup>2</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ.2-15.

<sup>3</sup> Ο Storrs (βλ. *Disturbances in Cyprus*, σ. 11 και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 13) αναφέρει πως πολλές από τις πέτρες ή τα κομμάτια από βράχους που ρίχνονταν ήταν μεγαλύτεροι από το μέγεθος ινδοκάρουδου.

<sup>4</sup> Ο.π.

<sup>5</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (24 Απριλίου 1947). Για τον Νεοπτόλεμο Πασχάλη μιλά με πολύ εγκωμιαστικά λόγια ο ίδιος ο Storrs, *Orientations*, σ.599.

<sup>6</sup> ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (24 Απριλίου 1947).

<sup>7</sup> Ο.π., όπου αναφέρονται λεπτομέρειες και στοιχεία για συγκεκριμένα άτομα που πληγώθηκαν.

<sup>8</sup> *Disturbances in Cyprus*, σ. 13, *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 14, (όπου όμως δεν αναφέρεται πώς τα τρία αστυνομικά αυτοκίνητα είχαν αναποδογυριστεί πιο πριν).

Μόλις το νέο αστυνομικό σώμα έφθασε στο Κυβερνείο, το αυτοκίνητο του προσωρινού αποικιακού γραμματέα – που πριν είχε αναποδογυρισθεί και καταστραφεί – κάηκε. Σε λίγο ο λαός έβαλε φωτιά και στα τρία από τα τέσσερα αυτοκίνητα με τα οποία είχαν φθάσει οι αστυνομικές ενισχύσεις. Και τα τρία αυτοκίνητα αναποδογυρίστηκαν προτού καούν<sup>1</sup>. Σε λίγο φλόγες από τα παραπετάσματα της δυτικής γωνιάς της προσόψεως του Κυβερνείου ξαπλώθηκαν στη στέγη κι έπειτα σε όλη την οικοδομή, που σε πέντε μόνο λεπτά έγινε πραγματικό παρανάλωμα της φωτιάς<sup>2</sup>.

Ο Κυβερνήτης με τους συμβούλους του έκανε μια ύστατη προσπάθεια να ανακόψει την επίθεση από μέρους του λαού, τοποθετώντας κατά μήκος της προσόψεως του οικήματος μέσα από τα παράθυρα αστυνομικούς. Όμως η κατάσταση ξέφυγε οριστικά από τα χέρια τους καθώς ο χείμαρρος των λίθων<sup>3</sup> εξακολουθούσε να ρίπτεται, ενώ, παράλληλα, φλεγόμενα κομμάτια ξύλων ρίχνονταν στη στέγη και μέσα από τα παράθυρα, και το Κυβερνείο άρχισε να καίεται<sup>4</sup>.

Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση ο Davis αντιλήφθηκε πως τα πράγματα ήταν πιο σοβαρά από ό,τι αρχικά υπολόγιζαν οι αρχές και αποφάσισε πως έπρεπε να χρησιμοποιηθούν τα πυροβόλα. Όμως πιο πριν διέταξε το απόσπασμα των ροπαλοφόρων να επιτεθεί, τη φορά αυτή από τη δυτική πλευρά. Το αστυνομικό σώμα, πριν ακόμα εξαπολύσει την επίθεσή του, δέχθηκε χαλάζι από πέτρες, με αποτέλεσμα να μην κατορθώσει ούτε καν να προσεγγίσει τις ομάδες του πλήθους. Το μόνο που πέτυχε ο Davis ήταν να έρθει ο ίδιος σε επαφή με μερικούς μαθητές, που βρίσκονταν μπροστά από το Κυβερνείο. Τόσος όμως ερεθισμός κι ένταση επικρατούσε, ώστε οι μαθητές, σύμφωνα με τον Storrs, ούτε ν' ακούσουν θέλησαν αυτά που τους έλεγε ο διοικητής. Έτσι, αφού διέταξε το απόσπασμα που κρατούσε ντουφέκια να ετομασθεί, βγήκε ξανά από το Κυβερνείο για να πεισθεί – όπως χαρακτηριστικά ο Storrs αναφέρει – πως καμιά άλλη εναλλακτική διαδικασία, εκτός από τη χρήση των όπλων, δεν υπήρχε για την αναχαίτιση του λαού. Ο Davis οδήγησε το αστυνομικό απόσπα-

<sup>1</sup> S.A. 1312/1931, σ.40. Βλ. επίσης Disturbances in Cyprus, σ. 13.

<sup>2</sup> S.A. 1312a/1931, σ. 40. Disturbances in Cyprus, σ. 12. Α.Π.Σ. 19/1931, σ.5-7. Ο λόγος της αστραπιαίας αυτής αποτελεσματικότητας της φωτιάς είναι προφανής: Όλο το κυβερνείο ήταν ξύλινο. Ήταν το πρώτο λυόμενο ξύλινο σπίτι που είχε εισαχθεί στην Κύπρο. Κατασκευάστηκε από δρύινο ξύλο στην Αγγλία και στάλθηκε σε κομμάτια σε κιβώτια στο λιμάνι της Λάρνακας και από εκεί με καροιοπομπή και καμηλοπομπή – χρησιμοποιήθηκαν 125 κάρα και 70 καμήλες – μεταφέρθηκε στη Λευκωσία. Βλ. Αγνή Μιχαηλίδου, *Χώρα, η παλιά Λευκωσία*, 1977, σ. 73.

<sup>3</sup> The torrent of stones, όπως χαρακτηριστικά τον αποκαλεί ο Storrs: Disturbances in Cyprus, σ. 12.

<sup>4</sup> S.A. 1312/1931, σ.40.

σμα των πυροβολητών στο πίσω μέρος του Κυβερνείου, στην ανατολική πλευρά του. Από το μέρος αυτό τα μέλη του αστυνομικού σώματος αντίκρουσαν και άλλες απόπειρες για εμπρησμό του Κυβερνείου<sup>1</sup>.

Ο Davis διάβασε το διάταγμα περί στάσεως, που μεταφραζόταν στα ελληνικά από Έλληνα αστυνομικό<sup>2</sup>. Η σάλπιγγα ήχησε και ξαναδόθηκε προειδοποίηση μεγάλου φωνα. Ενώ όμως το πλήθος έφευγε και τα πράγματα μπορούσαν να εξελιχθούν ομαλά, ο Davis έδωσε εντολή στο αστυνομικό απόσπασμα να πυροβολήσει<sup>3</sup>. Μα το αστυνομικό σώμα διατηρούσε επιφυλάξεις ως προς την ορθότητα της διαδικασίας που ακολουθούσε ο Davis και οι περισσότεροι εξέφρασαν με τρόπο έντονο και κατηγορηματικό την αντίθεσή τους προς την τακτική αυτή<sup>4</sup>. Όμως ο Davis ήταν ανένδοτος και επέμενε να πειθαρχήσουν όλα ανεξαιρέτως τα μέλη του αστυνομικού αποσπάσματος στις εντολές του. Χτύπησε μάλιστα με το μαστίγιό του στα πόδια τους αστυνομικούς που αντιδρούσαν<sup>5</sup>.

Το αστυνομικό σώμα, που το αποτελούσαν 10-12 αστυνομικοί ήταν εξοπλισμένο με ντουφέκια (rifles) και σε κάθε αστυνομικό είχαν δοθεί 20 σφαίρες<sup>6</sup>. Πέντε από αυτές βρίσκονταν μέσα στα όπλα, έτοιμες για χρήση, ενώ οι υπόλοιπες βρίσκονταν στις θήκες<sup>7</sup>.

Όμως τελικά μόνο 4-5 άντρες του αστυνομικού αποσπάσματος πυροβόλησαν και, όπως έγινε γνωστό αργότερα, μόνο ένας ή δύο πυροβόλησαν στο πλήθος. Οι άλλοι αρνήθηκαν να πυροβολήσουν<sup>8</sup>, ενώ δυο ή τρεις από τους αστυνομικούς που έκαμαν χρήση των όπλων τους πυροβόλησαν στον αέρα για απλό εκφοβισμό. Σημειώνουμε πάντως πως κι οι πέντε αστυνομικοί που πυροβόλησαν, άδεισαν τις σφαιροθήκες τους<sup>9</sup>, πράγμα που έρχεται και πάλι σε αντίθεση με τον ισχυρισμό του Storrs, ότι στο

<sup>1</sup> 9

<sup>2</sup> Ο.π.

<sup>3</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 11. Την τακτική εφάρμοσαν οι Άγγλοι αποικιοκράτες και σ' άλλες περιπτώσεις στην Κύπρο. Βλ. Πέτρος Στυλιανού, *Το φρούριο της Κερύνειας*, σ.5 κ.ε.

<sup>4</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 11, όπου κατά λέξη αναγράφεται: «Μερικοί δεν υπακούσαμε. Και για την ακρίβεια 8-9 συνάδελφοι φέραμε ένσταση. Είπαμε «γιατί να πυροβολήσουμε, αφού ο κόσμος φεύγει;»

<sup>5</sup> Ο.π. Αυτή την έννοια είχε το κτύπημα (με το μαστίγιο) του Davis κι όχι γιατί ήθελε να αποτρέψει τους αστυνομικούς, που πυροβολούσαν συνεχώς – γιατί είχε χάσει, δήθεν, τον έλεγχό του πάνω στους άντρες του, και μερικοί απ' αυτούς ενεργούσαν με πάθος και φανατισμό εναντίον του πλήθους – όπως λανθασμένα εδώ αναφέρει ο ΚΑΚ εφημ. Ν.Κ.Φ. (27 Απριλίου 1947).

<sup>6</sup> Ο.π.

<sup>7</sup> Στις pouches, όπως λέγονταν

<sup>8</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ.10, όπου και τα ονόματα των δυο μελών του αστυνομικού αποσπάσματος που πυροβόλησαν εναντίον του πλήθους.

<sup>9</sup> Ο.π.

αστυνομικό σώμα δόθηκε η εντολή να πυροβολήσει μια φορά ο κάθε άνδρας σηματοδύοντας το πλήθος στα πόδια<sup>1</sup>. Εξάλλου ο ίδιος ο Storrs παραδέχεται πως τον «διαταχθέντα αριθμό βολών επακολούθησαν μερικοί διασκορπισμένοι πυροβολισμοί»<sup>2</sup>.

Μετά τους πυροβολισμούς το πλήθος διασκορπίστηκε και τράπηκε σε φυγή<sup>3</sup>. Αλλά, παρά την ουσιαστική διάλυση του πλήθους, ο Davis διέταξε επίθεση με τις λόγχες<sup>4</sup>. Σαν δικαιολογία της επίθεσης αυτής με ξιφολόγχη, ο Storrs επικαλείται την ανάγκη εκκαθάρισης του περιβάλλοντος από το πλήθος<sup>5</sup>. Το ελληνοτουρκικό αστυνομικό σώμα και πάλι δεν πειθάρχησε στην εντολή αυτή του Davis εκτός από δυο που υπάκουσαν στον διοικητή τους<sup>6</sup>.

Από τους πυροβολισμούς του αστυνομικού αποσπάσματος πληγώθηκαν συνολικά 15 άτομα<sup>7</sup>. Από τους τραυματίες ένας, ο Ονούφριος Κληρίδης, 17 χρόνων από τον Άγιο Θεόδωρο Αγρού, πέθανε την άλλη μέρα στο Νοσοκομείο Λευκωσίας.

Οι άλλοι φονευθέντες ήταν:

- 2) Ο νεαρός Γεώργιος Δαλίτης, από τη Λευκωσία, που πέθανε στις 22/10/31 στο Νοσοκομείο Λευκωσίας, που δολοφονήθηκε στο Κυβερνείο,
- 3) Ο νεαρός Κώστας Μίχαλος, από τη Λευκωσία που πέθανε στις 22/10/31, ύστερα από πυροβολισμούς που δέχθηκε στο Κυβερνείο,

<sup>1</sup> Disturbances in Cyprus, σ. 12 και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 14. Εξάλλου ο υποδιοικητής Λευκωσίας στην έκθεσή του για τα γεγονότα στη Λευκωσία (S.A. 1312A/1931 σ. 40) παρουσιάζει άλλη εκδοχή και αναφέρει επί λέξει: “The police were then ordered to fire upon the mob”.

<sup>2</sup> Ο.π.

<sup>3-4</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ. 10, όπου τονίζεται πως ο Davis διέταξε την επίθεση. Βλ. Disturbances in Cyprus, σ.12 και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 14 και ΚΑΚ εις φημ. Ν.Κ.Φ. (27 Απριλίου 1947), όπου αναφέρεται απλώς πως το αστυνομικό σώμα διατάχθηκε να επιχειρήσει έφοδο εναντίον του πλήθους. Επομένως αποδεικνύεται αβυσμική η πληροφορία (ΚΑΚ) ότι ο Davis κτυπούσε τους αστυνομικούς, γιατί δήθεν παρήκουσαν τις εντολές του και πυροβολούσαν ανεξέλεγκτα εναντίον του πλήθους. Γιατί, αν ο Davis διατηρούσε την ψυχραιμία του, δεν θα διέταζε το αστυνομικό σώμα – έστω κι αν δεν αναφέρεται σαφώς από τους Storrs – Κωνσταντινίδη πως αυτός έδωσε το σχετικό παράγγελμα, βγαίνει τούτο αβίαστα από την έκθεση των γεγονότων – να εφορμήσει με τις ξιφολόγχες εναντίον ενός πλήθους που οπισθοχωρούσε.

<sup>5</sup> S.A.1312A/1931, σ.40, Disturbances in Cyprus, σ.12 και *Ταραχαί εν Κύπρω*, σ. 14.

<sup>6</sup> Α.Π.Σ. 75/1931, σ.9, όπου και αναφέρονται τα ονόματα των δύο αστυνομικών, που εφόρμησαν εναντίον του πλήθους.

<sup>7</sup> ΚΑΚ εις φημ. Ν.Κ.Φ. (27 Απριλίου 1947). Αντίθετα ο Storrs (Disturbances in Cyprus, σ. 12 και *Ταραχαί εν Κύπρω*), μιλά για 7 συνολικά πληγωμένους. Τα στοιχεία όμως του Storrs δεν είναι ακριβή, είτε γιατί οι πληγωμένοι κρύφθηκαν (για να αποφύγουν την ποινική δίωξη), είτε γιατί σκόπιμα ο Storrs μείωσε τον αριθμό τους.



## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

- 4) Ο νεαρός Κυριάκος Ματθαίου από την Αμμόχωστο που πέθανε στις 23/10/31 ύστερα από πυροβολισμούς που δέχθηκε στην Αμμόχωστο,
- 5) Ο νεαρός Ανδρόνικος Χρίστου από την Αμμόχωστο, που πέθανε στις 23/10/31, ύστερα από πυροβολισμούς που δέχθηκε στην Αμμόχωστο,
- 6) Ο μεσήλικας Ιωάννης Παπαϊωσήφ, που πέθανε στις 23/10/31, από πυροβολισμούς που δέχθηκε στην Αμμόχωστο,
- 7) Ο 25χρονος Παναγιώτης Δημητρίου από τη Λεμεσό, που πέθανε από πυροβολισμούς που δέχθηκε στη Λεμεσό,
- 8) Ο 18χρονος Χαράλαμπος Φιλής από το Λευκόνοικο, που πέθανε στις 25/10/31 από πυροβολισμούς που δέχθηκε στην Αμμόχωστο,
- 9) Ο μεσήλικας Ιωάννης Κωνσταντινίδης από τη Λεμεσό, που πέθανε στις 25/10/31 από πυροβολισμούς που δέχθηκε στη Λεμεσό,
- 10) Ο μεσήλικας Γεώργιος Ιωάννου από το Ακάκι, που πέθανε στις 25/10/31 μετά από πυροβολισμούς που δέχθηκε στο Ακάκι,
- 11) Η νέα και έγκυος, Μαρία Ζωδιάτη, από την Κ. Ζώδια, που πέθανε στις 26/10/31 μετά από πυροβολισμούς που δέχθηκε στην Κ. Ζώδια,
- 12) Ο 35χρονος Κυριάκος Παπαδόπουλος από τη Λευκωσία, που πέθανε στις 26/10/31 μετά από πυροβολισμούς που δέχθηκε στη Λευκωσία,
- 13) Ο 36χρονος Σάββας Μασούρης, από τη Ζώδια που πέθανε στις 26/10/31 από πυροβολισμούς που δέχθηκε στη Ζώδια
- 14) Ο επίσης 36χρονος Γεώργιος Μούτσος από το Ακάκι που πέθανε στις 26/10/31 μετά από πυροβολισμούς που δέχθηκε στο Ακάκι.
- 15) Ο μεσήλικας Μιχάηλ Τριφούκης από τον Καραβά που πέθανε στις 27/10/31 κατά τα γεγονότα στον Καραβά,
- 16) Ο 24χρονος Λοΐζος Λοϊζίδης, από το Δίκωμο, που πέθανε στις 27/10/31 κατά τα γεγονότα της Κερύνειας, ύστερα από βασανιστήρια που υπέστη από Άγγλους στρατιώτες.
- 17) Ο 71χρονος Ιωάννης Ζαλούμης από τα Μανδριά που πέθανε στις 28/10/31, ύστερα από λογχισμό του από Βρετανό στρατιώτη στα Μανδριά.

### Συμπεράσματα

Η εξορία των Κυπρίων πολιτικών ηγετών από την Κύπρο, λόγω του κινήματος του 1931, είχε διαδραματίσει ουσιαστικό ανασταλτικό παράγοντα στην ομαλή πολιτική εξέλιξη του τόπου. Όχι μόνο γιατί οι απελαθέντες αποτελούσαν τη δυναμικότερη και σοβαρότερη ομάδα της κυπριακής πολιτικής ηγεσίας, αλλά και για το γεγονός πως η βίαιη απομάκρυνσή τους από την πατρίδα – μ' όλο που δεν επέδρασε αρνητικά

στο πολιτικό φρόνημα και στις συνειδήσεις του υπόδουλου κυπριακού λαού – ανέκοψε την ομαλή πολιτική ανέλιξη. Γιατί, μια ηγεσία, που είχε αναδειχθεί μέσα από τη χοάνη των εθνικών οραματισμών και αγώνων, δεν ήταν εύκολο να αναπληρωθεί από τη μια στιγμή στην άλλη. Παρά το γεγονός όμως αυτό, η φαινομενική επιστροφή στην ομαλή ζωή στις αγροτικές, βασικά, περιοχές ήταν μεν απόλυτη, αλλά επιφανειακή. Γιατί η βαθιά κρίση κι η αντίδραση ενάντια στην καταπίεση, συγκαλυμμένη έστω, της ξενικής κατοχής – συντηρημένη από τον τύπο, την Εκκλησία και την πολιτική ηγεσία, όση απέμεινε στον τόπο και όση απέμεινε ελεύθερη – υπέβασκε και συνεχιζόταν στις πόλεις, όσο κι αν δραστηριοποιήθηκε η αστυνομική παρακολούθηση κι ο συνεπακόλουθος έλεγχος των εθνικών και πολιτικών φρονημάτων των πολιτών.

Έτσι, όχι μόνο δεν μπορούσε να γίνεται λόγος για πολιτική, και κατ' επέκταση για εθνικοαπελευθερωτική δραστηριότητα, αλλά ούτε καν οργανωμένα κόμματα σε μεγάλο διάστημα μετά τα γεγονότα. Βέβαια μ' εξαίρεση τοπικά σωματεία – όπως για παράδειγμα το σωματείο «Εργατικός» του Χατζηπαύλου – οργανωμένα πολιτικά κόμματα δεν προϋπήρχαν. Είναι όμως χαρακτηριστικό πως όλα τα πολιτικά κόμματα κι όλες οι μαζικές επαγγελματικές οργανώσεις άρχισαν να εμφανίζονται μετά την έκρηξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και την ένταξη της Ελλάδας στο κοινό συμμαχικό στρατόπεδο.

Έτσι, πέρα από το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, που λειτουργούσε παράνομα και με ουσιαστικές οργανωτικές αδυναμίες, τα πολιτικά κόμματα στο ευρύτερο πολιτικό φάσμα εμφανίζονται ακριβώς μετά τον πόλεμο. Στα 1941 το Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού (Α.Κ.Ε.Λ.), στα 1942 η Παναγροτική Ένωση Κύπρου (ΠΕΚ), (ύστερα από το παγκύπριο παναγροτικό συνέδριο στην Αθηαίνου) και στα 1943 εμφανίζεται το Κυπριακό Εθνικό Κόμμα (ΚΕΚ).

Όμως οι δέκα Κύπριοι πολιτικοί ηγέτες που εξορίστηκαν στη Μ. Βρετανία κατάφεραν τελικά ύστερα από δραματικές συνθήκες να διαφύγουν και να καταφύγουν είτε στην Ιερουσαλήμ (Μητροπολίτης Μυλωνάς, όπου και πέθανε στις 13 Σεπτεμβρίου 1937, σε ηλικία 48 μόλις χρόνων), είτε στην Αίγυπτο (Αρχιμανδρίτης Διονύσιος όπου και κατέλαβε επισκοπικό θρόνο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας), είτε στην Αθήνα, όπου κατέφυγαν οι: Μητροπολίτης Κυρηναίας, Θεοφάνης Τσαγγαρίδης, Θεόδωρος Κολοकाσιδης και Σάββας Λοιζίδης, είτε στη Σοβιετική Ένωση (όπου κατέφυγαν οι ηγέτες του Κ.Κ.Κ., Χαράλαμπος Βατυλιώτης και Κώστας Σκελέας).

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

Η εξαναγκαστική παραμονή όμως των πέντε Κύπριων πολιτικών στην Αθήνα συνέβαλε ώστε ν' αρχίσει από την ελληνική πρωτεύουσα μια οργανωμένη, συστηματική διαφωτιστική εργασία για το κυπριακό πρόβλημα, τόσο προς τον ελληνικό όσο και προς τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο.

Εξάλλου, πέρα από το απαγορευτικό διάταγμα και τους περιοριστικούς νόμους, που θεσπίστηκαν από τον Κυβερνήτη στα 1931, η αποικιοκρατική κυβέρνηση εξέδωσε σειρά άλλη από απαγορευτικούς-στραγγαλιστικούς των ατομικών ελευθεριών του κυπριακού λαού-νόμους.

Ιδιαίτερα ανταρχική υπήρξε η διακυβέρνηση Palmer. Τονίζεται χαρακτηριστικά πως ο Άγγλος Κυβερνήτης απαγόρευε την ανάκρουση του ελληνικού εθνικού ύμνου, τη χρήση τετραδίων ή μολυβιών με ελληνικές σημαίες ή χρώματα, καθώς και μια σειρά από περιοριστικά άλλα μέτρα που κατέστησαν την παλμεροκρατία, όπως αποκλήθηκε, την πιο απεχθή περίοδο αποικιοκρατικής διακυβέρνησης στην Κύπρο. Ο κυπριακός όμως λαός πλήρωσε ακόμη ένα βαρύ τίμημα: την προσαγωγή κατά εκατοντάδες σε πταισματοδικεία και κακουργοδικεία για αδικήματα σχετιζόμενα με τις ταραχές κι εκατοντάδες καταδικάστηκαν – όπως ήδη αναφέρθηκε – σε βραχύ-χρονες ή πολύχρονες φυλακίσεις. Παράλληλα ο λαός κλήθηκε από την πρώτη κιόλας βδομάδα του Νιόβρη να καταβάλει όλο το τίμημα των ζημιών που είχαν προξενηθεί από τις ταραχές.

Παράλληλα προς την πολιτική ηγεσία του τόπου είχε πληγεί και η θρησκευτική ηγεσία. Δύο μητροπολίτες, οι Κιτίου Νικόδημος και Κερύνειας Μακάριος είχαν εξοριστεί, ενώ στις 16 του Νοέμβρη 1933 πέθανε και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος ο Γ', με αποτέλεσμα να παραμείνει μόνος ο Πάφου Λεόντιος ως τοποτηρητής του Αρχιεπισκοπικού θρόνου – ο Λεόντιος απουσίαζε στο Λονδίνο κατά τη διάρκεια των ταραχών - γεγονός που παρακώλυε αφάνταστα το έργο της Κυπριακής εκκλησίας.

Η σθεναρή αντίδραση του αγγλικού Υπουργείου Αποικιών όχι μόνο να μην επιτρέψει επάνοδο των εξορίστων μητροπολιτών, προκειμένου να απαρτιστεί αρμόδια εκκλησιαστική σύνοδος, αλλά και τα αντιδραστικά μέτρα, που πήρε, παρενέβαλαν ανυπέρβλητα εμπόδια στην πλήρωση του Αρχιεπισκοπικού θρόνου της Κύπρου.

Τα σχετικά διαβήματα που καταβλήθηκαν ήταν τα εξής: Στο τελευταίο δεκαήμερο του Οκτώβρη του '37 ο τοποτηρητής του Αρχιεπισκοπικού θρόνου πήγε στην Αθήνα,

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

για να συναντήσει τον ευρισκόμενο σε εξορία μητροπολίτη Κερύνειας Μακάριο για να συσχεφθούν πάνω στο θέμα της πληρώσεως του Αρχιεπισκοπικού θρόνου που χήρευε.

Οι δυο μητροπολίτες, σε σύσκεψη με το Μητροπολίτη Τραπεζούντος, Χρύσανθο, και τους καθηγητές Ράλλη και Αλιβιζάτο, αποφάσισαν να απαρτιστεί εκλογική σύνοδος από τρεις αρχιερείς: τον Μητροπολίτη Πάφου, Λεόντιο, τον Μητροπολίτη Τραπεζούντας, Χρύσανθο, ως αντιπρόσωπο του Μητροπολίτη Κερύνειας και τον Αρχιεπίσκοπο Σιναίου, Πορφύριο.

Ενώ όμως πρώτο έργο του τοποτηρητή μετά την επιστροφή του στη Λευκωσία υπήρξε η απόλυση εγκυκλίου και προς τις τέσσερεις επαρχίες της Εκκλησίας της Κύπρου για καταρτισμό εκλογικών καταλόγων και ενώ οι άλλοι δυο εκκλησιαστικοί ηγέτες που θα συνιστούσαν την εκκλησιαστική σύνοδο φρόντιζαν να θεωρήσουν τα διαβατήριά τους για να έλθουν στην Κύπρο, την ίδια ακριβώς μέρα δημοσιεύτηκαν οι γνωστοί απαγορευτικοί πολιτικοί νόμοι με αρ. 33 και 34 του 1937, που αναφέρονταν στην εκλογή Αρχιεπισκόπου Κύπρου.

Όμως, παρά τις δραματικές προσπάθειες που καταβλήθηκαν, οι νόμοι παρέμειναν σε ισχύ για αρκετά χρόνια και μόνο μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι νόμοι ατόνησαν, μολονότι τυπικά δεν καταργήθηκαν, με την παράλληλη άρση των διαταγμάτων υπεριορίας των εξορίστων.

Έτσι, η κυπριακή Εκκλησία πέρασε από μια χωρίς προηγούμενο οδυνηρή δοκιμασία κι εμπειρία φοβερή – που κράτησε πάνω από δώδεκα χρόνια – ανάλογη με την οποία δεν είχε αντιμετωπίσει ούτε και στα δυσκολότερα χρόνια της τουρκικής κατοχής του νησιού. Οι επιπτώσεις από τα περιοριστικά αυτά μέτρα στην εθνική και πολιτική ανέλιξη είναι εξόφθαλμες σ' οποιοδήποτε παρατηρητή, δεδομένης της έλλειψης, όπως αναφέρθηκε, πολιτικών κομμάτων από τη μια και της ανακοπής του εθναρχικού ρόλου και χαρακτήρα της κυπριακής Εκκλησίας από την άλλη. Η αδυναμία εφαρμογής και ενάσκησης του εθναρχικού ακριβώς ρόλου της κυπριακής Εκκλησίας, με τους παράλληλους στραγγαλιστικούς απαγορευτικούς νόμους και διατάξεις που επέβαλε το καθεστώς Storrs, κι ιδιαίτερα το καθεστώς του Κυβερνήτη Palmer, δεν επέτρεπαν στον κυπριακό λαό να διανοηθεί ούτε τη στοιχειωδέστερη ακόμη πολιτική δραστηριότητα για προώθηση του εθνικού θέματος.

Οι ταραχές στην κυπριακή ύπαιθρο – συνολικά από τα 598 Ελληνοκυπριακά και

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

μικτά χωριά της Κύπρου διαδραματίστηκαν γεγονότα σοβαρά σε 100 περίπου κοινότητες – παρουσίασαν μια ιδιαιτερότητα σε συσχετισμό με τα γεγονότα των αστικών κέντρων. Είχαν, συγκεκριμένα, τα γεγονότα στην κυπριακή ύπαιθρο, χαρακτήρα περισσότερο καταδρομικών επιχειρήσεων.

Τα γεγονότα στ' αστικά κέντρα που χαρακτηρίζονταν από τις μαζικές λαϊκές κινητοποιήσεις είχαν στους στόχους τους τις επίσημες κρατικές κατοικίες (το Κυβερνείο για παράδειγμα στη Λευκωσία, την κατοικία του διοικητή στη Λεμεσό κλπ) κι απέβλεπαν να εκφράσουν τη λαϊκή αντίθεση κατά της αποικιοκρατίας προς τους ίδιους τους επίσημους φορείς της αποικιοκρατικής πολιτικής.

Τα χωριά που συνέβησαν δυναμικές πράξεις βρίσκονταν σε μεγάλη αναλογία στις περιοχές των κρατικών δασών. Τα σχετικά επεισόδια χαρακτηρίζονταν από βίαιες αφοπλίσεις αστυνομικών οργάνων, την άρνηση καταβολής φόρων, από συλλήψεις φοροεισπραχτόρων και από καταστροφή κρατικών περιουσιών (αλαπιού, φυτωρίων, δασών κλπ), την πυρπόληση δασών, αποκοπή τηλεφωνικών και τηλεγραφικών επικοινωνιών κλπ.

Το γεγονός της δυναμικότερης αντιπαράθεσης στα χωριά μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός πως οι αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις δεν είχαν τη δυνατότητα να περιστείλουν την εξέγερση στα πρώτα στάδια της. Το πέτυχαν όταν στρατιωτικά επιβλήθηκαν στ' αστικά κέντρα, οπότε διοχέτευσαν το στρατιωτικό δυναμικό και προς την κατεύθυνση των αγροτικών κέντρων.

Όμως, μ' όλες τις προσπάθειες που έγιναν για συγκρότηση αντάρτικου κινήματος ή τουλάχιστον ένοπλου αντάρτικου πυρήνα, όλες οι σχετικές πρωτοβουλίες ναυάγησαν, λόγω βασικά του απόλεμου των Κυπρίων.

Έτσι, όλες οι εκθέσεις των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, που μιλούσαν για την αποστολή όπλων από την Αλεξάνδρεια, τη Βηρυτό και την Κρήτη για τη συγκρότηση ένοπλων ανταρτικών ομάδων από μέρους των Κυπρίων δεν εδράζονταν πάνω σε αντικειμενικές και τεκμηριωμένες πηγές.

Παρά τις επιφυλάξεις και τους φόβους των στρατιωτικών παραγόντων που μ' εμπιστευτικές εκθέσεις τους υπογραμμίζουν το ενδεχόμενο υποτροπής της κρίσης και επιζητούν τη διατήρηση μεγαλύτερου αριθμού στρατευμάτων στο νησί, γεγονός παραμένει αδιαμφισβήτητο πως πέρα από την έλλειψη στρατιωτικής και αντάρτικης

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

εμπειρίας, έλειπε ο κατάλληλος στρατιωτικός ηγέτης, που θα μπορούσε να εμπνεύσει και να καθοδηγήσει τους άντρες ενός αντάρτικου κινήματος – που ενδεχόμενα θα σχηματιζόταν – σ’ ένα τόσο δύσκολο στρατιωτικό εγχείρημα.

Μια δραματική κι απελπισμένη προσπάθεια που αναλήφθηκε, την τελευταία όμως στιγμή, από μέρους μερικών σε συνεννόηση με τον Μητροπολίτη Κιτίου, που στόχευε στην ανάληψη της αρχηγίας για δυναμικότερη αντιπαράταξη στα βουνά και στην ύπαιθρο, ασφαλώς δεν θα μπορούσε να έχει καλύτερη μοίρα, λόγω ακριβώς της έλλειψης προπαρασκευής και προεργασίας σε βάθος. Εξάλλου το απειροπόλεμο σε συνδυασμό με την έλλειψη εμπειροπόλεμου στρατιωτικού ηγέτη του κινήματος, θα οδηγούσε στη σύντομη στρατιωτική κατάρρευση του εγχειρήματος. Το γεγονός όμως ότι θα μπορούσε να αναληφθεί αντάρτικο κίνημα, αν υπήρχε ο κατάλληλος στρατιωτικός ηγέτης, φαίνεται και από το παράδειγμα της επιτυχίας του αντάρτικου του 55-59 – κάτω από την ηγεσία του στρατηγού Γεώργιου Γρίβα Διγενή – όταν αναπτύχθηκε πετυχημένη αντάρτικη δράση σ’ όλη την τετραετία 1955-59 του Απελευθερωτικού κινήματος.

Το μικροσκοπικό (στη διάρκεια των γεγονότων του 1931) Κομμουνιστικό Κόμμα της Κύπρου που αρχικά καταδίκασε έντονα την εξέγερση, αναπροσάρμοσε τις θέσεις του και είχε ταχθεί ήδη από τις 24 Οκτωβρίου 1931 υπέρ της συνεργασίας με τους Ελληνοκύπριους μαχητές και ανέπτυξε αξιόλογη δραστηριότητα συντονίζοντας τις ενέργειες και τις εκδηλώσεις του μαζί με την υπόλοιπη ελληνοκυπριακή ηγεσία. Πρέπει να επανατονιστεί όμως πως και πριν από την ημερομηνία αυτή το Κ.Κ.Κ. είχε αναπτύξει έντονη, ανοιχτή και άμεση αντιβρετανική δραστηριότητα.

Ακριβώς μια μέρα μετά τη δημόσια θέση που πήρε το Κ.Κ. Κύπρου υπέρ των γεγονότων, οι αποικιοκρατικές αρχές εξέδωσαν διατάγματα απέλασης των δυο κομμουνιστικών ηγετών του νησιού και συγκεκριμένα του Χαράλαμπου Βατυλιώτη, γενικού γραμματέα του Κ.Κ. Κύπρου, και Κώστα Σκελέα, ανώτατου αξιωματούχου του κόμματος. Έτσι, το κομμουνιστικό κόμμα της Κύπρου, μ’ όλο που δεν είχε άμεση εμπλοκή στα γεγονότα του 1931, κατέβαλε ένα βαρύτατο αναλογικά τίμημα στα αδίσταχτα και σαρωτικά μέτρα που πήρε η αποικιοκρατική διοίκηση ενάντια στον κυπριακό λαό και την ηγεσία του.

Αυτή ακριβώς η έλλειψη συμμετοχής και εμπλοκής της ηγεσίας του Κ.Κ.Κ. στα γεγονότα, σε συσχετισμό με τα σκληρά μέτρα που δέχθηκε το κόμμα, έγινε αντικείμενο έντονης συζήτησης μέσα στο ίδιο το Βρετανικό Κοινοβούλιο, στο οποίο εκφράστη-



καν έντονες επικρίσεις ενάντια και στη Μητροπολιτική Κυβέρνηση, καθώς και στην Αποικιοκρατική διακυβέρνηση του νησιού για τις ενέργειές τους αυτές.

Αποτέλεσμα ακριβώς αυτών των επικριτικών ομιλιών των Βρετανών βουλευτών και της αντίδρασης που εκδηλώθηκε στην ίδια τη Μεγάλη Βρετανία υπήρξε η συστηματική προσπάθεια και εκστρατεία στην οποία αποδύθηκε η κυπριακή αποικιοκρατική διακυβέρνηση για να δικαιολογήσει τις απελάσεις και τα πλήγματα ενάντια στο Κ.Κ.Κ.

Καρπός των προσπαθειών αυτών υπήρξε η συγκέντρωση στοιχείων από την κομματική δραστηριότητα του κόμματος για πολλούς μήνες πριν από τα γεγονότα.

Σαν άμεση πολιτική επίπτωση από την εξέγερση ήταν η διάλυση του κυπριακού νομοθετικού συμβουλίου.

Το Νομοθετικό συμβούλιο δεν ανασυστήθηκε, και προτάσεις για συνταγματική μεταρρύθμιση γίνθηκαν μόλις στα 1946. Στο μεταξύ όμως η καχυποψία, που είχε αναπτυχθεί από τις νόθες συνταγματικές δομές που προσέφερε η Βρετανική Κυβέρνηση στους κατοίκους του νησιού, οδήγησε τον κυπριακό λαό στην απόρριψη των συνταγματικών προτάσεων του 1946-47, που δεν ήταν ευκαταφρόνητες. Οι ίδιες προκαταλήψεις, εξάλλου, οδήγησαν τους Κυπρίους και στην απόρριψη αλλεπάλληλων συνταγματικών προτάσεων κατά τη διάρκεια του κινήματος του 1955-59, με αποτέλεσμα να χαθούν ομολογουμένως, πολύ καλές ευκαιρίες για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις – όπως ήταν οι προτάσεις Χάρτιγκ-Μπόιντ, τον Φεβράρη του 1956 – που, αν δεν απορρίπτονταν από την Ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία, ενδεχόμενα η Κύπρος να μην οδηγείτο στη σημερινή πολιτική τραγωδία με τους κινδύνους που διαγράφονται για την ίδια την παρουσία (εθνολογική και βιολογική) του κυπριακού ελληνισμού.

Βέβαια, πέρα από την ουσιαστική και πάγια ευθύνη που υπέχει η αποικιοκρατική διοίκηση τόσο για τα γεγονότα του Οκτώβρη του 1931, καθώς και για όσα ακολούθησαν, πρέπει να γίνει και μια κρατική προσέγγιση της στάσης της κυπριακής πολιτικής ηγεσίας και ειδικότερα του Μητροπολίτη Νικόδημου.

Είναι γνωστό πως ο Μητροπολίτης Κιτίου τόσο αρθρογραφικά όσο και στις κλειστές συνεδρίες – ακόμα και στη σύσκεψη του Σαϊττά, όταν τα γεγονότα προσέγγιζαν στην κορύφωση της κρίσης – απέκρουε κατηγορηματικά κάθε σκέψη και εισήγηση

για υποβολή παραίτησης από το Νομοθετικό συμβούλιο. Ενώ όμως προσέγγιζε μ' αυτή τη θέση το πολιτικό πρόβλημα, αιφνίδια μετέλλαξε πολιτική γραμμή και εξέδωσε τη γνωστή προκήρυξη ενάντια στη βρετανική διακατοχή. Η μεταλλαγή αυτή που, αν αποδοθεί στην άσκηση πίεσης από μέρους του πολιτευτή Λάρνακας Μ. Γ. Νικολαΐδη, δεν πρέπει να πιστωθεί υπέρ του δυναμικού Κύπριου πολιτικού ηγέτη, για τον απλούστατο λόγο πως αν είχε ισχυρές απόψεις για το απολύτως αναγκαίο της συνέχισης της παραμονής των μελών του Νομοθετικού σώματος στις θέσεις τους, όφειλε, μπροστά από κάθε προσωπική επίθεση ή προσωπικό τίμημα που εκαλείτο να καταβάλει, να παραμείνει στη θέση του. Κριτική πρέπει επίσης να εξασκηθεί προς την κατεύθυνση του Μητροπολίτη Νικόδημου για το γεγονός πως δεν ενημέρωσε τους άλλους συναδέλφους του στο Νομοθετικό συμβούλιο για την καθοριστική απόφασή του να προχωρήσει στην έκδοση του γνωστού διαγγέλματος προς τον κυπριακό λαό. Γιατί το διάγγελμά του εκείνο σηματοδότησε – και θα ήταν τούτο εν γνώσει και του ιδίου του συντάκτη του διαγγέλματος – από μια αλυσίδα συγκλονιστικών και καθοριστικών γεγονότων στην πολιτική μοίρα της Κύπρου.

Η τουρκική μειονότητα, που για χρόνια έζησε σε αγαστή συνεργασία με την ελληνική κοινότητα, κάτι που ομολογούν και οι ίδιοι οι Βρετανοί – κι ο ίδιος ο Storrs ακόμη – εκφράζει συγκαλυμμένα στην αρχή και φανερά στο τέλος την αντίθεσή της στα γεγονότα. Επίσης, αντίθεση στα γεγονότα εκφράζει η ηγεσία τόσο της μαρωνιτικής όσο και της αρμενικής μειονότητας, που υποκινούνταν και στις τρεις αυτές περιπτώσεις από τον ίδιο τον Storrs. Για λόγους, εξάλλου, επαγγελματικής επιβίωσής τους τα μέλη της δημοσιούπαλληλικής τάξης και της αστυνομικής δύναμης εκφράζουν τυπική νομιμοφροσύνη.

Αξίζει να σημειωθεί πως η στάση του Κυβερνήτη της Κύπρου δικαιώθηκε από τη Βρετανική Κυβέρνηση, όπως προκύπτει από τα πρακτικά της σύσκεψης (Privy Council – ανακτοσυμβούλιο), που πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο στις 6 του Νοέμβρη του 1931 υπό την προεδρία του Sir Robert Hamilton, υφυπουργού αποικιών.

Το Συμβούλιο ομόφωνα αποδέχτηκε τις θέσεις του Storrs και στα έξι σημεία της έκθεσής του. Συγκεκριμένα, σε ό,τι είχε σχέση με την ανύψωση των σημαίων, την παιδεία, τις κοινοτικές αρχές, την ελληνική Εκκλησία, τον νόμο περί τύπου και τον νόμο για τις δημόσιες συγκεντρώσεις.

Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης και ειδικότερα του Βενιζέλου δεν ήταν για τον κυπριακό λαό η αναμενόμενη απέναντι στις βρετανικές αρχές, που πρέπει εν πάση

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

περιπτώσει να δικαιολογηθεί, μερικές τουλάχιστον, και από τη γενικότερη ελληνική εξωτερική πολιτική, που για τον Βενιζέλο δεν μπορούσε με κανένα λόγο να προεχταθεί σε ανοικτή ελληνοβρετανική αντιπαράθεση. Παρά το γεγονός όμως αυτό έχουμε την άποψη πως κι αν ακόμη ο Βενιζέλος δεν υπογράμμιζε την αξίωση του κυπριακού ελληνισμού για ένωσή του με το Μητροπολιτικό ελληνισμό – κι αν οι θέσεις του δεν συνέπιπταν, όπως αναφέρθηκε, ως επίσημου ηγέτη του ελληνισμού, με τα αισθήματα απαρέσκειας και αντίδρασης όχι μονάχα του κυπριακού, αλλά και όλου του ελληνισμού στις αλλεπάλληλες υπαναχωρήσεις της βρετανικής Κυβέρνησης για ολοκλήρωση των εθνικών στόχων του κυπριακού ελληνισμού – όφειλε να αξιώσει τουλάχιστον τη σύντομη επαναφορά μιας δημοκρατικότερης συνταγματικής δομής στο νησί από τη μέχρι τότε ισχύουσα.

Η εξέγερση του 1931, συνιστούσε στην ουσία της μικρογραφία επαναστατικής ενέργειας, με τους αφοπλισμούς ελάχιστων αστυνομικών και τις άλλες υποτυπώδους μορφής επαναστατικές ενέργειες. Έτσι, πολύτιμη εμπειρία απέκτησε ο κυπριακός ελληνισμός για να αποδυθεί στην εξέγερση του 1955-59. Συγκεκριμένα, οι Κύπριοι αντιλήφθηκαν πως οι μαζικές κινητοποιήσεις δεν μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στην οργανωμένη στρατιωτική δύναμη της αποικιοκρατίας. Γι' αυτό χρησιμοποίησαν ευέλικτα, ανταρτικά σώματα τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο, με τα γνωστά, συγκεκριμένα αποτελέσματα.

Τέλος, το κίνημα του Οκτώβρη του 1931 διεμήνυσε ακόμα μια φορά στους οποιουσδήποτε επίδοξους σφετεριστές της εθνικής μας μοίρας με του ποιητή τους στίχους:

Λογαριάσατε λάθος με τον νου σας, εμπόροι  
δεν πουλιέται πατρίδα, λευτεριά με τον πήχυ  
κι αν μικρός είν' ο τόπος  
και το θέλει και μπόρει  
τον ασήκωτο βράχο να τον φάει με το νύχι

Τούτ' η δίψα δεν σβήνει,  
τούτη η πάλη δεν παύει  
χίλια χρόνια αν περάσουν  
δεν πεθαίνουμε σκλάβοι.

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

**ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ\***

A.G.S. = Archivo Genral de Simancas.

Α.Π.Σ. = Αρχείο Πέτρου Στυλιανού.

A.S. Vat Spagna = Archivio Segreto Vaticano – Nunziatura di Spagna.

A.S.V. Sen Mar = Archivio di Stato di Venezia – Senato Mar

*Αγόρευσεις = Αγόρευσεις Μητροπολίτου Κιτίου βουλευτού διά το 8<sup>ον</sup> Ε.Δ. εν τω Νομοθετικῷ Συμβουλίῳ ἐπὶ τῆς ετησίας ἐπιβαρύνσεως τῆς Κύπρου ἐκ £92.799,11 3d κατὰ τὴ συνεδρίαν τῆς 30ῆς Μαρτίου 1926.*

*Αρχιεπίσκοπος Αθηνῶν Χρυσάνθος, Αναμνήσεις = Χρυσάνθου Αρχιεπισκόπου Αθηνῶν, Βιογραφικαὶ ἀναμνήσεις τοῦ Αρχιεπισκόπου Αθηνῶν Χρυσάνθου τοῦ ἀπὸ Τραπεζούντος, Αθήνα 1970.*

C.O. = Colonial Office.

C.S.O. = Clerks Secretariat Office.

Confidential = Confidential memorandum (12622) (19108/19108/19) by Mr Headlam – Morley and Mr Childs respecting Cyprus.

CYPGAZ = Cyprus Gazette.

*Γατόπουλος, Μιχαλακόπουλος = Γατόπουλος, Δ., Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938) ἡ βιογραφία τοῦ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ὡς πολιτικοῦ ἀνδρός καὶ κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, ἐκδοτικὸς οἶκος Ἐλευθερουδάκης, Αθήνα.*

D.P.W. = Department of Public Works.

δ.σ.ι Διοικητικὸ Συμβούλιο.

D.S.M. = District Sergeant Major.

*Δαφνὴς Ἑλλάς = Δαφνὴς, Γρηγόριος, Ἡ Ἑλλάς μετὰξὺ δύο πολέμων 1923-1940, ἡ ἀνοδος τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ, Ἰκαρος, (Αθήνα), 1955.*

Debates = Debates of the Legislative Council of Cyprus.

Disturbances in Cyprus = Disturbances in Cyprus in October 1931, March 1932, London 1932.

*Δραγούμης, Ἐπὶ τοῦ κυπριακοῦ θέματος = Δραγούμης, Στεφ. Φιλίππου, Ἐπὶ τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος, Νοέμβριος 1952 – Σεπτέμβριος 1956, Αθήνα 1956.*

E. = Seccion de Estado.

E.I.P. = Εθνικὸ Ἰδρυμα Ραδιοφωνίας (Ἑλλάδας).

## Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1931 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (ΤΑ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΑ)

E.T.C. = Eastern Telegraph Company (S.A. 1312/1931, 4/,39).

ΕΠΟΚ = *Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου*.

ΕΠΟΚ, *Η εξέγερση* = *Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, Η κυπριακή εξέγερση του*

*1931, Ανθολογία Κειμένων*, Λευκωσία, 1983.

ΕΡΕΚ = Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις Κύπρου.

F.O. = Foreign Office.

G.A. = Guerra Antigua.

G.S. = Georghallides, A Political = Georghallides, G.S., A political and administrative History of Cyprus, 1918-1926, Nicosia, 1979.

Hill, History = Hill, Sir George, A history of Cyprus, τ. 4, Cambridge, 1952.

I.S. = Intelligence Service.

K.A.K. = Κώστας Α. Κωνσταντινίδης.

K.B.E. = Knight (ιππότης) of the British Empire.

K.C. = King's Counselor.

K.C.V.O. = Knight Commander Victoria Order.

K.Δ. = Κυπριακή Δημοκρατία.

K.Σ. = Κυπριακά Σπουδαί (επετηρίς).

Κυπρ. Λογ. = Κυπριακός Λόγος.

Κύπρος = *Ζαννέτος, Φίλιος, Η Κύπρος κατά τον αιώνα της παλιγγενεσίας 1921-1930, Αθήνα, 1930.*

Κύρου, Όνειρα = Κύρου, Αλέξης Αδ., *Όνειρα και Πραγματικοτης, σαρανταπέντε χρόνια διπλωματικής ζωής, Αθήναι (1972).*

L = Lieutenant (υπολοχαγός).

L/C.PI = Lance corporal Police.

M.T. = Μαγνητοταινία.

M.T.Θ.K. = Μαγνητοταινία Θεόδωρου Κολοκασίδη.

Μυριανθόπουλος, *Η παιδεία* = *Μυριανθόπουλος, Κλεόβουλος Α., Η παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας 1878-1946, Λεμεσός, 1946.*

N.C.O. = Naval Command Officer.

N.E. = Νέον Έθνος.

N.I. Νέα Ισότης.

N.K.Φ. = Νέος Κυπριακός Φύλαξ.

O.B.E. = Officer of (Order of) the British Empire.

P.Tr. = Police Trooper.

Δρ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Πν.Κ. = Πνευματική Κύπρος.

R.W.E. = Royal Welsh Fusiliers (S.A. 1312A/1931, 4/39).

Rd = Received.

S.A. = Secretariat Archives.

S.M. = Servicios Militares.

S.P. = Secretarias Provinciales, Napoles.

*Storrs, Orientations* = *Sir Ronald Storrs, Orientations, Ivor Nicholson and Watson Limited*, London, 1937.

Στυλιανού, *Ιστορικά Στοιχεία* = Στυλιανού, Πέτρος, «Ιστορικά Στοιχεία αναφερόμενα εις την εθναρχικήν δράσιν της Κυπριακής εκκλησίας» *Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, 3, 1973, σ. 335-354.

The question of Cyprus = Dendias, M., *The Cyprus Question*, Athens 1937.

*Ταραχαί εν Κύπρω* = «*Ταραχαί εν Κύπρω κατ' Οκτώβριον 1931*» (μετάφραση του *Disturbances in Cyprus*) «*Λευκή Βίβλος κατατεθείσα υπό του επί των αποικιών υπουργού εις το Κοινοβούλιον κατά διαταγήν της Αυτού Μεγαλειότητος κατά Μάρτιον 1931*», Λευκωσία 1932. («*Εκτυπωθείσα και δημοσιευθείσα υπό του Κυβερνητικού Τυπογραφείου*»).

*Τσαγγαρίδης, Ημερολόγιο* = *Τσαγγαρίδης, Θεοφάνης Χ.*, *Το ημερολόγιο ενός εξορίστου*, Αθήνα, 1948.

*Υποθήκαι* = *Στεφ. Στέφανος Ι.*, *Πολιτικά Υποθήκαι Ελευθερίου Βενιζέλου*, ανθολογηθείσαι από τα κείμενα αυτού, Αθήνα, 1965/1969.

Φ.Κ. = Φιλολογική Κύπρος.

Φ.τ.Κ. = Φωνή της Κύπρου.

\* Οι βραχυγραφίες συνιστούν τμήμα ευρύτερης εργασίας επί του θέματος.

Dialexi P.Stylianou211008